

**T.C.
MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK STRATEJİK ARAŞTIRMALAR VE LİSANSÜSTÜ
EĞİTİM ENSTİTÜSÜ ULUSLARARASI
İLİŞKİLER VE BÖLGESEL ÇALIŞMALAR ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI**

**TÜRKİYE VE AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ
ÇERÇEVESİNDE 2020 KARABAĞ SAVAŞI'NIN
ASKERİ VE DİPLOMASİ YÖNLERİNİN
İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**VUSAL ATAYEV
2021102107**

TEZ DANIŞMANI: PROF.DR. BÜNYAMİN KOCAOĞLU

**İSTANBUL
AĞUSTOS 2022**

**T.C.
MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK STRATEJİK ARAŞTIRMALAR VE LİSANSÜSTÜ
EĞİTİM ENSTİTÜSÜ ULUSLARARASI
İLİŞKİLER VE BÖLGESEL ÇALIŞMALAR ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI**

**TÜRKİYE VE AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ
ÇERÇEVESİNDE 2020 KARABAĞ SAVAŞI'NIN
ASKERİ VE DİPLOMASİ YÖNLERİNİN
İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**VUSAL ATAYEV
2021102107**

TEZ DANIŞMANI: PROF.DR. BÜNYAMİN KOCAOĞLU

**İSTANBUL
AĞUSTOS 2022**

T.C.
MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK STRATEJİK ARAŞTIRMALAR VE
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE BÖLGESEL
ÇALIŞMALAR ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ
ÇERÇEVESİNDE 2020 KARABAĞ SAVAŞI'NIN
ASKERİ VE DİPLOMASİ YÖNLERİNİN
İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

VUSAL ATAYEV
2021102107

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 07.10.2022
Tezin Savunulduğu Tarih : 07.09.2022

Tez Oy birliği ile başarılı bulunmuştur.

	Unvan	Ad Soyad	İmza
Tez Danışmanı	:	Prof.Dr. Bünyamin KOCAOĞLU	
Jüri Üyeleri	:	Prof.Dr. Ali ASKER	
	:	Dr.Öğr.Üyesi Gökhan AK	

İSTANBUL
AĞUSTOS 2022

ÖZGÜNLÜK RAPORU

Tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve ç) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 119 sayfalık kısmına ilişkin, 22/08/2022 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 16'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç
- 3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Millî Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Usul ve Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Vusal ATAYEV
07.10.2022

ETİK BEYAN

Millî Savunma Üniversitesi Enstitüleri Dönem Projesi ve Lisansüstü Tez Hazırlama Kılavuzu'nda yer alan kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir; aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. Bu tezdeki düşünce, görüş, varsayım, sav veya tezler bana aittir; Millî Savunma Bakanlığı, Türk Silahlı Kuvvetleri, Millî Savunma Üniversitesi ve Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü sorumlu tutulamaz.

Vusal ATAYEV
07.10.2022

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Bu çalışmada Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri çerçevesinde 2020 Karabağ Savaşı'nın askeri ve diplomasi yönleri incelenmiştir. Bunun yanı sıra çalışma, bütüncül bir yaklaşımla ele alınırken, konunun daha doğru anlaşılması amacıyla, bölümler arasında mantıksal bağlantı kurularak yazılmıştır. Çalışmanın her aşamasında önderi, eleştiri ve yönlendirmeleriyle şahsıma destek olan, kıymetli tez danışmanın Prof. Dr. Bünyamin Kocaoğlu hocama sonsuz teşekkürümü sunarım. Tez yazım aşamasının küresel pandemi sürecine rastlaması sonucunda ortaya çıkan olumsuz toplumsal, ekonomik ve sağlık koşullarında şahsıma destek olan herkese teşekkür ediyorum. Öğrencilik hayatım boyu daima yardımını yakından hissettiğim kıymetli aileme, sergilediği sabır ve desteğinden dolayı sevgili eşime ne kadar teşekkür etsem azdır. Tezin yazımı ve teknik olarak düzenlenmesinde yardımlarını esirgemeyen tüm arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

İstanbul; 07.10.2022

Vusal ATAYEV

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZGÜNLÜK RAPORU	
ETİK BEYAN	
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR	
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLO LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR.....	ix
TÜRKÇE ÖZ.....	x
İNGİLİZCE ÖZ (ABSTRACT).....	xi
1.) GİRİŞ	1
2.) KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	6
1.1. Güvenlik İkilemi	6
1.2. Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi	7
1.3. Uluslararası Güvenlik	8
1.3.1. Terörizm	11
1.3.2. Çatışma	13
1.3.4. Soykırım.....	14
1.3.5. Savaş Hukuku.....	15
1.3.6. İnsancıl Hukuk	17
1.3.7. Egemenlik	19
2. Devletlerin Toprak Bütünlüğü	20
2.1. Üniter Devlet İlkesi ve Özerklik	21
2.1.1. Üniter Devlet	21
2.1.2. Özerklik.....	22
2.2. Self Determinasyon	23
2.3. Azınlık Kavramı ve Türleri.....	24
2.3.1. Azınlık Kavramı	25
2.3.2. Dini Azınlık	26
2.3.3. Dilsel Azınlık	26
2.3.4. Etnik Azınlık	27
2.3.5. Ulusal Azınlık	27
3.) AZERBAYCAN-ERMENİSTAN UYUŞMAZLIĞI BAĞLAMINDA TÜRKİYE’NİN DESTEĞİ	28
3.1. Karabağ: Coğrafi Özellikler ve Tarihi Arka Planı	28
3.1.1. Bölgenin Coğrafi-Tarihi Özelliği	29
3.1.2. Tarihi Arka Planı: Dönemler ve Gelişmeler	31
3.1.2.1. Hanlık Dönemi	31
3.1.2.2. Himaye Antlaşmasından İlgaya	32
3.1.2.3. Türkmençay Antlaşması ve Azerbaycan Topraklarının Nihai İhlaki.....	33
3.1.2.4. 20.Yüzyıl Boyunca Karabağ.....	34
3.2. Karabağ’da Çatışmaların Başlaması ve İşgal Süreci.....	41
3.3. BM’nin Tutumu ve Kararları	42
3.4. Büyük Güçlerin ve Bölgesel Aktörlerin Savaşla İlgili Tutumu	45

3.4.1. Amerika Birleşik Devletleri	45
3.4.2. Rusya.....	46
3.4.3. Fransa	47
3.4.4. İran	48
3.5. İki Taraflı ve Çok Taraflı İlişkiler Bağlamında Türkiye'nin Azerbaycan'a Desteği	550
3.6. Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Antlaşması.....	52
4.)2020 KARABAĞ SAVAŞI ve TÜRKİYE'NİN AZERBAYCAN'A SİYASİ, DİPLOMATİK VE ASKERİ YARDIMI.....	57
4.1. Karabağ Savaşı'na Giden Yolda İki Çatışma	57
4.1.1. Ateşkesten Sonra İlk Çatışma 2016 Nisan	58
4.1.2. Tovuz Muharebesi	59
4.2. 2020 Karabağ Savaşı Öncesi Ortak Askeri Tatbikatlar	60
4.3. Karabağ Savaşı (44 Günlük Savaş) ve Üçlü Bildiri'nin İmzalanması	64
4.4. Savaşın Etki ve Sonuçları Üzerine	66
4.1. Uluslararası Örgütlerin Tutumu	67
4.2. Büyük Devletler ve Bölgesel Güçlerin Tutumu	77
4.3. Üçlü Bildirinin İmzalanması ve Türkiye Faktörü	73
4.4. Türkiye'nin Diplomatik ve Siyasi Desteği.....	81
4.5. Askeri Desteğin Boyutu ve Teknolojik Yardım.....	75
4.6. Türk Basını ve Azerbaycan.....	87
4.7. Türkiye'nin Örgütsel Desteği: Türk Devletleri Teşkilatı	86
4.8. Bölgesel Barış ve İstikrar Konusunda Türkiye'nin Tutumu.....	87
4.9. İkili İlişkilerin Müttefiklik Boyutu: Şuşa Beyannamesi.....	93
SONUÇ.....	96
KAYNAKÇA.....	113
ÖZGEÇMİŞ	119

TABLO LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1.1 Azerbaycan-Ermenistan Kara Kuvvetleri	76
Tablo 1.2: Azerbaycan-Ermenistan Kara Kuvvetleri	77

KISALTMALAR

ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
AGİK	:Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	:Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AHC	:Azerbaycan Halk Cumhuriyeti
BDT	:Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	:Birleşmiş Milletler
BMGK	:Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
DKÖV	:Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti
KGAÖ	:Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü
KP	:Komünist Parti
MK	:Merkezî Komite
ÖSSC	:Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
RF	:Rusya Federasyonu
RK(B)P	:Rusya Komünist (Bolşevikler) Partisi
SİHA	:Silahlı İnsansız Hava Aracı
SSC	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TSFSC	:Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
TSK	:Türk Silahlı Kuvvetleri

ÖZ

Türkiye ve Azerbaycan İlişkileri Çerçevesinde 2020 Karabağ Savaşı'nın Askeri ve Diplomasi Yönlerinin İncelenmesi

Vusal ATAYEV

Millî Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim
Enstitüsü

İstanbul, Ağustos 2022

2020 Karabağ Savaşı, 19-20. yüzyıllar boyunca devam eden yapay bir “Ermeni meselesi” sorununun bir halkasıdır. Sovyet sonrası dönemde derinleşerek şiddetlenen Azerbaycan-Ermenistan uyuşmazlığı 1994’te ateşkes kararının alınmasıyla sonuçlanmıştır. Çeyrek asırdan fazla devam eden bu süreçte sorunun çözümü bakımından herhangi bir ilerleme sağlanamamıştır. Eylül 2020’de Ermenistan’ın saldırısı üzerine başlatılan Azerbaycan ordusunun karşı taarruzu Ermeni işgal ordusunun yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Bu çatışma tarihe 2020 Karabağ Savaşı olarak geçmiştir. Tez çalışması bu süreçte Türkiye-Azerbaycan ilişkileri bağlamında 2020 Karabağ Savaşı’nı incelerken, askeri ve diplomatik zaferin sağlanmasında Türkiye’nin rolünü ele almıştır. Tezin ilk bölümünde uluslararası güvenlik, bölgesel güvenlik, self determinasyon, üniterlik ilkesi ve özerklik, ülkelerin toprak dokunulmazlığı vs. kavramların tanımı yapılmıştır. Sonraki bölümlerde Güney Kafkasya’da Ermeni meselesinin Dağlık Karabağ ekseninde gelişimi, sorunun tarihi gelişim süreci, Sovyetler Birliği’nin dağılma evresi, Birinci Karabağ Savaşı’nın başlaması, gelişim ve sonuçları ele alınmıştır. Son bölümde, 2020. Karabağ Savaşı’nın başlaması, gelişim süreci ve 10 Kasım Bildirisine yer verilirken, Türkiye’nin siyasi, askeri ve diplomatik desteğinin boyutları belirtilmiştir. Bu bölümde, sürecin önemli aktörlerinden olan Rusya Federasyonu’nun tutumu, izlediği siyaset ve dolaylı müdahale boyutuna yer verilmiştir. Bu bölümde ayrıca, 2020 Karabağ Savaşı’nın zaferle sonuçlanmasının etkisiyle daha ileri düzeye taşınan Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde yaşanan son durum, Şuşa Beyannamesi tahlil edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Birinci Karabağ Savaşı, 2020 Karabağ Savaşı, Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, Bölgesel Güvenlik, Üçlü Bildiri

Bilim Kodu : 114105

Sayfa sayısı : xi + 119

Tez Danışman : Prof.Dr. Bünyamin KOCAOĞLU

ABSTRACT

Examination of Military and Diplomacy Aspects of The 2020 Karabakh War in The Framework of Turkey and Azerbaijan Relations

Vusal ATAYEV

National Defense University, Atatürk Institute for Strategic Studies and Graduate
Education

Istanbul, August 2022

The 2020 Karabakh War is a part of the artificial “Armenian Question” that existed throughout the 19th-20th centuries. The Azerbaijan-Armenia conflict that intensified as it deepened in the post-Soviet era came to an end with the ceasefire decision of 1994. In this process that lasted for more than a quarter of a century, no progress had been achieved for the resolution of the conflict. The counterattack initiated by Azerbaijan in response to Armenia’s attack in September 2020 resulted in the defeat of the invading Armenian military forces. These clashes have gone down in history as the Second Karabakh War.

This thesis study analyzes the Second Karabakh War in the context of Turkey-Azerbaijan relations while discussing Turkey’s role in securing the military and diplomatic victory.

The first chapter the thesis defines concepts such as international security, regional security, self-determination, the principle of unitary system and autonomy, and the inviolable nature of states’ territorial integrity. The subsequent chapters discuss the development of the Armenian Question in the South Caucasus within the context of Mountainous (Nagorno) Karabakh; the issue’s historical development process; the dissolution phase of the Soviet Union; and the start, development, and outcomes of the First Karabakh War. The final chapter gives space to the beginning and development process of the Second Karabakh War and the 10 November Statement, while also indicating the scale of Turkey’s political, military, and diplomatic support. This chapter gives space to the position adopted, policy pursued, and the scale of the indirect intervention by the Russian Federation, one of the important actors of this process. Additionally, the chapter analyzes the Shusha Declaration, the latest development in Turkey-Azerbaijan relations that have been elevated due to the victory achieved in the 2020 Karabakh War.

Keywords: First Karabakh War, 2020 Karabakh War, Turkey-Azerbaijan Relations, Regional Security, Tripartite Statement

Science Code : 114105

Pages : xi + 119

Supervisor : Prof.Dr Bünyamin KOCAOĞLU, Ph. D

1. GİRİŞ

Yakın tarihimizde ortaya çıkarak “Ermeni meselesi” adıyla bilinen sorun, Anadolu ve Kafkasya’nın, daha geniş anlamda ele aldığımızda tüm Türk dünyasının sorunudur. Türkiye’yi bölmek isteyen büyük güçler tarafından tasarlanmış olan bu sorunun iki önemli ayağı vardır. Bunlardan birisi Anadolu, diğeri ise Kafkasya’dır. 19. yüzyılda bölgede değişen dengeler, Osmanlı ve Kaçarların gerilemesi, buna karşılık Rusya’nın yükselişi ve genişleme faaliyetlerine hız vermesi Ermeni meselesinin farklı bir şekilde devreye sokulmasına neden olmuştur. Çarlık Rusya, bahsi geçen iki komşusuna karşı bir tampon bölge oluşturmak ve bölgenin demografik yapısını değiştirmek için Ermenileri Kafkasya’ya göç ettirmiştir. Bu göçler ağırlıklı olarak Revan, Nahçıvan, Karabağ ve bugünkü Gürcistan topraklarına olmuştur. Böylelikle, 19. yüzyılın başlarından itibaren bölgenin “Ermenileştirilmesi” bir taraftan Rusya’nın çıkarlarını karşılarken diğer taraftan ileride yaşanacak etnik çatışmaların temelini atmıştır. Bu sürecin bölgede, en fazla mağduriyetini Azerbaycan Türkleri yaşamıştır. 20. yüzyıl boyunca defalarca Ermeni saldırıları karşısında savunmasız bırakılan, elindeki olanakları kısıtlanan Azerbaycan Türkleri, soykırım cinayetine maruz kalmış, yurttaşları katledilmiş, evleri, köyleri, kentleri yakılıp yıkılmıştır. Sovyetler Birliği’nin dağılma süreci ve ardından Ermenilerle Azerbaycan Türkleri arasında yaşanan en ciddi çatışma Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti ekseninde gelişmiştir. Bu bölge dahil, Azerbaycan’ın en eski yerleşkelerinin “kadim Ermeni toprağı” olduğuna inan ve dünya kamuoyunu yanıltan Ermenilerin çıkardığı bu çatışma Azerbaycan’ın ulus inşa tarihini yakından etkilediği gibi onu büyük zorluklarla karşı karşıya bırakmıştır.

Bu yüzden, tez çalışması sorunsalının sağlıklı bir biçimde çözümlenmesi için Karabağ meselesinin tarihi arka planına göz atmakta yarar vardır. Bilindiği üzere Karabağ, Azerbaycan’ın eski tarihi bölgelerinden biridir. Azerbaycan’ın ayrılmaz bir parçası olan Karabağ’ın adı, Azerbaycan Türkçesinde “kara” ve “bağ” sözcüklerinden türemiştir. Azerbaycan halkının anavatanlarının bir bölümüne verdiği “Karabağ” kelimesi kaynaklarda 7. yüzyıldan beri kullanılmaktadır. Siyasi-coğrafi bir yer olarak, tarihte her zaman “Dağlık Karabağ” değil, bir bütün olarak, yani tüm Karabağ topraklarını - dağları, ovaları kapsayan genel bir “Karabağ” kavramı olmuştur. Diğer bir deyişle Karabağ’ın bir kısmına bölücülük niyetiyle verilen bir ad olan “Dağlık

Karabağ” terimi çok geç tarihte ortaya atılmış bir kavramdır. Bugün Azerbaycan’da Karabağ hem dağlık kısımdan hem de “aran” adlandırılan ovalık kısımdan oluşuyor. Dolayısıyla Karabağ, dağlık ve ovalık bölgeleriyle birlikte bir bütündür. Dağlık Karabağ kavramı ise, yapay şekilde oluşturularak Ermenilere özerklik vermek ve bu şekilde Azerbaycan’ın ülke bütünlüğünü esnek bir hale getirmeyi amaçlamıştır. Ermenilerin, kontrol altına almak istedikleri bu bölgede Ermeni varlığı tarihin hiçbir döneminde egemen olmamış, sadece kilise etrafında örgütlenmiş cemaat özelliği taşımıştır. Dağlık Karabağ’da bulunan ve bugün Ermenilerin “Ermeni kültür abideleri” olarak tanıtmaya çalıştığı kadim eserlerin ise Alban Kilisesi’ne ait olduğu kuşku taşımayacak bir gerçekliktir.

Dağlık Karabağ, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin batı bölgesidir, yani genel olarak Karabağ’ın bir parçasıdır. Sovyet döneminde, Dağlık Karabağ’ın arazisi Temmuz 1923 istatistiklerine göre 4.400 metrekareydi. Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının %5.1’ni, Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti oluşturmaktaydı. Azerbaycan Türkleri için tarihi önem taşıyan ve Penah Han tarafından inşa edilmiş olan Hankendi’nin ismin değiştirilerek Ermeni Bolşevik Stepan Şaumyan’ın adına Stepanekert adlandırılmıştır. Dağlık Karabağ, bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti’nin ayrılmaz bir parçasıdır. 2020 Karabağ savaşına bu bölge ve kadar çevresindeki topraklar Ermenistan’ın işgali altındaydı.

Dağlık Karabağ sorununun kökleri 18. yüzyıla kadar uzanıyor ve çok eski değildir. Ermeniler, İran yaylasından ve Anadolu’dan göç ettirilerek Karabağ’a yerleştirilmiş, ardından yavaş yavaş toprak talebinde bulunmaya başlamıştır. Karabağ Hanlığı’nın 1805 yılında Rusya tarafından işgal edilmesinden sonra Ermenilerin, Erivan ve Nahçıvan topraklarına yerleştirilmesi yoğunlaşmıştır. Türkmençay Antlaşması (1828) bu süreci resmileştiren hükümler içeriyordu.

20. yüzyılın başından itibaren Ermeniler Karabağ, Revan ve Nahçıvan topraklarına yönelik iddialarda bulunmuş, öncelikli olarak Rusya’nın desteği ile Mart 1918’de bu amaçla Azerbaycan genelinde soykırım yapmışlardır. Hedef, “denizden denize Büyük Ermenistan” yaratmaktır. 1918’de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin kurulma sürecinde eski Azerbaycan toprağı olan Revan’ın Ermenilere verilmesi ile sorunların çözüleceği beklentisi hâkim olmuştur. Fakat, tam tersi, Ermeniler saldırı ve kıyımlarına, Ermenistan ise Azerbaycan’a karşı toprak taleplerini yinelemeye devam etmiştir. Sovyet döneminde Zengezur ve Göyçe de Ermenilere verilmiştir. Böylece

Rusya ve İran sadece Türkiye ve Azerbaycan'ı değil, Nahçıvan'ı da Azerbaycan'dan ayırmıştır. Ruslar Sovyet döneminde defalarca Karabağ'ı Ermenilere vermeye çalışsa da bunu başaramamıştır.

Sovyetler Birliği'nin çöküşüne yakın bir tarihte, Ermeniler Karabağ'da silahlanmış ve 1988'de aktif askeri operasyonlara başlamıştır. Dağlık Karabağ'daki ayrılıkçı rejim 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Uluslararası hukukun ilke ve normlarına tamamen aykırı şekilde alınan bu bağımsızlık kararı hiçbir ülke tarafından tanınmamıştır. Çatışmalar 1994 yılında ateşkesle durdurulmuş ve Dağlık Karabağ ve diğer yedi bölge - Laçın, Kelbecer, Ağdam, Füzuli, Cebayıl, Kubatlı, Zengilan - Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. 1994 yılında ilan edilen ateşkesin ardından AGİT Minsk Grubunun bölgede kalıcı barış tesis ederek sorunun çözümüne ilişkin herhangi bir ilerleme sağlamaması, Ermenistan'ın defalarca ateşkesi ihlal etmesi, 27 sene süren işgal süresi boyunca Karabağ'ın dağlık kısmı dışında kalan bölgelerinin yakılıp yıkılması, hayalet şehir olarak adlandırılan manzaraların ortaya çıkışı, kültür, tarih ve tabiat varlıklarının mahvedilmesi, fırsat düştükçe sivillere ateş açılması vs. gelişmeler karşısında uluslararası kurumların ve büyük güçlerin sessiz kalması Azerbaycan'a savaş dışında herhangi seçenek bırakmamıştır. Ayrıca, ateşkes ihlalleri Ermenistan tarafından yapılmış olup, 2020 Karabağ Savaşı'na kadar iki büyük çatışmanın yaşanmasına neden olmuştur. Bunlardan birincisi 2016 Nisan'da gerçekleşen ve Dört Gün Savaşı olarak tarihe geçen çatışma, diğeri ise 2020 yazında Ermenistan tarafından Tovuz'a yapılan saldırı olmuştur. 2020 yılı eylül ayında Ermenistan'ın büyük bir saldırı hazırlığında olduğu haberini dünyaya duyuran Azerbaycan, yeni bir çatışmanın kaçınılmaz olduğunu beyan etmiştir. 27 Eylül 2020'de Ermenistan ordusunun saldırısı karşısında geniş çaplı taarruz başlatan Azerbaycan ordusu, 44 gün devam eden ve tarihe 2020 Karabağ Savaşı olarak geçen savaşı zaferle bitirerek Ermenistan ordusunu, topraklarından çıkarmayı başarmıştır.

Azerbaycan-Ermenistan çatışmasının gerek öncesinde (uyuşmazlıkların doğması ve Dağlık Karabağ'a yönelik Ermeni talepleri), gerekse çatışma ve ateşkes boyunca Türkiye Azerbaycan'a diplomatik ve siyasi desteğini kesintisiz şekilde sürdürmüş, Azerbaycan'ı bu haklı davasında yalnız bırakmayarak uluslararası platformlarda Ermenistan'ın işgalci bir devlet olduğunu, yaptırım ve baskıyla karşı karşıya kalmadığı sürece bu işgali sonlandırmayacağını beyan etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti bu süre zarfında sadece diplomatik baskı ve siyasi telkin yolunu

kullanmamış, hatta “Ermeni açılımı” yoluyla Ermenistan’ı saldırgan politikadan vazgeçmeye, onu ehlileştirmeye, bölgesel projelere dahil etmeye, Kafkasya’da kalıcı barış ve istikrarın sağlanmasına iştirak etmeye davet etmiştir. Fakat yapılan bu çabalar bir sonuç vermemiş, Ermeni işgali devam etmiş, Ermenistan’ın “soykırım” suçlaması Türkiye’ye karşı uluslararası baskı aracı olarak kullanılmıştır. 2010 yılından itibaren Türkiye, bu konudaki politikalarını güncelleyerek ve Azerbaycan’la ilişkileri daha ileri düzeye taşıyarak, iş birliği ve desteğin askeri boyutunu geliştirmeye karar vermiştir. Bu husus, ikili ilişkilerin gelişiminde son derece önemli bir evre teşkil ederken, işgalin sona erdirilmesi, adil ve kalıcı bir barışın tesis edilmesine vesile olmuştur. Böylelikle, 2020 Karabağ Savaşı’nın sonuçları bir yandan Ermenistan’ı hezimete uğrattırken, diğer taraftan bölge barışının tesis edilmesinin önemine inanmaya zorlamıştır. Günümüzde Türkiye’nin aktif şekilde yer aldığı barış inşa süreci yönündeki çalışmalar devam ettirilmektedir. Bundan sonraki sürecin gelişim seyrine bakılmaksızın, Türkiye ve Azerbaycan’la ilişkilerin askeri boyutunu geliştirmek, daha da kuvvetlendirerek üst düzeye çıkarmak son derece önemlidir.

Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri çerçevesinde 2020 Karabağ Savaşı’nın askeri ve diplomasi yönlerinin incelenmesini konu alan tez çalışması dört bölümden oluşmaktadır. Konunun kuramsal çerçeveye oturtulması ve ilerleyen bölümlerde geçecek kavramların açıklığa kavuşturulması bakımından öncelikle kavramsal ve kuramsal çerçeve çizilmeye çalışılacak; Azerbaycan-Ermenistan Savaşı sürecine ilişkin kavramların tanımı yapılarak, konuya açıklık getirilecektir. Bu bölümde güvenlik, uluslararası güvenlik, toprak bütünlüğü, sınır dokunulmazlığı, Ermenilerin üzerinde durdukları self determinasyon, Azerbaycan’ın vurguladığı özerklik, üniter devlet ilkesi gibi konulara açıklık getirilecektir. Kavramların açıklanması, ilerleyen bölümlerde yer alan Ermeni talep ve iddialarının bilimsel, meşru ve hukuksal zeminden ne kadar yoksun olduğunu gözler önüne serecektir. Bunun yanı sıra Güney Kafkasya’da Karabağ sorununun arka planı, tarihi kökleri ve Sovyetler Birliği’nin dağılmasına kadarki süreçte hangi aşamalardan geçtiğini incelemekte fayda vardır. Bu süreç, tarihin tüm dönemlerinde ve sorunun her aşamasında Azerbaycan Türklerinin barış ve istikrardan, Ermenilerin ise çatışma, ilhak ve işgalden yana olduğunu gözler önüne sermektedir. Her ne kadar Anadolu coğrafyasında Ermeni meselesinin gündeme getirilmesinde birçok ülke etkin olmuşsa da Kafkasya’da bu projenin mimarı mutlak anlamda Rusya’dır. Bir diğer bölümde I. Karabağ Savaşı’nın gelişim süreci, etki ve

sonuçları, ateşkes dönemi, uluslararası güçlerin bu süreçte sergiledikleri tavır ve izledikleri siyasete değinilecektir. Keza bu süreç, büyük güçlerin adil olmayan tutumu, BM Güvenlik Konseyi tarafından verilen kararların uygulanmaması bakımından dikkat çekmektedir. Bu kararlar; 822 (30 Nisan 1993), 853 (29 Temmuz 1993), 874 (14 Ekim 1993) ve 884 (12 Kasım 1993) no'lu kararlarıdır. Laçın Koridoruna hâkim olan Ermenistan, Kelbecer'in işgali ile başlayan çevre bölgelerin işgal sürecini Ağdam, Füzuli, Cebrayıl, Kubatlı ve Zengilan ile devam ettirmiştir. Yüz ölçümü küçük bir alanı kapsayan Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti ekseninde gelişen bu sürecin sonunda Azerbaycan topraklarının yaklaşık beşte biri Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. Çeyrek asırdan fazla süren ateşkes rejimi de sadece Ermenistan'ın işgalini kalıcı hale getirme düşüncesine hizmet etmiştir.

Tezin son bölümünde 2020 Karabağ Savaşı'nın başlaması, devamı ve sonuçları ele alınmıştır. Bu süreçte Türkiye'nin Azerbaycan'a sağladığı destek sadece siyasi ve diplomatik yönüyle sınırlı kalmamıştır. Savaştan önce uygulanan askeri tatbikatlar, Azerbaycan ordusunun modern teknolojilerle teçhiz edilmesi, taktik ve stratejik eğitim, kurmay subay hazırlığı, silah ve teknoloji alanındaki iş birlikleri, Azerbaycan ordusunun savaş kabiliyetinin yükselmesine yardım eden önemli faktörlerdir. Bu savaşta, önceki süreçlerde olduğu gibi Azerbaycan'a verilen en büyük destek Türk kamuoyundan gelmiştir. Türk ulusu, bu savaşı özümseyerek, duruma adeta bir yurt savunması hassasiyeti ile yaklaşmış, devlet kurumları, siyasi partiler (bir parti hariç), sivil toplum örgütleri, eğitim kurumları, gençlik örgütleri, dernekler, kısacası halkın tamamı topyekûn destek açıklamalarında bulunmuş, ülkenin dört bir tarafında miting ve gösteriler yapılmıştır. Türk medyasının savaş boyunca Azerbaycan'a verdiği desteğin son derece önemli olduğunu da ayrıca vurgulamak gerekir. Daha önceki çatışmalarda Rus ve Avrupa medyası savaş bölgelerinden dezenformasyon yaptıkları için taraflı ve ilkesiz yayın ilkeleri dikkate alınarak bu sefer sahaya sadece Türk medyasının girmesine müsaade edilmiştir.

Bu savaşta, Türkiye tarafından gerçekleştirilen çok sayıda üst düzey ziyaretler, yapılan açıklamalar, Azerbaycan'ın bu haklı davasına Türk devletinin ne kadar iştirak ettiğinin bir göstergesidir. Destek mesajları en üst düzeyde ve kesintisiz sürdürülürken, "Kardeş Azerbaycan, hangi yardım talebinde bulunacaksa, o yardımı sağlayacağız" şeklindeki bir mesaj, ihtiyaç olursa Türk ordusunun sahaya ineceğine dair kararlılığının bir göstergesi olmuştur. Savaş öncesi dönemde yapılan askeri tatbikatlar sırasında

Azerbaycan'a getirilen F16 uçaklarının hava üssünde bekletilmesinin güvenlik gerekçesinden kaynaklandığı açık şekilde duyurulmuştur. Türkiye, savaş sonrası dönemde de gerek zafer töreninde gerekse zafer yıldönümünde, ayrıca Karabağ'ın yeniden imarı sürecinde Azerbaycan'ın yanında yer alarak "bir millet iki devlet" sloganının sadece bir şiar değil, aynı zamanda dış politika vizyonu olarak benimsediğini açık şekilde ortaya koymuştur. Türkiye'nin savaş sırasında Azerbaycan'a vermiş olduğu destek sadece iki taraflı ilişkiler kapsamında olmamıştır. Türkiye, üye olduğu uluslararası kuruluşlarda Ermenistan'ın saldırgan siyasetini eleştirirken, savaşın başında, Azerbaycan'a destek konusunda mesafeli davranan Türk Devletleri Teşkilatı çatısı altında destek açıklamalarına yönlendirebilmiştir.

1. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Güvenlik İkilemi

İlk kez John H. Herz tarafından kullanılan güvenlik ikilemi kavramı, devleti merkeze alan bir kavramdır. Birbirleri hakkında daima şüpheli davranan tarafların, her zaman en kötü senaryo üzerinden hareket ederek aslında karşı tarafın belki de kendine tehdit oluşturma amacı gütmekten attığı adımları tehdit olarak algılaması ve ona göre karşılık vermesidir. Bu karşılık verme genellikle olumsuz sonuçlandığı gibi aslında temelde olumlu bir yaklaşımın art niyetli bir sonuç doğurması olarak nitelendirilebilir.¹

Güvenlik ikilemi kavramsal olarak kişilerin veya ülkelerin duyduğu endişelerle güvenliğini sağlamak adına eyleme geçerek aslında kendi güvenliğini eski seviyesinin daha altına indirmesiyle durumun daha güvensiz hale gelmesidir. Bu durumda aslında güvenliğini sağlama amacı güdülse de ortaya çıkan sonucun tam tersi olarak gerçekleşmesi bahsi geçen ikilemi oluşturmaktadır. Devletlerin askerî açıdan mühimmatlarını güçlendirerek güvenlik seviyelerini artırmaları ilk akla gelen seçenektir. Bu noktada aslında saldırı ve savunmanın birbirinden ayırt etmenin zorluğu ikilemin kendisini ortaya koymaktadır. Örneğin savunma yapmak amacıyla bir ülkenin silahlarını ve askeri teçhizatlarını güçlendirerek güvenliğini sağlamak istemesi aslında her an saldırmaya müsait bir ülkeyi de karşımıza çıkarmaktadır.

¹ Ali Bilgiç, "Güvenlik İkilemi'ni Yeniden Düşünmek: Güvenlik Çalışmaları'nda Yeni Bir Perspektif", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 8, S. 29 (2011): 125.

Savunma kapasitesi aynı zamanda saldırma kapasitesi olabileceği için ikilemin anlaşılması adına önemli bir emsaldir.²

Bu noktada güvenlik ikilemi oluşması bir karar verme durumuna bağlıdır. Karar vericilerin hiçbir kişisel sınırı olmadığı varsayımı ile sınırlı değil daima tam rasyonel karar verdiği düşünülerek hareket edildiğinde bile, bu rasyonel aktörün vermiş olduğu maksimum noktadaki iyi karar, doğma ihtimali olan bir ikilemin ilk adımı olabilmektedir.³ Anlaşılacağı üzere en iyi kararı vermek bile bu durumun ortaya çıkmasının önüne geçememektedir. Güvenliğin sağlanması amacı güdülse bile karar verici karşı taraftaki karar verici ve politika yapıcılarını kışkırtarak mevcut ortamın güvenlik seviyesini aşağıya çekebilir.

Kopenhag Okulu'nun ortaya atmış olduğu güvenikleştirme teorisi bağlamında bakıldığında aslında bir konuyu güvenlik meselesi yapan o konunun güvenlik sorunu olarak zikredilmesidir. Bu şekilde ifade edilmesi ile sorun bir güvenlik sorunu olarak ilk adımını atmış olmaktadır. Güvenlik ikilemi bağlamında düşünüldüğünde başlayacağından endişe edilen bir sorunu çözmek adına güvenlik önlemleri almaya başladığı an itibarıyla konu bir güvenlik konusu olma niteliğini kazanmış olmakta bunun yanında tam anlamıyla başlamamış bir sorunu başlatmış olmaktadır.⁴

1.2. Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi

Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi (Regional Security Complex Theory/RSCT) esas güvenlik algıları birbirinden hariç düşünülemez kadar girift olan, birbirlerinden hariç düşünülmediğinde doğru sonuç ve analizlere ulaşılması pek ihtimal olmayan alanlar bütünü olarak tanımlanabilir.⁵ Kopenhag Okulu'nun ortaya koyduğu teorilerden biri olan Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi (BGKT) güvenlik için devletlerin birbirine olan bağımlılığından bahsetmektedir. Bahsedilen bağımlılığın temelde birbirine uzak devletlerdence yakın bölgelerde olan devletlerde daha hissedilebilir olduğu üzerinde durulmaktadır. Bu birbirlerine yakınlığı olan

² Paul Roe, *Ethnic violence and the societal security dilemma* (New York: Routledge, 2004), 8.

³ Utkuhan Yıldırım, "Karar Verme Teorileri Kapsamında Kriz Diplomasisi: Kosova Krizinde Martti Ahtisaari'nin Kriz Diplomasisi" (Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2022), 50.

⁴ Başar Baysal, Çağla Lüleci, "Kopenhag Okulu ve Güvenikleştirme Teorisi", *Güvenlik Stratejileri*, C. 11, S. 22 (2015): 71.

⁵ Barry Buzan, "Regional Security Complex Theory in the Post-Cold War World", *Theories of New Regionalism*, ed. Fredrik Söderbaum, Timothy M. Shaw (New York: Palgrave Macmillan, 2003), 141.

“toplu bağımlılıkların” bir arada düşünülmesiyle bölgesel bir güvenlik kompleksinin ortaya çıktığı savunulmaktadır.⁶

BGKT’nin uluslararası ilişkiler için neden verimli bir yöntem olduğunu teoriyi ortaya atan Ole Wæver ve Barry Buzan üç sebeple açıklamışlardır. Bunlardan ilki güvenlik ile ilgili yapılacak çalışmalar nazarında analiz etme seviyesinin uygun görülmesi, ikincisi deneylerle gözlemlenebilir olması, son olarak ise teorik altyapıdan gücünü alarak çeşitli senaryolara oturtulabilmesi olarak açıklanmıştır.⁷ Ayrıca güç üzerine teori çalışmaları yürüten akademisyenlerin bölgesel güvenliğe yeteri kadar önem vermediğini düşünen Buzan, bu teorinin bahsi geçen durumu dengelendiğini de savunmaktadır.⁸

Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi üzerine yapılan çalışmalar, tanımlayıcı ve öngörücü olarak iki farklı yaklaşımla değerlendirilmektedir. Tanımlayıcı yaklaşım saha faaliyetlerini ve aslında somut gerçeklikleri merkeze alarak değerlendirme yapan bir yaklaşımken, öngörücü yaklaşım ise isminin de tanımladığı üzere henüz yaşanmamış ve senaryo niteliği olan yaklaşım olarak anlatılabilir.⁹

Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi’nde İngiliz Okulu’nun etkisi görüldüğü gibi İnşacılık ve Bölgeselcilik de teorinin oluşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Küreselleşme ve yerelleşme arasındaki farklılıkları gözler önüne seren teori genele bakıldığında küreselliği reddetmemiştir. Bu bölgeselleşen ülkelerin yanı sıra bazı devletlerin bahsedilen bölgede yalıtıcı devlet olarak işlev gördüğünden de bahsedilmektedir.¹⁰

1.3. Uluslararası Güvenlik

Uluslararası ilişkiler ve devletlerden söz edildiğinde güvenlik kavramından bahsetmeden geçmek mümkün değildir. Güvenlik bölgesel olduğu kadar küresel anlamda da oldukça mühim bir konudur. Güvenlik insanlık tarihiyle beraber var olan bir kavram olmanın yanı sıra bölgelere, kültürlere, toplumlara ve coğrafyaların çeşitli

⁶ Baysal, Lülecı, *a.g.m.*, 74

⁷ Barry Buzan ve Ole Wæver, *Regions and Powers: The Structure of International Security* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 44.

⁸ Buzan, Wæver, *a.g.e.*, 141.

⁹ Şehnaz Fındık, “Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Kapsamında 2011-2016 Yılları Arası Türkiye’nin Suriye Politikası” (Yüksek Lisans Tezi, Millî Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2021), 40.

¹⁰ Merve Akbayır, Cem İsmail Savaş, “Bölgesel Güvenlik Kompleksi Kuramı’nda Yalıtıcı Kavramı: Doğu Akdeniz ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, *Akdeniz İİBF Dergisi*, C. 21, S. 2 (2021): 229

özelliklerine göre farklılıklar göstermekte ve bulunduğu ortama göre farklı şekillerde algılanmaktadır.¹¹

Uluslararası ilişkiler disiplini bağlamında “güvenlik” kavramı ile “uluslararası güvenlik” kavramı arasında ise kapsam ve içerik bakımından önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu bağlamda “güvenlik” kavramına yüklenen anlamla “uluslararası güvenlik” kavramına yüklenen anlam aynı olmayacaktır. Buradan hareketle tek başına güvenlik kavramı toplumsal anlamda kişilerin fiziksel ve sosyal güvenliği anlamına gelirken, uluslararası güvenlik ise genel anlamda güç yöntemlerine dayanmaktadır. Dolayısıyla “güvenlik” kavramı daha çok toplum, devlet ve ulus kavramlarıyla birlikte anılmaktadır. Daha açık bir ifadeyle güvenlik kavramı sınırları belirli bir ülke içerisinde yaşayan kişilerin hissettikleri veya gerçekleşmiş ya da gerçekleşmekte olan tehdit algılarına karşı kendilerini ifade etme vasıtası olarak tanımlanabilir. Uluslararası güvenlik kavramı ise sınırları belirli bir yapının örneğin devletin dışarıdan algıladığı tehditlere karşı geliştirdiği koruma biçimlerini ifade etmektedir. Bu iki kavramı yakınlaştıran tek unsur ise “tehdit” algısıdır. Ancak her iki kavramdaki tehdit algısı içerik ve kapsam açısından birbirinden ayrılmaktadır. Güvenlik kavramında algılanan tehdit algısı toplumun kendi içerisinden kaynaklanmaktadır. Uluslararası güvenlik kavramında algılanan tehdit algısı ise dışsallık temeline dayanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle uluslararası güvenlik kavramında tehdit algısı içeriden değil dışarıdan kaynaklanmaktadır.¹²

Buradan hareketle uluslararası güvenlik olgusunun ulusal güvenlik olgusundan çok daha büyük bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Örneğin bir ülkenin güvenliğini temin etmesi, bütün uluslararası sistemin güvenliğini temin etmesine bağlı bir olgudur. Özellikle son 50 yıl içerisinde yaşanan ekonomik ve teknolojik gelişmeler ve bunlara bağlı olarak sayıları artan uluslararası örgütler, ülkelerin birbirilerine olan bağımlılıklarının artmasına ve bu da büyük çaplı tehdit algılarına ve silahlanmayla ortaya çıkan yeni istikrarsızlıklara neden olmaktadır. Bu bağlamda bir ülkenin algıladığı güvenlik sorunu, sistem içinde yer alan bütün devletlerin güvenlik sorununa dönüşebilmektedir. Örneğin 24 Şubat 2022’de başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı

¹¹Selahaddin Bakan, Sonay Şahin, “Uluslararası Güvenlik Yaklaşımlarının Tarihsel Dönüşümü ve Yeni Tehditler”, *The Journal of International Lingual Socialand Educational Sciences*, Vol. 4, Issue: 2 (2018): 136.

¹² Bedri Şahin, “Değişen Dünya Düzenine Bağlı Olarak Değişen Uluslararası Güvenlik Algısı”, *İMGELEM Dergisi*, C. 4, S. 6 (2020): 189.

nedeniyle dünya bir gıda krizi tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. Oysaki savaşın ilk başlarında Ukrayna'nın egemenliğine ve toprak bütünlüğüne yönelik olan tehdit algısı uluslararası ilişkilerin içinde bulunduğu bağımlılık atmosferinden dolayı gıda krizine dönüşerek tüm dünyayı etkileyen yeni uluslararası güvenlik algısına dönüşmüştür.

Din ve inanç anlayışı da uluslararası güvenlik algısının pekişmesinde önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda 23 Mayıs 1618'de başlayan ve 15 Mayıs 1648'de biten Otuz Yıl Savaşları'nın dünyada yarattığı güvenlik algısını ifade etmek yerinde olacaktır. Otuz Yıl Savaşları ilk başlarda Avrupa'da meydana gelen dini nitelikli iç savaşlardı. Daha sonra bu savaşlar uluslararası düzeyde sürdürülmüş ve neticede Almanya 1618-1648 yılları arasında bu savaşlardan parçalanmış olarak çıkmıştır. Otuz Yıl Savaşları'nın önemli sonucu ise 1648 tarihli Vestfalya Barış Antlaşması'dır. Bu antlaşmayla birlikte güvenlik, uluslararası sistemin en önemli aktörleri olan devletlerin temel sorumluluklarından biri haline gelmiştir. Bu sorumluluğun gelişim sürecine katkı sağlayan en önemli etken ise 1648 Vestfalya Antlaşması'yla gelen güçlenen "ulus devlet" anlayışı olmuştur. Şöyle ki ulus devlet anlayışı uluslararası sistemde devletin "eşit egemen" olduğu fikrine dayanmaktadır. Buna göre devletler nüfus ve coğrafi büyüklüklerine bakılmaksızın eşit egemendirler. Diğer bir ifadeyle birinin diğerine üstünlüğü söz konusu değildir. Ayrıca ulus devlet anlayışının getirdiği "eşit egemenlik" ilkesi devletlerin üzerinde herhangi bir üst otoritenin varlığını da kabul etmemektedir. Bu da uluslararası sistemde devletlerarası ilişkilerle ilgili düzenleme yapan bir üst otoritenin olmamasına ve devletlerin kendilerine yeterliliğe dayalı olan bir dünyada kendilerini korumaktan başka alternatifleri bulunmaması gibi konuların kuvvetlenmesine neden olmuştur. Bu nedenle başta devlet olmak üzere uluslararası sistemi oluşturan diğer aktörler, tarihin bütün dönemlerinde kendilerine yönelen tehditlere karşı tedbir almak amacıyla, bütçelerinin önemli bir kısmını güvenlikleri için harcama eğilimine girmişlerdir.¹³

Uluslararası güvenliğin en önemli unsurlarından biri ulus-devlet güvenliğidir. Ancak ulus-devlet güvenliği kavramı da süreç içerisinde yapısal ve ideolojik farklılıklara maruz kalmıştır. Bu da ulus-devlet güvenliğini ortaya çıkan tehdit algılarına göre zımnen ittifak içi ya da bağımsız düzlemde bir tasnife tabi tutulmasına

¹³ Mahir Terzi, "Barış ve Uluslararası Güvenlik İçin Uluslararası İlişkiler Disiplinin Bilimsel Olarak Kuramsallaştırılmasında İdealizimin Yeniden İnşası: İdea-Realizm", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 1 (2018): 22.

neden olmuştur. Uluslararası güvenliğin küresel boyutu ise nükleer tehdit, silahlanma, çevre kirliliği, az gelişmişlik; terör, organize suçlar, mafya, değerli maden kaçakçılığı, insan kaçakçılığı, kara para aklama, uyuşturucu ve göç gibi ulus aşan suç faaliyetlerine benzeyen, yeni birçok tehdidin ortaya çıkmasıyla hem gerekliliği artmış hem de şekillenmiştir.¹⁴

Uluslararası güvenliğin küresel boyutu bağlamında 11 Eylül 2001 tarihinde el-Kaide örgütünün Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) karşı düzenlediği terör saldırılarına vurgu yapmak yerinde olacaktır. 11 Eylül saldırılarından hemen sonraki gün Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) bu saldırıları kınayan ve bunun uluslararası barış ve güvenliğe yönelik tehdit olduğunu belirten 1368 Sayılı kararını almıştır.¹⁵ Bu karara istinaden ABD, el-Kaide terör örgütünü bitirmek amacıyla bağımsız ve egemen bir devlet olan Afganistan'a saldırı düzenlemiş ve Usame bin Ladin'i iade etme taleplerine karşılık vermeyen Taliban'ı devirmek amacıyla "Terörizmle Savaş" başlatmıştır. Ardından birçok ülke terörle mücadele yasalarını güçlendirdi, terör saldırılarını önlemek için kolluk kuruluşlarının ve istihbarat teşkilatlarının yetkilerini artırmıştır. Ayrıca 11 Eylül saldırılarına kadar uluslararası hukukta kabul görmeyen "önleyici meşru müdafaa hakkı" da uluslararası hukukta sadece teröre karşı mücadeleyle sınırlı olmak üzere kabul görmeye başlamıştır. Buradan hareketle uluslararası aktörlerin uluslararası güvenlik algısından kaynaklanan hassasiyetinin salt güvenlik kaygısıyla mukayesede daha yoğun olduğunu görmekteyiz. Bu da önleyici meşru müdafaa hakkı örneğinde olduğu gibi uluslararası hukukta uluslararası güvenlik algısının meşruiyetinin çok daha değişken ve kapsamlı olduğuna işaret etmektedir.

Sonuç olarak uluslararası güvenlik, devletler başta olmak üzere uluslararası sistemdeki bütün aktörlerin algılamalarına paralel olarak oluşturdukları fiillerle bölgesel ve küresel kuruluşlar vasıtasıyla oluşturulan ve sürdürülen evrensel ilkeler çerçevesinde üzerinde durulan bir kavram olarak meydana gelmiştir. Ancak güvenlik olgusunun tarihin ilk dönemlerinden beri var olması bu olgunun insanlık tarihiyle eşzamanlı bir gelişim gösterdiğine işaret etmektedir. Bu da uluslararası sistemde

¹⁴ Gözde Turan, "Uluslararası Hukukta Güvenlik Söylemleri: Uluslararası İlişkiler Teorileriyle Kesişen Düzlemler", *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, C. 23, S. 23 (2021): 9.

¹⁵ Ezeli Azarkan, "11 Eylül Saldırıları Sonrası Dönemde Birleşmiş Milletlerin Uluslararası Terörizm Konusundaki Tutumu" *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 12-13, S. 16-17-18-19 (2009): 51.

güvenliği bir süreç olarak görme zarureti ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla güvenlik ve uluslararası güvenlik kavramlarının dinamikliği uluslararası sistemin gelişimiyle birlikte sürekli bir dönüşüm ve değişim içerisinde olacaktır.

1.3.1.Terörizm

Kelime anlamı olarak baktığımızda Latince’de yer alan “terrere” korkutmak anlamı taşır. Fransızca ise “terreur” olan terörizm kelimesinin terim anlamı büyük korku anlamına gelmektedir.¹⁶ Terörizmin net bir tanımının bulunmamasına karşın tanımını günümüze uyarlayarak zenginleştirmeye çalıştığımızda ise; “...*kişisel, sosyal, ekonomik ve politik kazançlar elde edebilmek amacıyla toplum için önem arz eden gruplara bir baskı uygulayarak kasıtlı şiddet içeren eylemlerin yapılması ve dolayısıyla hedef kitlenin doğrudan eylem bazlı uyarılması olarak tanımlanmaktadır.*”¹⁷

Çoğunlukla masum sivilleri hedef alan terörizm ve terör örgütleri siyasal, dini, ekonomik hedeflerini gerçekleştirmek için ülke sınırlarına yahut saldırıyı gerçekleştirilmesi planlanan ülkenin kamusal alanlarına facia etkisi yaratacak eylemleri sivil itaatsizlik adı altında gerçekleştirmektedir. “*Terörizmi ayırt edici üç temel ölçüt bulunmaktadır. İlk olarak, terör siyasi amaçlı olmalıdır. Diğer bir ifade ile terör olayları devlet politikalarını etkileme amacı güder. İkincil ölçüt, terörist şiddetin sivil halka yönelik olmasıdır. Sivil halk burada, asker olmayan veya askeri hizmette çalışmayan kişiler olarak algılanmalıdır. Üçüncü ölçüt ise; etnik gruplar veya gizli ajanlar terörist saldırıları üstlenmelidir.*”¹⁸ Terörizm genellikle devletlere karşı politik bir tutum içinde sergilenir ve örgütlüdür. Çoğunlukla saldırı planlanan topluma şiddet uygulayarak ya da şiddet uygulayacağını tehdidi ile gerçekleşmektedir. Mutlaka bir finansmanı vardır ve propaganda ile işlevselleştirilir.¹⁹

Terör faaliyetlerinin birçoğu finansman olarak hedef ülkenin dışında yer alan dış ülkelere karşı yapılır. Bu faaliyetler dış ülkelerin etkisi ve desteğiyle faaliyet göstererek uluslararası bir sorun haline gelmektedir. Fakat uluslararası arenada terör

¹⁶ Sarkan Salman Abubaker, “Terörizm, Kavramsal Bir Çerçeve”, *Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*, Vol. 5, Issue: 1 (2021): 36.

¹⁷ Merter Akıncı, Gönül Yüce Akıncı, Ömer Yılmaz, “Terörizmin Enflasyon ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Panel İki Aşamalı En Küçük Kareler Yöntemi”, *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, 5, (2014): 01.

¹⁸ Özer Özçelik, Hüseyin Önder, “Savunma Harcamalarına Terör Riskinin Etkisi: Ampirik Bir Uygulama”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 47 (2016): 37.

¹⁹ Abubaker, a.g.m., 41.

faaliyetlerine karşı yaptırım uygulayacak genel kurallar noksanıdır. Özetle terörizm üç unsur etrafında şekillenmektedir diyebiliriz bunlar; ideoloji, örgüt ve şiddettir.²⁰ “Terörizmin nihai hedefleri zamanla değişmesine rağmen, bunlardan beş tanesi kalıcı bir öneme sahiptir. Bunlar, rejim değişikliği, territoryal değişiklik, politika değişikliği, sosyal kontrol ve statükonun devamı gibi ilkelerdir. Rejim değişikliği hükümeti devirip, onun yerine teröristlerin liderliğinde ya da en azından destekledikleri birilerinin liderliğinde yeni bir rejim kurmaktadır.”²¹

Terörizmin karakteristik özelliklerini ele aldığımızda dünya düzeninin değişmesi ile değişiklik arz etmekte teknolojinin gelişmesi ile küresel bağlamda iletişimin kuvvetlenmesiyle ise güçlenmektedir.

Örgütler ilk oluşum sürecinde var olma kaygısı gütmeleri doğrultusunda terörizmin amacı bu dönemde uluslararası sistemde kabul görme ve destek sağlamaktır. “Terörizm dinamik bir yapı arz etmektedir. Özellikle teknolojinin ilerlemesi, köyden kente göçlerin artması, yeryüzünde belirli alanlarda politik istikrarsızlıkların devam etmesi, kökten dinci ya da aşırı dinci grupların ortaya çıkması ile terörizm daha da artmakta ve şiddetlenmektedir.”²²

Terör kavramı ile terörizm kavramı arasında ayrıştırıcılık gözetilen bir fark bulunmasa da terör şiddeti ifade ederken terörizm ise bu şiddetin herhangi bir terör örgütünün hedef aldığı muhalif olduğu kitleye karşı siyasal anlamda karşı çıkışı olarak görülür. Örgütlerde genel itibarı ile sürekli aktif eylem hali gözlenemez bu durum daha çok seyrek olarak kendini gösterir.

Geçmişten günümüze dek çeşitli terörizm örnekleri ile karşılaşılmuştur. Bugüne gelindiğinde ise terörizm farklı kolları ile karşımıza çıkmaktadır.

Terörizmin kollarını sıralayacak olursak; “ulusal (ülke içi) terörizm, uluslararası terörizm, uluslar ötesi terörizm, devlet terörizmi, devlet destekli terörizm, etnik terörizm ve siber terörizmdir.”²³ Ulusal ve uluslararası terörizm iç ve dış politikada hedef alınan devlete karşıt unsurların faaliyeti ile olurken uluslar ötesi terörizm devlet dışı unsurların örgütlenmesi, devlet terörizmi devletin kendi halkına

²⁰ Hatice Erol, Abdullah Özdemir, Mümin Eser, “Küresel Terörizm ve Yoksulluk İlişkisi”, *Social Science Development Journal*, 12 (2018): 436.

²¹ Murat Şimşek, “Terörizm: Kavramsal Bir Çalışma”, *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Vol. 3, Issue 12 (2018) : 331.

²² Şimşek, a.g.m., 333.

²³ Abubaker, a.g.m., 47.

karşı uyguladığı baskı rejimi etnik terörizm ülke içindeki çoğunlukla ırksal olarak azınlık olan toplumun dışlanma psikolojisi ile toplumun diğer kısmına uyguladığı şiddet olarak tanımlanırken gelişen dünya teknolojileriyle birlikte en yeni kolu olan siber terörizm internet ve sosyal medya üzerinden propagandalarla yürütülen terörizm çeşididir.

1.3.2. Çatışma

Çatışma kavramı olarak farklı yorumlamalara açık olsa da bazı siyaset bilimciler; güç, statü, değer, kaynaklar üzerinde hak sahibi olmak ve kaynakları ele geçirmek için rakipleri yenmek amacıyla oluşturulan uyuşmazlık olarak tanımlamaktadır. Çıkan uyuşmazlıkların sebebini ise siyasal, kültürel, ekonomik, etnik, dinsel, dilsel vb. nedenlere bağlamaktadır. Kavram uluslararası hukuk açısından değerlendirildiğinde tarafların arasındaki hak ya da çıkarların karşılığının silahlı çatışmalara dönmesi olarak belirtilir.²⁴ Ek olarak Uppsala Çatışma Veritabanı Programı, bir yıl içerisinde devlet ya da devletler tarafından gerçekleştirilmiş beş ya da daha fazla ölümle sonuçlanmış silahlı uyuşmazlıkları çatışma olarak tanımlamıştır. Taraflarından biri devlet olmayan diğer uyuşmazlıkları ise devlet dışı çatışma olarak nitelendirmiştir.²⁵

Genel olarak tanımlayacak olursak çatışma iki ya da daha fazla kişinin bulunduğu bir toplumda kıt kaynakların paylaşılabilmesi çoğu zaman statü, değer, amaç yargıları hususunda uzlaşmaya varılamaması neticesinde ortaya çıkar.²⁶ Çatışma sözlü ve fiziksel olarak meydana gelmektedir. Uluslararası arenada sözlü çatışma ultimatoma ile ortaya çıkarken fiziksel olarak ise askeri güçlerle ortaya çıkmaktadır.

Çatışma türleri genel olarak ikiye ayrılır gerçekçi (realistic) ve gerçek dışı (unrealistic). Bu ayrımı akılcı (irrasyonel) ve duygusal tutum olarak daha geniş bir çerçevede yapmak mümkündür. Gerçekçi çatışma türü çatışma kavramının temelindeki siyasi uyuşmazlık, ideolojik veya etnik çatışma, dinsel ayrılık, iktidarın ve kaynakların paylaşılmasındaki problemleri içermektedir. Gerçek dışı çatışma türü ise, daha çok duygusal, psikolojik ya da geçmişte yaşanmış olaylardan yapılan

²⁴ Yakup Şahin, “Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar; Teorik Bir Giriş”, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, C. 1, S. 1 (2013): 33.

²⁵ M. Emin Yüce, “Çatışma Üzerine Yapısal Kuramlar: Ukrayna ve Yemen Örnekleri Üzerinden Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019)*, 10.

²⁶ M. Şerif Şimşek, *Yönetim ve Organizasyon* (Konya: Günay Ofset, 2002), 288.

çıkarımlar sonucu şekillenmiş çatışmalar olup, somut bir nedeni olmayan çatışma türüdür. Nitekim şu hususu belirtmek gerekir iki çatışma türü arasındaki ayrım keskin çizgilerle belirlenemez. Çünkü farklı sebepler birbirini besleyebilmekte, geçmişte yaşanan gerçekçi bir sebep tarihi tekrür anlayışı ile yeniden ortaya çıkabilmekte, psikolojik tutum kuşaklar arasında büyüyerek ya da siyasi doktrinlerle beslenerek maddi boyuta ulaşip çatışmalara sebep olabilmektedir.²⁷

Günümüzde savaşlar haricinde ülkelerin toprak bütünlüğünü tehdit eden silahlı çatışmalar terörizm çerçevesinde gerçekleşmektedir. *“Teröristlerin amacı rejim değişikliği, toprak değişimi, politika değişikliği, sosyal kontrol ve statüko muhafazasıdır. Bu uzun dönemli amaçların bir ya da birkaçını elde etmek için teröristler tahrik etme, yıpratma, sindirme, arttırma ve bozma stratejilerini uygulamaktadırlar.”*²⁸ Çatışmalar gerek savaş hukuku gerekse insancıl hukuk adı altında belli yaptırım ve müeyyidelere tabii tutulmuştur.

1.3.4. Soykırım

Soykırım kavramının tarih, sosyoloji, hukuk, uluslararası ilişkiler ve daha birçok alanda çeşitli tanımları yapılmaktadır. Kelimenin karşılığı olarak yok etme, toplu katliam, kitle katliamı gibi sözcükler kullanılmaktadır. Fakat bu kavramlar soykırım olgusunu tam olarak ifade etmemektedir. Nitekim her soykırım bir katliam olarak değerlendirilebilirken, her katliam soykırım olarak değerlendirilmek mecburiyetinde değildir. Ayrıca soykırım kavramı, etnik temizlik kavramı ile karıştırılmamalıdır. Soykırımın gerçekleşebilmesi için belirli bir grubun tamamen yok edilmesi gerekmektedir. Etnik temizlik zaman zaman soykırım noktasına ulaşabilir olduğundan iki kavram birbirine karıştırılmaktadır. Fakat iki kavram birbirinden hedefledikleri sonuç bakımından farklılaşmaktadır. Etnik temizlikte amaç topluluğun tamamen yok edilmesi değil, sürülmesidir.²⁹

Jean-Paul Sartre, soykırımın insanlık kadar eski olduğunu, insanın kendisiyle birlikte meydana geldiğini vurgulayarak, bu kavramı insanlık tarihine dayandırmaktadır. Bu görüş her ne kadar doğru olsa da soykırımın bir suç olarak

²⁷ Şahin, a.g.m., 35.

²⁸ Fatma Taşdemir, “Terörizm ve Silahlı Çatışmaları Düzenleyen Hukuksal Çerçeve”, *Uluslararası Sosyal & Hukuk Çalışmaları Kongresi*, ed. Mustafa Çakır (Legal Yayıncılık: İstanbul, 2011), 720.

²⁹ Batuhan Duran, “Uluslararası Suçlar” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 93-94.

değerlendirilmesi ve hukuk literatüründe kendisine yer bulması uzun yıllar sonra ancak 20. yüzyılda mümkün olmuştur.³⁰

Rafael Lemkin, Yunanca “genos (ırk)” ve Latince “cide (öldürme)” kelimelerini birleştirerek “genocide” yani soykırım kavramını meydana getirmiştir. Kavram olarak ilk kez Lemkin tarafından 1944 yılında kullanılmış olan soykırım, II. Dünya Savaşı’nda yaşanan olaylar neticesinde Milletlerarası Hukuk alanında kendine yer bulabilmiş, incelenmiş ve kabul edilmiştir.³¹

11 Aralık 1946 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 96(1) sayılı kararı ile soykırım, ilk kez hukuki bir belgede suç olarak değerlendirilmiş ve yaptırımının da milletlerarası bir önemde olduğu vurgulanmıştır. 1947 yılında 180/1 sayılı karar ile “soykırımın, kişi ve devletlerin ulusal ve uluslararası sorumluluğunu gerektiren uluslararası bir suç olduğu” resmi olarak dile getirilmiştir.³²

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda 9 Aralık 1948 tarihinde kabul edilen “Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi” ile soykırım suçunun tanımına değinilmiştir. Sözleşmenin başlangıç kısmında soykırımın uluslararası hukuk açısından ciddi bir suç olduğu, Birleşmiş Milletler ruhuna ters düştüğü, insanlığın bu suça maruz kalmaması için uluslararası bir dayanışma sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Devletlerin görevi yalnızca bu suçu işleyenlere yaptırım uygulamak değil, aynı zamanda bu suçu işleme potansiyelinin önüne geçmektir. Sözleşmenin ikinci maddesine göre soykırım suçu, bir grubu tamamen ortadan kaldırma maksadı taşımaktadır.³³

Sözleşmenin II. Dünya Savaşı sırasında Yahudilere karşı gerçekleştirilen ortadan kaldırma eylemlerine karşı tepki oluşturmak, gelecekte meydana gelebilecek soykırım suçlarına karşı hukuki altyapı oluşturarak bunun gerçekleşmesini engellemek, etnik grupların yaşama haklarını koruma altına almak üzere üç temel amacı bulunmaktadır.³⁴

³⁰ Semin Töner Şen, “Uluslararası Hukuk ve Sözleşmelerde Soykırım, Etnik Temizlik ve Saldırı Kavramları” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 6.

³¹ Tolgahan Alpyavuz, “Soykırım Suçu”, *Journal of Naval Sciences and Engineering*, C. 5, S. 1 (2009): 50.

³² Dilaver Nişancı, “Uluslararası Ceza Hukuku ve Türk Ceza Kanunu Düzenlemesinde Soykırım Suçu”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, C. 8, S. 2 (2021): 229-230.

³³ Bahadır Bumin Özarslan, “Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi Açısından Hocalı Katliamı”, *Hacettepe HFD*, C. 4, S. 1 (2014): 194-195.

³⁴ Nişancı, *a.g.m.*, 230.

Soykırım Sözleşmesi'nde yer alan 5. maddeye göre her devlet kendi anayasasına uygun olarak bu konudaki mevzuat düzenlemesini yapmak ve bunu yürürlüğe koymak mecburiyetindedir. Türkiye Cumhuriyeti sözleşmeye 1950 yılında taraf olmuşsa da bu maddenin gerektirdiği düzenlemeyi ancak 2005 yılında 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun kabul edilmesiyle uygulayabilmiştir.³⁵

1.3.5. Savaş Hukuku

Savaşın sebepleri ve niteliği açısından ortak bir görüş bulunmamaktadır. Savaş kavramı; devletlerin, aralarındaki ekonomik, siyasi ve askeri anlaşmazlıklar nedeniyle, siyasi ilişkilerini keserek, karşılıklı olarak ordular düzeyinde gerçekleşen eylemlerdir. Savaş hukuku ise ülkeler bazında karşılıklı olarak ilan edilmiş veya edilmemiş olsun, bütün savaşları düzenlemeyi amaçlar bunun yanı sıra savaşan ülkelerin karşılıklı ilişkilerini ve bu ülkelerin savaşa dahil olmayan ülkelerle ve bireylerin savaştaki sahip olduğu sorumluluklar belirtmektedir. Savaş hukuku, savaşın yıkımını ve zararını en az seviyeyi indirmeyi amaçlamaktadır, faydası ise muharebedeki askeri gelişmelerle insani hakların bağdaştırılmasını sağlamasıdır.³⁶

Savaş hukukunun temeli yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Öyle ki doğal hukuk kuramcılarının görüşlerinde savunma esasına dayanarak mülkiyeti koruma hakkı, direnme hakkı mevcuttur. *“Günümüzde, tüm iç mevzuatların iç silahlı çatışmaları yasakladığı ve uluslararası hukukun uluslararası silahlı çatışmaları yasakladığını göz önünde bulundurursak; hala birçok kişi, silahlı çatışmalar gibi anarşik ve şiddet içeren durumlarda savaş hukukunun yeterliliğini sorgulamakta veya reddetmektedir.”*³⁷ Savaş sırasında askeri bölgenin dışında kalan sivillerin olduğu bölgelere saldırmak bir savaş suçudur.

Savaşların sebep olduğu tahribatı en aza indirmek ve sivil halkın gördüğü zararı azaltmak için atılan ilk adım 22 Ağustos 1864 yılında Karadaki Silahlı Kuvvetlere Mensup Yaralıların Durumunun İyileştirilmesini sağlayan Cenevre Sözleşmesi'nin imzalanmasıdır. Ardından St. Petersburg'da 1868'de imzalanan deklarasyon ile 400 gramın altındaki yanıcı ve patlayıcı mühimmatlara sınırlama getirilmiştir. Zehir ve zehir saçan silahlar ve diğer malzemeler 1874 Brüksel bildirisi

³⁵ Nişancı, *a.g.m.*, 240.

³⁶ M. Yasin Aslan, “Savaş Hukukunun Temel Prensipleri”, *TBB Dergisi*, S. 79, (2008): 235.

³⁷ Murathan Doğanışık, “Savaş Hukuku ve Angajman Kaynakları” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 75.

ile kullanıma yasaklanmıştır. 1899’da bildirilen üç Lahey Deklarasyonu ve 1907’de imzalanan Lahey Sözleşmesi, diğer gelişmelere ek olarak; devletlerin düşmana zarar verme konusunda sınırsız güce sahip olmadıklarını belirtmiştir. Sivillere ateş açmayı, teslim olmuş düşmanı yaralamayı ya da öldürmeyi, düşmanların sahip olduğu malları amaç dışı tahrip etmeyi, bayrağı ve rütbeyi kanunsuz kullanmayı yasaklamıştır. Mağlup olan devletin vatandaşlarının canlarının bağışlanması gerektiğini bildirmiştir.³⁸

Savaş hukuku ve insancıl hukukun sınırları 1949’da imzalanan IV. Cenevre Sözleşmesi’nde çizilmiştir. Fakat devletlerin içlerinde yaşadıkları silahlı çatışmalar uluslararası hukukun belirlediği kısıtlara göre değil çatışmanın yaşandığı devletin iç hukukunda yer alan mevzuata tabidir.³⁹ Geçen yıllarda birçok uluslararası sözleşme ve antlaşma yapılmıştır hepsinin temel amacı insanı ve insani değerleri korumak üzerinedir. En çok kabul gören metinler 1949 yılında Cenevre’de imzalanan dört sözleşme olmuştur.

Aynı zamanda “*Savaşı bir çatışmanın varlığı olarak tanımlayan görüş, en baştan itibaren devletlerin amacına özel bir ağırlık vermiştir. Buna göre savaş, diğer devletin gücünü kırmak ve dilediği barış şartlarını dayatmak amacıyla yürütülen bir çatışmadır. Yani hem bir kuvvet kullanma eylemi vardır hem de bu kuvvet kullanma eylemi genel bir amaçla yapılmaktadır. Devletler savaşıma niyetiyle hareket etmektedirler. Dolayısıyla amacı daha sınırlı, belirli bir amaç olan ve tarafların savaşıma niyetine sahip olmadıkları bir çatışma, hukuksal anlamda savaş olmayacaktır.*”⁴⁰ Savaş hukukunun gelişim seyrine odaklanacak olursak, yüzyıllardan bu yana gelişim gösteren savaş hukuku, II. Dünya Savaşı’ndan sonra daha kapsamlı olarak ortaya çıkmıştır. Çatışmaların savaş olarak adlandırılabilmesi ve savaş hukukuna tabii sayılabilmesi için devletlerin uluslararası arenada savaş ilan ettiklerini duyurmaları gerekmektedir.⁴¹ Savaş esnasında savaş dışı bölgelere ve sivillerin hayatına müdahale olabilecek her husus ise insancıl hukukun konusudur.

³⁸ Gökhan Turgut, “Türk Kültürü ve Uluslararası Savaş Hukuku (1949 Cenevre Sözleşmesi Dördüncü Konvansiyon Kuralları ile Türk Kültüründe Bulunan Değerlerin Sosyal Antropoloji Yönünden Karşılaştırmalı İncelemesi)” (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 128-129.

³⁹ Taşdemir, a.g.y., 718.

⁴⁰ Funda Keskin Ata, “Uluslararası Hukukta Savaş ve Barış”, *Mülkiye Dergisi*, C. 38, S. 3 (2014): 86-87.

⁴¹ Aslan, a.g.m., 248-249.

1.3.6. İnsancıl Hukuk

İnsancıl hukukun bazı esasları antik çağlardan günümüze kadar gelen örf ve âdet hukukuyla belirlenmeye başlamıştır. Başlangıçta dürüst savaşı sağlamak, savaşın zararını azaltmak, sivillere saldırmamak gibi ilkeler, dini ve ahlaki düzenlemeler üzerinden ortaya çıkmıştır. İnsancıl hukuk için ilk önemli adımlarsa 19. yüzyılda atılmaya başlanmıştır. 1918’de sonlanan I. Dünya Savaşı’nın sebep olduğu büyük yıkım insancıl hukuk kuralları açısından dönüm noktası olmuştur ve Versay Antlaşması ile ilk kez yazılı olarak düzenlenmiştir. Savaş, Milletler Cemiyeti’nin kurulması ile belli kararlara bağlanmıştır; 1925 Ren Misakı ile yasaklanmış, 1928 Briand- Kellog Paktı ile yasa dışı olarak kabul edilmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan gelişmeler ise Nuremberg Uluslararası Askeri Ceza Mahkemesi Statüsü’nde ardından Eski Yugoslavya ve Ruanda Mahkemelerinin statülerinde insancıl hukuk kurallarının ihlali sebebiyle bireysel cezai sorumluluk kabul edilmesi olmuştur. Birleşmiş Milletler, BM Antlaşması 2/4 maddesi ile savaşın yasa dışılığını kabul etmiş ve insancıl hukuk kurallarının oluşması için çaba harcamıştır.⁴²

İnsancıl hukukun şekillenmesinde savaş tecrübeleri önemli yer tutmaktadır. Gerçekleşen savaşların akabinde kazanılan olumlu ve olumsuz tecrübeler gelecekte nelerin yapılması veya yapılmaması gerektiği konusunda fikir vermiş yapılması gereken değişikliklerin temelini oluşturmuştur. Askeri operasyonlarda kontrolsüz güç kullanımının önüne geçilmeye çalışılmış ve haddinden fazla tahribat yaratan ülkelerin bu eylemlerinin aleyhine sonuçlar yaratacak kurallar benimsenmiştir.⁴³

Savaşların büyük kısmı cephelerde yaşanmış olsa da savaş sırasında kaybedilenler her zaman askeri güç, silahlar, ekonomik kayıplar ve toprak bütünlüğünün parçalanması olmaz. Savaş sırasında sivil halkın da çoğu zaman etkilendiğini görürüz. Savaş hukuku devletlerin çıkarlarına yönelik ya da devletlerin kendi toprak bütünlüğünü savunmasına yönelik argümanları kapsarken insancıl hukuk savaş sırasında zarar gören sivillerin korunması ve bir savaş sırasında sivillerin zarar görmemesi için alınan kararların uygulanması üzerine daha çok durulmuş hukuftur.⁴⁴ Yine bu kapsamda alınan kararlar 1949’da IV. Cenevre Sözleşmesi ile atılan adımların

⁴² Hatice Geyik, “Devletlerin İnsancıl Hukuk Kurallarının İhlali Nedeniyle Sorumluluğu”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 24, S. 2 (2016): 61-62.

⁴³ Gökhan Güneysu, “Askeri Gereklilik İlkesi ve Uluslararası İnsancıl Hukuk”, *Ankara Barosu Dergisi*, S. 4 (2012): 96.

⁴⁴ S. Müberra Altınok, “İnsancıl Hukuk”, *Hukuk Gündemi Dergisi*, 2 (2018): 35.

içinde yer alır. “İnsancıl hukuk özellikle sivillere ya da sivil mülkiyete zarar veren terörist eylemleri ve amacı sivil halk arasında terörü yaymak olan şiddet tehdidini açıkça yasaklamaktadır. Bu yasağın ağır ihlalleri bir “savaş suçu” teşkil etmektedir.”⁴⁵ Özellikle I. Dünya Savaşı ve ardından II. Dünya Savaşında yaşanan olaylar neticesinde daha ciddi adımlar atılmış, sivillere yönelik olan güç kullanımı önce sınırlandırılmaya çalışılmış daha sonrasında ise tamamı ile yasaklanmıştır.⁴⁶

İnsancıl hukuk özel bir hukuk dalı olarak nitelendirilebilir ve savaş hukuku ile ortaya çıkmıştır. Savaş hukuku, savaşan devletler arasında ve diğer devletlerle olan hukuksal ilişkilerini ele alan silahlı çatışma kurallarıdır. İnsancıl hukukun kapsamı ise savaşa müdahil olmayan, savaş dışı tutulması gereken sivilleri ve özellikle çocuklar ile kadınları korumaya yönelik oluşturulan kuralların hukukudur. Bir savaş başlamadan ya da savaş hukuku uygulanmadan insanların haklarını korumaya yönelik etkili bir mekanizma yoktur. İnsancıl hukukun uygulanabilmesi silahlı çatışma ya da savaş durumuna bağlıdır. Çatışmaların başlaması ya da kuvvet kullanımı durumlarında insancıl hukuk devreye girer ve bu hareketlerin ne şekilde olması gerektiğini düzenler, silahlı çatışma durumlarının etkilerini sınırlar hem savaşan kişiler adına hem de siviller adına yapılması gereken asgari davranışları belirler.⁴⁷

İnsancıl hukuk başlangıçta devletlerarasındaki silahlı çatışmalar üzerinde uygulanmak amacıyla oluşturulurken, son zamanlarda iç silahlı çatışmalarda uygulanması giderek artmaktadır. Uygulama alanı sadece devletler değil, ordular, devlete bağlı silahlı gruplar ve bireyleri bağlar. Küresel önem arz etmeyen silahlı çatışmalarda insancıl hukukun uygulanabilirliği silahlı örgüt ya da grubun meşruluğu ile bağlantılı değildir.⁴⁸

1.3.7. Egemenlik

Sınırları belirli bir toprak parçası ve bu toprak parçasının üzerinde yaşayan insan topluluğunun oluşturmuş olduğu bir örgüt olan devlet, üzerinde düzenin sağlanabilmesi için bir yöneticiye ihtiyaç duymaktadır. Bir yönetici eliyle devlet, belli

⁴⁵ Taşdemir, a.g.y., 727.

⁴⁶ Hasan Serdar Hoş, “Haklı Savaş ve İnsancıl Hukuk” (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 106.

⁴⁷ Ağalar Abbasbeyli, Gaşgay Ramazanov, “Uluslararası İnsancıl Hukuk ve Savaş Ortamında Gazetecilik Faaliyetlerinin Hukuki Yönleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 30, S. 41 (2016): 36-37.

⁴⁸ Ezeli Azarkan, “Uluslararası İnsancıl Hukuk ve Birleşmiş Milletler Askeri Operasyonları”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. X, S. 1-2 (2006): 86.

kurallar koyabilme, emir ve talimatta bulunabilme, cezalandırabilme gibi haklara sahip olabilmektedir. Egemenlik kavramı ise tam olarak bu noktada ortaya çıkmaktadır. Egemenlik kavramı devletin insanlar üzerindeki meşrulaştırılmış hükmetme yetkisidir.⁴⁹

Modern anlamda egemenlik kavramını ilk kez kullanan Niccolo Machiavelli'dir. Machiavelli, orta çağ düşüncesi ile bağlantının kesilmesi noktasında önemli bir konumdadır. İlk kez din ile devlet işlerini birbirinden ayıştıran, egemenliği ilahi bir temelden dünyevî bir zemine taşıyan Machiavelli'ye göre egemenlik “insanların güvenlik arayışı” neticesinde ortaya çıkmıştır.⁵⁰

Jean Bodin ise egemenlik kavramını ilk kez literatüre kazandırmış olan isimdir. Bodin, Machiavelli'nin ilk kez kullanmış olduğu dünyevi (seküler) egemenlik kavramını geliştirmiş ve kavrama birtakım özellikler yüklemiştir. İnsanlar üzerinde yüce bir otorite olan egemenlik; mutlak ve sınırsızdır. Aynı zamanda tektir; devredilemez ve bölünemezdir. Hükümet, yönetim biçimi gibi araçlar değişse bile, egemenlik sürekli ve hiçbir zaman değişmez. Egemenliğe yüklemiş olduğu bu özellikler ile Bodin, yönetici ile egemenlik arasına kesin çizgiler çizmiştir.⁵¹

Carl Schmitt'e göre, “egemen, olağanüstü hale karar verendir.” Yani nihai karar verme yetkisini elinde bulunduran kişi egemendir. Schmitt bu düşüncesi ile Hobbes ile aynı çizgide yer almaktadır. Çünkü insan, kötüdür ve dizginlenemez. Kendini idare ettirebilecek ve onun adına kararlar alabilecek bir egemene ihtiyacı vardır.⁵²

Egemenliğin laik temeller üzerine oturtulmasına büyük katkı sağlayan Hobbes, bunu devletin oluşumunu açıklayarak başarmaktadır. Çünkü Hobbes'a göre devlet ilahi bir temele dayanmamaktadır. Devlet, oluşumunu toplum sözleşmesine borçludur.⁵³

⁴⁹ Mevlüt Alper Kaya, “Egemenlik Kavramı ve Siyasi Düşünürler”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (NEÜHFD)*, C. 5, S. 1 (2022): 214.

⁵⁰ Selcen Erdal, “Siyasal Düşünürler ve Modern Egemenlik”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.18, S. 2 (2010): 88.

⁵¹ Ömer Özkaya, “Egemenlik Kavramının Gelişim Serüveni: Klasikten Küresele”, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*, C. 4, S.1 (Mart 2021): 50.

⁵² Mustafa Bayram, “Mısır, Kapitalizm, Devletler ve Egemenlik: Egemenlik Kuramının Tarihsel Maddecî Bir Eleştirisi” (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 435.

⁵³ Özkaya, *a.g.m.*, 50.

J. J. Rousseau, “egemenlik, kayıtsız şartsız millete aittir” ilkesini benimsemiş ve böylelikle egemenliğin sahibinin değişmesine neden olmuştur. Fakat her ne kadar egemenliğin sahibi değişmiş olsa da içerik olarak kendini korumaya devam etmiştir. 1789 yılında gerçekleşen Fransız Devrimi neticesinde kabul edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’nde modern devleti oluşturan ulusal egemenlik kavramına ve kuvvetler ayrılığı ilkesine değinilmiştir.⁵⁴

Günümüzde egemenlik kavramı hukuki anlamda bir üstünlük olarak algılanmaktadır. En üstün hukuki otorite olarak karşımıza çıkan egemenlik, devlete aittir. Egemen olan devlet; kanunlar, kurallar ve diğer hukuki düzenlemeler hakkında nihai karar verme yetkisine sahiptir. Bu noktada devlet egemenliği, hukuki bir egemenlik olmaktan öteye geçmemektedir.⁵⁵

2. Devletlerin Toprak Bütünlüğü

Devletlerin toprak bütünlüğü ilkesi, II. Dünya Savaşı’ndan sonra oluşan yeni dünya düzenini tertiplemek amacıyla uluslararası hukukta ve Birleşmiş Milletler antlaşmasında kendi yerini almıştır.⁵⁶

Toprak bütünlüğü ilkesi, devletlerin coğrafi bütünlüğünü koruması açısından son derece önemlidir. Milli, dini, tarihi ve kültürel sebeplerden dolayı belli bir toprak parçasına bağlı kalmış olan topluluklar için bu önem daha da artmaktadır.

Devletler arasında meydana gelen toprak uzlaşmazlıkları, sadece sınırları belirlenemeyen birkaç istisnai bölgede gerçekleşmemektedir. Bu bölgelerin dışında bulunan uluslararası alanda kabul görmüş sınırlarda bile zaman zaman meydana gelen uzlaşmazlıklar bulunmaktadır. Ülkeler arasındaki toprak uzlaşmazlıkları, halkların toprağa olan bağlılığının güçlü olması nedeniyle çözüme kavuşturulması da oldukça zordur.⁵⁷

Çağdaş dünyada sorunlu bölgeler hariç neredeyse bütün toprak parçaları bir devletin mülkiyetinde bulunmaktadır. Devletlerin egemenliği ve hakimiyeti altında bulunan toprak parçaları, toprak bütünlüğü ilkesi gereğince koruma altına alınmıştır.

⁵⁴ Erdal, *a.g.m.*, 110.

⁵⁵ Adnan Küçük, “Egemenlik (Hâkimiyet), Halk Egemenliği ve Milli Egemenlik Tartışmaları ve Egemenlik Anlayışında Esaslı Dönüşüm”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, S. 6 (2016): 355.

⁵⁶ Fatma Taşdemir, “Uluslararası Hukukta Toprak Bütünlüğü İlkesi, Tanıma Doktrini ve Bir Norm Olarak Ayrılma Hakkı”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.18, S. 3 (Ağustos 2016): 651.

⁵⁷ Jon C. Pevehouse, Joshua S. Goldstein, *Uluslararası İlişkiler* (Ankara: BB101 Yayınları, 2017), 243.

Ancak bu ilke yeni devletlerin oluşumunu engelleyici bir faktör değildir. Buradaki amaç ülkesel bütünlüğü tehdit edici unsurları kontrol altında tutabilmektir.⁵⁸

2.1. Üniter Devlet İlkesi ve Özerklik

2.1.1. Üniter Devlet

Devletler gerek coğrafi durumlarına göre gerekse de etnik yapısı itibarıyla çeşitlilik göstermektedir. Eski zamanlardan beri devlet kurumu var olmuş ve her devlet kendi yönetim sistemini oluşturmuştur. Yakın geçmişe kadar devlet sistemi olarak üniter, federal ve konfederal sistemler var olmuştur. Günümüzde ise yalnızca üniter ve federal sistem vardır, konfederal sistem bulunmamaktadır.

Üniter devlet, yasama-yürütme ve yargı organlarının tek bir merkezi devlet tarafından yönetilmesi şeklindedir. Ülke tek ve bölünmez bir bütündür. Tek bir millet ve egemenlik şekli vardır. Bütün ülkede aynı hukuk kuralları geçerlidir, bölgesel bir ayrım yoktur. Üniter devletlerde ırksal, dinsel ve dilsel gibi azınlıklar için ayrı bir yönetim şekli bulunmamaktadır.⁵⁹ Bütün ülke tek bir vatandaş statüsündedir ve o ülkenin bütün vatandaşları için aynı haklar geçerlidir.

Üniter devlette tek bir yasama organı vardır ve kanun yapma yetkisi yalnızca bu yasama organına aittir. Yargı organı da diğer yasama ve yürütme organları gibi teklik ve bütünlük içermektedir. Birden fazla mahkeme çeşidi olmasına rağmen bütün ülkede aynı hukuk kuralları geçerli olduğundan ülkenin her yerindeki mahkemelerde aynı yasalara bakılarak karar verilmektedir. Bölgesel veya etniksel bir ayrım bulunmamaktadır.

Yetki genişliği ilkesi üniter devletlerde merkezden yönetimin sakıncalarını ortadan kaldırmak için uygulanmaktadır. İllerin başında bulunan valilere yetki genişliği ilkesi tanınmıştır. Vali, merkeze danışmadan merkez adına kendiliğinden karar alabilmektedir.⁶⁰

Üniter devletlerde yürütme yetkisinin başı başkan, başbakan, bakanlar kurulu ve bakanlardır. Parlamenter sistemde başkan yoktur, başkanlık ile yönetilen üniter devletlerde yürütmenin başında başbakan yerine başkan bulunmaktadır.⁶¹

⁵⁸ Taşdemir, *a.g.m.*, 652.

⁵⁹ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi* (Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım, 2011), 477.

⁶⁰ Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku (Genel Esaslar)* (İstanbul: Beta Yayınları, 2012), 144-145.

⁶¹ Gözler, *a.g.e.*, 478.

Üniter devletler merkez ve taşra teşkilatı olarak ikiye ayrılmışlardır. Merkez teşkilatı başkent teşkilatıdır. Başkent teşkilatı dışında taşra teşkilatı vardır ve taşra teşkilatı bütün ülkeye yayılmıştır. Örneğin Türkiye’de iller ve ilçeler merkezi idarenin taşra teşkilatını oluşturan kuruluşlardır.⁶²

2.1.2. Özerklik

Özerklik, Arapçada “muhtariyet”, Yunancada “otonomi” kavramlarına denk gelmektedir. Türkçedeki anlamı ise kendi kendine hareket edebilme ve kendini idare edebilmedir.⁶³

Üniter yapılı devletlerde yerel yönetimlere yönetsel açıdan özerklik tanınmıştır. Bu özerkliğin kapsamının bağımsızlık düzeyine ulaşması söz konusu değildir. Kırtasiyeciliği azaltmak ve idarenin daha hızlı karar alabilmesini sağlamak amacıyla yönetsel özerklik tanınmıştır.⁶⁴ Yerel özerklik sistemi günümüz devletlerinde çok uzun yıllardır kullanılmaktadır. Örneğin, Danimarka’da 1841 yılında, Norveç’te 1837’de, İsveç’te 1862 yılında ve Finlandiya’da ise 1865 yılında tanınmıştır.⁶⁵

Yönetsel özerkliğin dışında üniter devletlerde bir de siyasal özerklik vardır. Siyasal özerklik şeklinde devlet şekli üniter yapılı olsa da özerk olarak ayrılan yerler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları özerk bölge olarak ayrılmışken bazıları da devlet şeklinde ayrılmıştır. Örneğin İspanya’da Katalonya bölge olarak ayrılmışken, Azerbaycan’da Nahçıvan devlet olarak ayrılmıştır. İspanya’da ve Azerbaycan’da üniter devlet olmasına rağmen içlerinde siyasi özerklik bulunmaktadır.

Siyasal özerklikte ayrı bir bölge olarak belirlenen kısmın dışında yaşayan vatandaşlar o bölgenin dışarısında yaşadıklarından dolayı o bölgeye özel olan haklardan faydalanamazlar. Çünkü siyasal özerklik şeklinde verilen haklar orada yaşayanlara verilmiştir. Bunun yanında kendilerine ayrılan bölgeye ek olarak merkezi

⁶² Gözler, *a.g.e.*, 479.

⁶³ Atilla Nalbant, *Üniter Devlet (Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye)* (İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık, 2012), 38.

⁶⁴ Şeref Gözübüyük, *Anayasa Hukuku (Anayasa Metni ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi)* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2004), 19.

⁶⁵ Gözübüyük, *a.g.e.*, 51.

devletin haklarından da faydalanabilmektedirler. Örneğin seçimlerde oy kullanabilme yani merkezi devletin yönetimine katılabilmek haklarına sahiptirler.⁶⁶

2.2. Self Determinasyon

Self determinasyon ilkesinin temeli, yönetenler ile yönetilenler arasındaki bir sosyal sözleşme olan ve aynı zamanda Fransız İhtilali'ni de beslemiş olan 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'ne dayanmaktadır. Temelinin bu bildirge ile Avrupa'ya dayanmasının bir sonucu olarak self determinasyon ilkesi, Avrupa ve Amerika'da halkın politik konumlarını kendilerinin belirleyebilmesi yönünde geliştirilmiştir.

I. Dünya Savaşı'ndan itibaren yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanan self determinasyon kavramının günümüzde birçok tanımı yapılmış olmakla beraber, sınırları ve kapsama alanı tartışma konusu olmaya devam etmektedir.

Michla Pomerance self determinasyon kavramını yani kendi kaderini tayin etme hakkını, *“bir ülkede yaşayan halkın kendi yönetim biçimini özgürce seçebilmeleri”* şeklinde açıklamaktadır. Kavram hakkında en yaygın olarak kullanılan bu tanım, beraberinde halk kavramını da ön plana çıkarmakta ve hangi grupların halk kategorisine girdiği konusunda bir belirsizlik oluşturmaktadır.⁶⁷ Lionel Forman'a göre ise; *“self-determinasyon temel olarak, bir halkın kendi kaderini belirleme hakkına sahip olmasıdır.”* Lionel'in yapmış olduğu bu tanıma göre, belirli bir yönetime bağlı olan herhangi bir halkın dilediği taktirde bu yönetimden bağımsızlaşabilme hakkı bulunmaktadır.⁶⁸ Kavram hakkında yapılmış bir diğer tanım da şu şekildedir: *“Bir devletin sınırları içerisinde yaşayan etnik, dilsel veya dinsel kitlenin, o devletten tamamen ayrılmadan daha geniş dilsel, dinsel, etnik hak ya da otonomi elde etmeleridir.”*⁶⁹

Self determinasyon kavramı, devletlerin bünyesindeki etnik gruplar tarafından hedeflerine ulaşmak için kullanılan bir araç olarak görülmekteyken; yönetici sınıf için ise devletin toprak bütünlüğünü tehlikeye sokacak olan “ayrılma” ile eş anlamlı olarak

⁶⁶ Bahadır Bumin Özarlan, “Bir Özerk Cumhuriyet Örneği Olarak Nahçıvan”, 1. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu, 12-14 Mayıs Bildiriler. (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 2016), 580.

⁶⁷ İrfan Sönmez, “Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı” (Doktora Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, 2019), 5.

⁶⁸ Sinem Çelik, “Avrupa Birliği'nin Self-Determinasyon Yaklaşımı”, Bölgesel Araştırmalar Dergisi, Aralık, Vol. 5, Issue: 2 (2021): 641.

⁶⁹ Sönmez, a.g.t., 5.

görülmektedir. Günümüze değin çok sık kullanılması ve çeşitli tanım kalıplarına sokulmaya çalışılması nedeniyle, kapsadığı etnik gruplar konusunda bir belirsizlik yaratarak tartışma ortamı oluşturmuş, bu durum ise kavramın etkinliğinin azalmasına neden olmuştur. Self determinasyon yani açıkça kendi kaderini tayin etme hakkı, bazen bazı devletler tarafından çıkarları uğruna kullanılmışsa da ülke içindeki etnik grupların yanında yer alan diğer devletler kavrama farklı tanımlar vermektedir. Azınlık grupların gün geçtikçe bu kavramı daha fazla gündeme getirmeleri, çatısı altında bulunduğu devletleri rahatsız etmekte ve oluşan bu rahatsızlığı yönetimin benimsemiş olduğu ideoloji, siyasi görüş, takip ettiği fikir sistemi veya herhangi bir unsur engelleyememektedir. Bu durumun temel nedeni, ülke içindeki azınlıkların self determinasyon ilkesini kullanarak devletin toprak bütünlüğüne tehdit oluşturması ve potansiyel ayrılıkçı grupların ortaya çıkmasına sebep olmasıdır. Kendi kaderini tayin etme hakkı; her ne kadar devletler tarafından toprak bütünlüğünü tehdit edici bir unsur olarak algılanıyor olsa da bu ilkenin azınlıklar üzerinde uygulanamayacağı anlamına gelmemektedir. Bu durumun aksine self determinasyon ilkesinin nihai hedefi bağımsız devlet kurmak değil, halkların kendi kaderinin kendilerinin belirlemesidir.⁷⁰

Self determinasyon kavramının öne çıkan en temel özelliği devlet bünyesindeki etnik grupların sadece iç siyaset konularında kendi tercihlerini yapabilme konusunda bağımsız olabilmeleridir. Bu durumda kendi kaderini tayin hakkı, etnik grupların herhangi bir ayrılma hareketi başlatmasına ve böyle bir hak talebinde bulunmasına kesinlikle kapalıdır.⁷¹

2.3. Azınlık Kavramı ve Türleri

Azınlık kavramının tarihine kısaca değinecek olursak, her göç hareketi kendi içerisinde azınlıklar meydana getirmiştir. Yaşanılan bu yer değiştirmeler azınlıkların tarihini oldukça geriye götürmektedir. İmparatorluklar çağında, azınlıklar imparatorluklar ile etkileşim halinde olmuştur, günümüzde ise modern devletlerle etkileşimleri devam etmektedir.⁷² 20. yüzyıl içerisinde gerçekleşen dünya savaşları yıkılan imparatorluklar ve değişen devlet sınırları ile azınlık sayısını arttırmıştır.

⁷⁰ Yaşar Ehtibarlı, “Uluslararası Hukukta Self Determinasyon Hakkı ve Hakkın Ekonomik Boyutu” (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 9-13.

⁷¹ Sönmez, a.g.t., 5.

⁷² Hasan Tunç, “Uluslar Arası Sözleşmelerde Azınlık Hakları Sorunu ve Türkiye”, *Ankara Hacı Bayram Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 2 (2004): 4.

Ayrıca I. Dünya Savaşı sonrası azınlıklara tanımlanan self- determinasyon ilkesi ülkeler içerisinde azınlık haklarını gündeme getirmiştir.⁷³

2.3.1. Azınlık Kavramı

Azınlık kavramının tanımı konusunda ise kabul edilmiş tek bir gerçeklik mevcut değildir. Bu konuda çalışma yapan hukuk, sosyal bilimler gibi dallar içerisinde azınlık kavramının ortak bir tanımı mevcut değildir. Ancak kelime anlamına bakılırsa, literatürümüze “Ekalliyet” olarak katıldığını daha sonra Türkçeleşerek azınlık adını aldığı görülmektedir. Azınlık tanımı en basit tabiriyle bir devletin hüviyetine sahip olan ancak yaşanan ülkenin çoğunluğundan ayrı dine, ırka ya da dile sahip olan bireyleri veya bir toplumu ifade eder.⁷⁴ Türk Dil Kurumu azınlık kelimesini “*bir toplulukta kendine özgü nitelikler bakımından ayrı ve ötekilerden sayıca az olanlar*” şeklinde açıklamıştır.⁷⁵ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği İnsan Hakları Bilgi Kitapçığı No.18 Azınlık Hakları’na göre azınlık tanımı yapılmıştır. Bu tanım “*bir devlette çoğunluğun oluşturduğu nüfustan farklı olarak ortak ulusal, etnik, dinsel ya da dilsel özellikleri paylaşan bireylerin bir araya getirdiği baskın olmayan gruplar*” olarak belirtilmiştir.⁷⁶ Modern anlamda azınlık kavramının tanımının sınırları 1978 yılında Francesco Capotorti tarafından çizilmiştir. Francesco Capotorti azınlık kavramının tanımını “*bir devletin nüfusunun geri kalanına göre sayısal olarak az olan, egemen konumda bulunmayan, üyeleri o devletin vatandaşı olarak etnik, dinsel ya da dilsel açıdan nüfusun geri kalanından farklı özelliklere sahip olan ve kültürlerini, geleneklerini, dinlerini ya da dillerini korumaya yönelik üstü örtülü de olsa dayanışma duygusu gösteren bir grup*” olarak açıklamıştır.⁷⁷

Azınlık kavramı kendi içerisinde türlerine ayrılmıştır. Bunlar; dini, dinsel, etnik ve ulusal azınlıklardır. Türler çalışmanın anlaşılması açısından ayrı şekillerde açıklanacaktır.

⁷³ Özlem Seven, “Lozan’da Azınlık Kavramı ve İki Dünya Savaşı Arası Dönemdeki Uygulamaları” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 28.

⁷⁴ Tâhâ Cabir El-Alvânî, “Azınlık Fıkına Giriş (Temellendirici Bazı Mülâhazalar)”, çev. H. Mehmet Günay, *Usul İslam Araştırmaları*, C. 1, S. 1 (2004): 137.

⁷⁵ Türk Dil Kurumu, Azınlık Sözlük Anlamı, <https://sozluk.gov.tr/> [Erişim Tarihi: 16.06.2022].

⁷⁶ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği İnsan Hakları Bilgi Kitapçığı No.18 Azınlık Hakları, s. 8, http://ihop.org.tr/wp-content/uploads/2007/04/BM_Bilgi_Kitapcigi_18-Azinlik.pdf [Erişim Tarihi:16.06.2022].

⁷⁷ Naz Çavuşoğlu, Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları, (İstanbul: Bilim Yayınları,1999), aktaran M. Çağatay Okutan, “Teori ve Uluslararası Metinlerde Azınlık Tanımı”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 59, C.2 (2004): 62.

2.3.2. Dini Azınlık

Dini azınlık tarihi Rönesans'a kadar gitmektedir. Rönesans içerisinde gerçekleşen Reform hareketleri ile Hristiyanlıkta yeni bir mezhep olan Protestanlık meydana gelmiştir. Protestanlar kendi kiliselerini kurmuştur. Reform hareketi kendi içerisinde birçok yenilik getirmiş ve bu yenilikler ile modern dünya ile bir bağ kurulmuştur.⁷⁸ Reformasyon sürecinde meydana gelen ilk azınlık dini azınlıktır. Kimliğin din üzerinden belirlendiği dönemlerde mevcut olan tek azınlık dini azınlıktır.⁷⁹

Türkiye’de, Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu’nun 27. maddesi dini azınlıkların ve diğer azınlıkların korunmasını güvence altına almıştır. Madde 27 “*Etnik, dinsel ya da dil azınlıklarının bulunduğu devletlerde, bu azınlıklara mensup olan kişiler, kendi gruplarının diğer üyeleri ile, kendi kültürlerinden yararlanma, kendi dinlerine inanma ve bu dine göre ibadet etme, ya da kendi dillerini kullanma hakkında yoksun bırakılmayacaklardır.*” olarak aktarılmaktadır.⁸⁰

2.3.3. Dilsel Azınlık

Dilsel azınlıkların açıklanması azınlık dili kavramının tanımlanmasıyla mümkün olacaktır. 1992 yılında kabul edilen Avrupa Konseyi Bölgesel ve Azınlık Dilleri Sözleşmesi azınlık dilini “ülkede nüfusun diğer kesimine nazaran daha az kullanılan dil” olarak açıklamıştır.⁸¹ Yaşanılan ülkede azınlık dillerine sahip bireyler bu statü içerisinde yer almaktadır. Milliyetçiliğin ve aşırı sağcılığın yükselmesi ile azınlık dillerinin ülkeler içerisindeki durumları tekrar gündeme gelmiştir.

⁷⁸ Mustafa Yıldırım, “Rönesans ve Reformasyon”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 8, S.1 (Nisan 2020): 192.

⁷⁹ İbrahim Alper Arısoy, “Avrupa Birliği ve Azınlıklar” (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002), 10.

⁸⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi, Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/589), <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c016/tbmm22016089ss0150.pdf> [Erişim tarihi: 17.06.2022].

⁸¹ European Charter for Regional or Minority Languages, Strasbourg, 5.XI.1992, 2, <https://rm.coe.int/1680695175> [Erişim tarihi: 17.06.2022].

2.3.4. Etnik Azınlık

Yunanca “*Ethnos*” kelimesinden türetilmiş olan etnik sözcüğü “*halk*” anlamına gelmektedir.⁸² Etnik azınlığın dört özelliği vardır. Bunlar ortak dil, ortak kültür, ortak tarih ve ortak gelecektir. Tüm bunlara sahip bireylerin etnik bir kimliğe sahip olması anlamı taşımamaktadır. Bireylerin etnik kimliklerini korumayı istiyor olmaları, ayrıca bireyin etnik kimliği kabul etmesi gerekmektedir. Allardt, etnik azınlık olmayı dört maddeyle açıklamıştır. İlki bireylerin etnik kimliğinin olması, ikincisi bireylerin aynı etnik kökene mensup olması, üçüncüsü bireylerin ortak dili konuşması ve ortak bir toplumsal iletişim içerisinde olunmasıdır.⁸³

2.3.5. Ulusal Azınlık

Ulusal azınlıklar imparatorluk döneminde karşımıza çıkmaktadır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu içerisinde olan siyasi sorunlardan dolayı uluslararası ilişkiler meselesi halini almıştır.⁸⁴ Ulusal hakların korunmasına yönelik gerçekleşen ilk uluslararası antlaşma metni 1815 yılında imzalanan Viyana Antlaşması’dır. Bu antlaşmada ulusal azınlıkların yer bulma sebebi ise Avusturya ve Prusya’nın himayesine giren Polonya ulusunun geleceğinin düzenlenmesi ile alakalıdır. Ulusal azınlık tanımı kısaca milli özellikleri, tarihleri ve kültürleri olan, kullandıkları bir dili olan topluluklardır.⁸⁵ Ulusal azınlıkların haklarının güvence altına alan bir diğer resmî belge Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi imzalanmıştır. Bu antlaşma ile ulusal azınlıkların eğitim, dil, din ve sivil örgütlenme hakkını güvence altına almıştır.⁸⁶

⁸² Erol Kurubaş, “Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki”, *Doğu Batı*, S. 44, (Ocak-Şubat-Mart 2008): 13.

⁸³ Ayşe Füsün Arsava, *Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi, 1993), 54-55.

⁸⁴ Muzaffer Şen, “I. Dünya Savaşı Sonuna Kadar Macaristan” (Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 337.

⁸⁵ Arsava, *a.g.e.*, 55-56.

⁸⁶ Framework Convention for the Protection of National Minorities, Strasbourg, 1.II.1995, <https://rm.coe.int/168007cdac> [Erişim Tarihi:17.06.2022].

3. AZERBAIJAN-ERMENİSTAN UYUŞMAZLIĞI BAĞLAMINDA TÜRKİYE’NİN DESTEĞİ

3.1. Karabağ: Coğrafi Özellikler ve Tarihi Arka Planı

3.1.1. Bölgenin Coğrafi-Tarihi Özelliği

Yapay şekilde inşa edilen ve temelinde Azerbaycan’ın ülkesel bütünlüğüne zarar vermeyi amaçlamış “Dağlık Karabağ” kavramı, artık günümüzde geçersiz sayılmaktadır. Nitekim, bu şekilde adlandırılan bir bölge yoktu. Bu sadece Ermenilere özerklik vermek için uydurulmuş coğrafi bir adlandırmadır. Keza, *“Gerek Sovyetler Birliği döneminde gerekse daha önceki dönemlerde her yönüyle Azerbaycan’ın bir parçası olarak kabul edilen Dağlık Karabağ, eski Karabağ vilayetinin yaklaşık dörtte birini oluşturmaktadır. Ancak günümüzde konuyu ele alanlar, bölgeyi kısaca “Karabağ” şeklinde adlandırmaktadırlar. Bu sebeple biz de kavram kargaşası olmaması açısından asıl adı “Dağlık Karabağ” olan bölgeye kısaca “Karabağ” demeyi uygun görmekteyiz.”*⁸⁷ Bölge, dağlık ve ova (aran) kısımlarından oluşmaktadır. Karabağ’da ortalama hava sıcaklığı 0-10 °C arasında seyrederken, yıllık ortalama yağmur miktarı 600-1200 mm olarak değişmektedir. Muhteşem doğal güzelliklere sahip Karabağ bölgesinde yer altı madenlerin yanı sıra, orman ürünleri, tatlı su balıkçılığı, mineral sular açısından ün kazanmış bir bölgedir.⁸⁸ Ermeni işgali sırasında özellikle Dağlık Karabağ çevresindeki ormanlara büyük zarar verilirken, işgal altında tutulan köy, şehir ve kasabalar yerle bir edilmiş, taşları, tahtaları, ev aletleri yerinden sökülerek Ermenistan’a ve İran’a taşınmıştır.

Bölgede karasal iklim hakimdir. Burada ekonomik yapı, sınırlı şekilde meyve, tahıl ve hayvancılığa dayanırken, küçük çaplı sanayi işletmeleri bulunmaktadır.⁸⁹ Karabağ bölgesi, aynı zamanda, bulunduğu coğrafi konum itibarıyla önemli bir noktadadır.⁹⁰ Bölge, sadece Azerbaycan’ın değil, insanlık tarihinin en eski yerleşkelerinden biridir. Bunu bölgede bulunan arkeolojik bulgular açık şekilde ispatlamaktadır. Karabağ’da bulunan Azıh⁹¹ ve Tağlar mağaralarında insanların ilkel

⁸⁷ Emine Vildan Özyılmaz, “Geçmişten Günümüze Karabağ”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 2 (2013): 194.

⁸⁸ Özyılmaz, a.g.m., 194.

⁸⁹ Alâeddin Yalçınkaya, *Kafkasya’da Siyasi Gelişmeler* (Ankara: Lalezar Kitabevi, 2006), 129.

⁹⁰ Araz Aslanlı, “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, *Avrasya Dosyası (Azerbaycan Özel)*, C. 7, S. 1 (2001): 393.

⁹¹ Azıh mağarası, Karabağ’ın Füzuli şehrinin 17 km kuzeybatıda, Kuruçay Vadisi’nin sol yamacında, 100 m rakımda yer almaktadır.

dönemlerden itibaren yaşadıkları bilinmektedir. Henüz Sovyetler Birliği döneminde M. M. Hüseynov'un başkanlığında yürütülen Paleolit arkeoloji kazıları sonucunda bu bölgede canlı yaşam için elverişli ortam olduğu belirlenmiştir. Keza bölgedeki Kuruçay Vadisi ilkel insanların avcılık, toplayıcılık ve iş aletleri hazırlamaları için hammadde kaynaklarına sahip olmuştur.⁹²

Azıh ve Tağlar'dan bulunmuş çok sayıda arkeolojik materyallerin tarihi 1.5-2 milyon yıl eskiye uzamaktadır.⁹³ Paleolit dönemine ait, yukarıda bahsi geçen kazılar sırasında bulunan, bir kadına ait alt çene kemiği, mağaranın sadece Azerbaycan'da değil, Kafkasya genelinde en eski meskûn alan olduğunu göstermektedir. Burada ilk insanlar Bakır (M.Ö. VI-IV. binyıllar), Bronz ve Erken Demir dönemlerinde (M.Ö. IV. binyılın sonu – I. binyılın başları) el emeğine geçişle başlayan zengin ve hızlı gelişmeler olmuştur. Bu yüzden, zamanla dağlık bölgeler yaşam açısından avantajını kaybetmiş, insanlar kabileler halinde ova bölgelere göç ederek yerleşmiş, kabileler Kura ve Araz Nehirlerine doğru yayılmışlardır. Ovalara uyum sağlayan insanlar yerleşim merkezleri kurmuş, bu merkezler arasında ticari, ekonomik, siyasi ilişkilerin gelişmesi gözlemlenmiştir. Hocalı-Gedebey-Uygurlığı adıyla bilinen döneme ait (M.Ö. XIII-VII. yüzyıllar), Hocalı'da Asur hükümdarı Adad-nirari'nin ismi geçen çivi yazılı akik boncuk o döneme ait maddi bulgulardandır. Bu ve benzeri arkeolojik buluntular, Karabağ coğrafyasının ilkel uygarlığın merkezlerinden olan Orta Doğu ile ekonomik ve kültürel ilişkilerin olduğundan haber vermektedir.⁹⁴

Büyük İskender'in Pers İmparatorluğu'nu mağlup etmesinden sonra burada kısa müddetli hakimiyet kurduğu bilinmektedir. Bu hakimiyetin ardından bugünkü Azerbaycan'ın kuzey topraklarında Albanya, güney topraklarında ise Atropatena adlı devletler ortaya çıkmıştır. M.Ö. IV. yüzyılda Azerbaycan'ın kuzeyinde de bazı topraklar da Atropetana tarafından ele geçirilmiştir. O dönemde Karabağ bölgesinin bir kısmı söz konusu devletin hakimiyeti altında yer almıştır.⁹⁵ Atropatena ve Alban Devletleri Büyük İskender döneminden başlayarak zaman zaman Selefkî, Part, Roma, Bizans gibi devletlerin etkisi altında bulunmuşlardır. Ağırlıklı olarak, genelde Albanya'da pagan görüşler yaygın olsa da I. yüzyıldan itibaren Hristiyanlık yerel halk

⁹² Maisə Rəhimova red., *Azərbaycan arxeologiyası*, Altı cildə I cild, (Bakı: "Şərq-Qərb", 2008), 4.

⁹³ Reşid Göyüşov, *Qarabağın keçmişinə səyahət* (Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı 1993), 7.

⁹⁴ Azad Ağaoğlu, *Azərbaycan'ın Karabağ Bölgesi: Tarihi, Hukuki, Kültürel, Edebî Boyutlarıyla*, haz. Mehdi Genceli, (İstanbul: Ötüken Nəşriyyat, 2021), 14-15.

⁹⁵ Yagub Mahmudov, Kerim Şükürov, *Qarabağ: Real tarix, faktlar, sənədlər* (Bakı: Təhsil Nəşriyyatı, 2005), 18.

tarafından kabul edilmiştir. İlerleyen dönemlerde soylular tarafından kabul edilen Hristiyanlık dini Çar Urnayr'ın fermanıyla resmi din olarak ilan edilmiştir. Değişik yüzyıllarda Alban Kilisesinin merkezi farklı kentlerdeyken, 13. yüzyılın ortalarından itibaren Karabağ'ın Venk köyündeki Genceser Manastırı'na taşınmıştır. Kilise, 1836 yılında Çarlık Rusyası Sinodu tarafından ilga edilene kadar varlığını sürdürmüştür.⁹⁶ Uzun yıllar Ermenilerin ısrarlı bir şekilde Ermeni tarih varlıkları olarak sunmaya çalıştıkları abidelerin önemli bir kısmı Alban Kilisesinin varlıklarından başka bir şey değildir.

Selçuklu Devleti'nin tarih sahnesine çıkmasıyla, Azerbaycan da birçok şark ülkesi gibi bu devletin bünyesine katılmıştır. Selçukluların ardından Azerbaycan Atabeyler Devleti'nin hakimiyetine giren Karabağ, ilerleyen dönemlerde Moğolların işgaline maruz kalarak, İlhanlı Devleti'nin önemli merkezlerinden bir haline gelmiştir. Bilindiği üzere, İlhanlılarda devletin merkezi Tebriz idi. Yaz mevsiminde ise Karabağ, merkez olarak kullanılıyordu.⁹⁷

Karabağ ilerleyen dönemlerde Moğolların, Karakoyunlu (1410-1467), Akkoyunluların (1468-1501) sınırları dahilinde bulunmuştur. Safevi Devleti'nin tarih sahnesine çıkmasıyla Azerbaycan topraklarının bir parçasını oluşturan Karabağ Bölgesi de bu devletin sınırları içinde yer almıştır. 18. yüzyılda Safevi Devleti'nin zayıflayarak çöktüğü bir dönemde Karabağ Bölgesi Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altına girmiştir. Genellikle, Safevi sonrası dönem, Azerbaycan'ın birçok bölgesi gibi Karabağ'ın da kaderini ciddi şekilde etkilemiştir. Burası, Osmanlı- Afşar Devleti - Rusya arasında bir manevra ve çekişme alanı haline gelirken, bölgenin sosyal ve demografik dengesini etkilen kararlar alınmıştır. Rusya'nın bölgedeki politikası Hristiyan Ermeni unsurlarını kuvvetlendirmek, kullanmak ve bu vesile ile ilhak ve işgal politikalarına ilave güç kazandırmaktı. Osmanlı Devleti de bu dönemde zayıflama ve gerileme dönemi yaşıyordu. Nadir Şah Afşar ise merkezden kaçma eğilimlerinin güçlendiği bir ortamda devletin bütünlüğünü korumak adına, yerel güçleri değişik siyasi yöntemlerle zayıflatarak etki altında tutmaya çalışmıştır. Nadir Şah onun iktidarını kabullenmek istemeyen Karabağ Beylerbeyliğini cezalandırmak ve otoritelerini zayıflatmak amacıyla birtakım önlemler almış, Türk-Müslüman

⁹⁶ Azad Ağaoğlu, *a.g.e.*, 17.

⁹⁷ Cemalettin Taşkıran, *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi* (Ankara: Genelkurmay Basım Evi, 1997), 57.

ahalinin bir kısmını, başta önemli aileler olmak kaydıyla Horasan'a ve bugün, Afganistan sınırları içinde yer alan değişik bölgelere sürmüştür. Bunun yanı sıra, Gence'yi bir merkez olarak zayıflatmak adına beylerbeyliğin topraklarını parçalayarak başka otoritelere devretmiştir. O sırada Gazah-Borçalı bölgesi de Gürcü Kralı Irakli'nin yönetimine bırakılmıştır.⁹⁸

1847'de Nadir Şah'ın bir suikasta kurban gitmesinin ardından Afşar Devleti'nin sonu gelmiştir. Belli süre devam eden iç kargaşalar sonucunda tahta oturan Kacar yönetimi kopmaları durdurmada son derece zorlanmıştır. Bu süreçte Karabağ yönetimi de birçok bölgede olduğu gibi burada da kendi bağımsız otoritesini kurarak Karabağ Hanlığını ilan etmiştir. Bu gelişme Karabağ'ın siyasi tarihinin son derece önemli bir kırılma noktasıdır.

3.1.2. Tarihi Arka Planı: Dönemler ve Gelişmeler

3.1.2.1. Hanlık Dönemi

Karabağ Hanlığının kurucusu Penah Ali Han'dır; kökeni Cavanşir Türklerine dayanmaktadır. Önceleri Nadir Şah'ın hizmetinde olmuş, daha sonra kardeşi öldürüldükten sonra Karabağ'a kaçmıştır. Burada birlikler oluşturarak çevre bölgelere seferler düzenlemiş, ganimet toplayarak halkı dağıtmış, böylece yerel halkın gönlünü kazanmaya çalışmıştır. Hanlığı ilan ettikten sonra bir taraftan çevredeki Türk hanlıklarıyla rekabet ederken, diğer taraftan İran tahtının baskısından korunmak için askerî açıdan güçlenmeye çalışmıştır. Bu durumda, hanlık sınırları içinde varlıklarını sürdüren beş Ermeni Melikliğine değinmekte yarar vardır. Arapça beş anlamına gelen Hamse Meliklerinin (beşlik) çoğu aslında Karabağ dışından bu bölgeye gelerek meskûn olmuşlardır. Mirza Adıgözel'in yazdığına göre, *“Hamse melikleri aşağıdakilerden ibaretti: Dizak: Melik Yegân Nadir Şah döneminde Lori'den kaçıp gelmiş ve Nadir Şah'ın hükmüyle meliklik tahtına oturmuştu. Verende: Şahnazarlılara ait bir meliklikti. Ailenin kökeni Göyçe asilzadelerine dayanıyordu; Göyçe'den kaçıp Karabağ'ın Verende mevkisine gelerek buraya yerleşmişlerdi. Haçın: Melikleri Hasan Celalyan soyundandı. Çilebört: Bu bölgenin meliki Allah Kulu idi. Ecdadı aslen Mağaviz (Zengezur)'den olup Çilebört'e yerleşmişti. Talış: Buranın meliki Usub*

⁹⁸ Azad Ağaoğlu, *a.g.e.*, 20-21.

idi ve ecdadı Şirvan'dan gelerek Talış köyüne, sonraları Gülistan kalesini ele geçirerek oraya yerleşmişti.”⁹⁹

Penah Ali Han, otoritesini kabullenmek istemeyen Ermeni meliklerini itaat aldıktan sonra, hanlığın kuruluşu ve hakimiyetinin pekiştirilmesi için gereken adımlar atmıştır. Bugün, özellikle 2020 Karabağ Savaşı'nın ardından adından dünyada söz ettiren Şuşa Kalesi'nin inşasına ilişkin tarihi kaynaklarda Mirza Möhsün Nevvab'ın Ermeni-Müslüman çatışmasından bahseden kitabında şu satırlar yer almaktadır: “...hicrî 1161 (miladî 1748) yılında Penah Han Bayat'ta bir kale yaptırdı. Bir süre sonra bu kaleyi terk edip hicrî 1165 (miladî 1751) yılında Terneküt'te başka bir kale inşa etti. Beş yıl ister istemez o kalede kaldı. Ayanlar Penah Han'ın bu kaleye meyilsiz olduğunu hissedip ona, eğer dilerseniz, güzel havası olan, hoş manzaralı, yüksek bir yer var, orda yeni bir kale yaptırabilirsiniz, orası müdafaa bakımından da uygun bir mevkidedir, dediler. Penah Han kendi ayanları ile gelip bu yere bakarken, buranın yüksek bir yer olduğunu, dört tarafının yüce kayalar ve dağlarla çevrili olduğunu gördü. ... Penah Han, bu yeri beğendi ve çok güzel ve sağlam bir şehir yeri olduğunu bildirdi.... Hicrî 1170 (miladî 1756) yılında Penah Han'ın emriyle bu yerde bir kale yapıldı ve bu kaleye Penahabad Kalesi adı verildi. Şimdi bu kaleye Şuşa Kalesi deniyor. Zamanla bu kale gelişerek şehre dönüştü.”¹⁰⁰ Buradan da görüldüğü gibi, Ermenilerin bugün Şuşa kentinde hak iddia etmeleri, orayı bir Ermeni kenti olarak sunmaları sahte tarih inşasından başka bir şey değildir. Burası, Penah Ali Han tarafından inşa edilmiş bir hanlık merkezidir.

3.1.2.2. Himaye Antlaşmasından İlgaya

Karabağ, bağımsız bir hanlık olarak tarih sahnesine çıkmasının ardından bir varoluş mücadelesi vermiştir. Eskiden bünyesinde yer aldığı Kacarlar, diğer taraftan güneye doğru genişleyen Rusya arasında sıkışıp kalan Karabağ Hanlığı, İbrahim Halil Han döneminde çok ağır bir süreçten geçiyordu. 1763'te Karabağ Hanlığı tahtına oturmuş İbrahim Halil Han, 43 senelik hakimiyeti döneminde hanlığı ayakta tutmakla yetinmemiş, aynı zamanda sınırlarını da genişletmiştir. Fakat 19. yüzyılın başlarından

⁹⁹ Qarabağnamələr, Şərq-Qərb Nəşriyyatı, Bakı 2006 (Elektronik kitab) <http://www.anl.az/el/q/qarabaqnqmeler1.pdf>, aktaran Ali Asker, Sedanur Şeyban, “Kürekçay Antlaşmasının Tarihi Arka Planı, Hukuki Niteliği ve Siyasi Sonuçları”, *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Karabağ Özel Sayısı, C. 7, S. 1 (2021): 39.

¹⁰⁰ Mir Möhsün Nevvab, *Ermeni-Müslüman Çatışması 1905-1906*, yay. haz. Ali Asker, Serap Bozpolat Ayan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 4.

itibaren Kartli-Kahetya Krallığını ilhak eden Rusya, Azerbaycan hanlıklarını da gözüne kestirmiştir. Hanlıklar arasında Rusya'nın hâkimiyetine giren de Karabağ Hanlığı olmuştur. İran tehdidi karşısında Rusya'yı tercih etmek zorunda kalan İbrahim Halil Han, bir şekilde özerkliğini koruyacağına ümit etse de Çarlık Rusyası'nın amacı Karabağ'ı tamamen ilhak ederek hanlığı ilga etmektir. Böylelikle, Rusya ile himaye antlaşmasının imzalanması bu ilhakin gerçekleşmesi yönünde atılan önemli bir adım olmuştur. Kürekçay Antlaşması olarak adlandırılan bu belge 14 Mayıs 1805 tarihinde imzalanmıştır.¹⁰¹ Şunu da belirtmek gerekir ki *“Kürekçay Antlaşmasını mühim kılan hususlardan biri de metin içinde ne Ermeniler ve meliklikler ne de Hristiyanlığa dair herhangi bir hükme yer verilmemesidir.”*¹⁰² İran'ın baskıları karşısında Karabağ Hanlığı'nın elden çıkacağı konusunda endişelerin artması üzerine, Rus komutanlığı İbrahim Halil Han'ın ihanet içinde olduğu kanaatine varmıştır. O sırada Ermeniler de Rus yönetimine İbrahim Halil Han'ın İranlılarla gizli iş birliği içinde olduğu söylentisinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine Rus subay Lisaneviç, hanı ve ailesini gaddarca infaz etmiştir. Bu elim olay üzerine Mir Möhsün Nevvab şöyle yazmaktadır: *“Ordu komutanı Şuşakent'ten birkaç Ermeni kılavuz alıp dağların eteklerinden gizlice İbrahim Halil Han'ın mesken kurduğu yere doğru hareket ettiler. Ordu, Han'ın hendeklerine yaklaşırken, İbrahim Halil Han çadırında devlet ayanlarının arasında oturup, sohbet ederek altın nargile içiyordu. Bu meclise benim, yani, bende-yi hakim Nevvab Mir Möhsün'ün ana tarafından dedesi merhum Emiraslan Bey de iştirak ediyordu. ... Mermilerin bir kısmı İbrahim Han'a isabet etti ve onu kürsüden düşürdü. Karısı ve çocukları Han'ın vücudunu kucaklayıp ağlamaya başladılar. Atılan mermilerden birkaçı onlara, ayanlara ve hizmetkârlara değdi. Kalanların ise her biri bir şey alıp, başka taraflara kaçtılar. Emiraslan Bey, derhal merhume Gövhər Ağa'yı ve altın nargileyi alıp kaçtı. Mazlum Han'ın hane ehli ve çocuklarından hayatta kalanlarını, onun adamları alıp kırımdan kurtardılar.”*¹⁰³

İbrahim Halil Han'ın öldürülmesinden sonra Rus Çarı, 10 Eylül 1806 tarihli fermanyla hanın oğlu Mehdi Kulu'yu Karabağ hâkimi olarak tayin etmiştir.

3.1.2.3. Türkmençay Antlaşması ve Azerbaycan Topraklarının Nihai İlhakı

¹⁰¹ Bu konuda kapsamlı bilgi için bkz: Ali Asker, Sedanur Şeyban, a.g.m., 34-50.

¹⁰² Ali Asker, Sedanur Şeyban, a.g.m., 46.

¹⁰³ Mir Möhsün Nevvab, 7-8.

Karabağ Hanlığı'nın tarih sahnesine çıkması, Azerbaycan'da yaşanan "Hanlıklar Dönemi"nin bir parçasıydı. Kaçar tahtından kopmak isteyen hanlıklar; Kuba, Bakü, Şeki, Şamahı, Karabağ, Nahçıvan, Revan, Talış, Gence, Derbent, Salyan, Cevat, Karabağ, Tebriz, Marağa, Erdebil, Urmiye, Hoy, Maku ve Sarab'da birer bağımsız devlet şeklinde tarih sahnesine çıkmışlardır.¹⁰⁴

Hanlıkların meydana gelmesi, Rusya'ya, güneye doğru yayılması yolunda önemli avantaj sağlamıştır. Mirza Bala Mehmetzade'nin de vurguladığı gibi; *"Çarlık Rusyası 19. asrın başında Azerbaycan'ı istilaya giriştiği zaman karşısında, sözün asrî manasında milli birliğini anlamış bütün halinde bir Azerbaycan değil, birbirinin mukadderatına lakayt hanlıklardan ibaret zayıf bir memleket bulmuştu"*.¹⁰⁵

Hanlıklar dönemi, Rusya ilhak ve işgalleriyle son bulurken, kuzeydeki hanlıklar Rusya'ya katılırken, güneydeki hanlıklar yeniden Kacarların egemenliğine girmiştir. Bu süreç 1801'den başlayarak 1828 yılına kadar devam etmiştir. 1813'te Azerbaycan topraklarını Rusya'ya ilhak eden Gülistan Antlaşması iki devlet arasındaki savaşı sonlandıramamıştır. 1828'de Rusya-İran Savaşı'nı sonuçlandıran Türkmençay Antlaşması'nın hükümleri doğrultusunda Araz Nehri'nin kuzeyindeki Azerbaycan toprakları nihai olarak Rusya'ya ilhak edilmiştir.

Türkmençay Antlaşması'nın hemen ardından Rus Çarının emriyle derhal bir Ermeni Vilayeti oluşturmuştu. 21 Mart 1828 tarihli Çar fermanına göre Ermeni Vilayeti Ordubad, Nahçıvan Hanlığı ve Revan Hanlığını kapsayacaktı. Bu fermanın stratejik hedefi İran ve Türkiye'ye karşı ileri karakol görevi yapacak bir tampon bölge oluşturmaktı. Şunu da belirtelim ki Karabağ'a ilk Ermeni kafileler İran'ın Meraga şehrinden gelmiştir. Hatta onların göç tarihini anımsatan bir anıtı, göçün 150. yıl dönümü şerefine Sovyet döneminde, üzerinde "Marağa - 150" yazılı bir şekilde inşa etmişlerdir. Sonradan, Azerbaycan'a karşı çatışmalar başladığı zaman bu anıt da yerinden kaldırılmıştır. Nikolay Şavrov'un da belirttiği gibi 1828-1830 yılları boyunca 84 bin Ermeni Osmanlı'dan, 40 bin Ermeni İran'dan getirilerek Güney Kafkasya'nın çeşitli bölgelerine iskân ettirilmiştir. Yeni yerleşimciler ağırlıklı olarak Karabağ, Revan, Borçalı ve Ahıska bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Aynı yazarın aktardığına göre Güney Kafkasya'da 1900'lü yılların başında bulunan 1.300.000 Ermeni'den

¹⁰⁴ G. C. Quliyeva, *Azərbaycan xanlıqlarının Osmanlı dövləti ilə siyasi münasibətləri (XVIII əsrin II yarısı)* (Bakı: Nurlan, 2002), 13.

¹⁰⁵ Mirza Bala Mehmetzade, *Milli Azərbaycan Hareketi*, yay. haz. Ahmet Karaca (Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1991), 9.

sadece 300.000'i bölge ahalisiydi, geri kalan 1 milyon Ermeni ise bölgeye dışarıdan göç ettirilerek getirilmiştir.¹⁰⁶

3.1.2.4. 20. Yüzyıl Boyunca Karabağ

20. yüzyıl boyunca gelişen “Ermeni meselesini” ve Karabağ’ın işgaliyle ilgili gelişmeleri aşağıdaki dönemlere ayırabiliriz:

- 1) Çarlık Dönemi
- 2) Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi
- 3) Sovyet Dönemi
- 5) Sovyet Sonrası Dönem

Çarlık döneminde Karabağ’da gelişen olaylar, Azerbaycan’ın genelinde Ermenilerin yaptıkları eylemlerin bir parçasını oluşturmuştur. Bu dönem, yukarıda da belirttiğimiz gibi 1828’den başlayarak yoğun bir şekilde gelişen demografik dönüşümler, Anadolu’da Ermeni çetelerinin örgütlenmesi ve zamanla Güney Kafkasya’ya kayması, bu bölgede kıyım ve mezalim düzenlemeleriyle karakterize edilmektedir. Bu kıyımlardan en büyüğü 1905-06 yıllarında gerçekleşmiş olan Ermeni Müslüman çatışmasıdır.¹⁰⁷ Artık bu dönemde Ermeni terör örgütleri yapmış oldukları eylemlerle adlarından söz ettirecek bir konuma gelmişlerdi. O dönemde sadece Müslümanlar değil, Çarlık yönetiminin üst düzey memurları bile Ermeni terörünün kurbanı olmuştur. 1905-1906 Ermeni-Müslüman çatışmasının en dramatik olaylarından biri Bakü gubernatörü Nakaşidze’nin öldürülmesi olmuştur. O bu göreve 1904 yılında atanmıştır.¹⁰⁸ Karabağ dahil, Azerbaycan’ın diğer bölgelerinde meydana gelen bu olaylarla ilgili Mir Möhsün Nevvab’ın “1905-1906 Yıllarında Ermeni Müslüman Çatışması”¹⁰⁹ adlı kitabında kapsamlı bilgiler yer almaktadır. Aynı olayları kaleme alan bir başka yazar ise M.S. Ordubadi’dir (1872-1950). Onun “Kanlı

¹⁰⁶ Николай Шавров, *Новая угроза русскому делу в Закавказье: предстоящая распродажа Мугани инородцам* (Санкт-Петербург 1911), 63-64.

¹⁰⁷ 1905-1906 yılları Ermenilerin Kafkasya’da yaptıkları katliamlarla ilgili bkz: Nesrin Sarıahmetoğlu, *Azeri-Ermeni İlişkileri 1905-1920* (Ankara: TTK Yayınları, 2006).

¹⁰⁸ Kapsamlı bilgi için bkz: Фархад Джаббаров, *Армянский экстремизм на Южном Кавказе: вторая половина XIX — начало XX вв.* (TEAS Press: Баку, 2018), 407-422.

¹⁰⁹ Mir Möhsün Nevvab, *1905-1906-cı illərdə erməni-müsləman davası*, (“Azərbaycan” Nəşriyyatı: Bakı, 1993. Eserin Türkçe baskısı için bkz: Mir Möhsün Nevvab, *Ermeni-Müslüman Çatışması. 1905-1906* yay. haz. Ali Asker, Serap Bozpolat Ayan (Türk Tarih Kurumu: Ankara, 2020); Ali Asker, Serap Bozpolat Ayan, “Tarihe Tanıklık: Mir Möhsün Nevvab ve 1905-1906 Yıllarında Ermeni-Müslüman Çatışması”, *Savaş ve Toplum: Savaş Üzerine Yazılar*, ed. Gürsoy Akça, İkbâl Vurucu (Eğitim Yayınevi: Konya, 2016), 381-400.

Seneler”¹¹⁰ adıyla yayınladığı eser, Sovyet döneminde yasaklanmış ve okuyucuların erişimine kapatılmıştır. Ermeniler, kırım yapmakla kalmamış, aynı zamanda yaşanan olayları Müslümanlar aleyhine kullanarak kara propaganda yapmışlardır. Azerbaycan aydınlarından Ahmet Bey Ağaoğlu bu konuda şöyle yazar: *“Bakü kırımı hakkında yapılan propaganda her türlü ölçüyü kaçırmıştır. Sadece bizim Rus basını değil, yabancı basın da bugün son derece art niyetli en kaba ve hiçbir ölçüye sığmayan makale ve haberlerle, hadiseleri ‘aydınlatan’ ve ‘açığa çıkaran’ yazılarla doludur. Kanlı Bakü olaylarının yüzlerce bedbaht kurbanının çektiği azapları ve onların ölümü hakkında söylenenleri şekilden şekle sokarak sunuyorlar. Propagandayı yöneten yetenekli eller her yola başvurarak her şekilde, amaçlarına ulaşmaya çalışıyorlar.”*¹¹¹

Azerbaycan aydınları Ermenilerin kara propagandasına karşı önlemler almak için bir hayli uğraşmışlardır.

Devrimler yılı olarak bilinen 1917 yılında gerçekleşen siyasi dönüşümler Ermeniler açısından yeni fırsat olarak görülmüştür. Ayrıca Anadolu’da yaşanan 1915 olaylarının ardından kendi yenilgilerinin öcünü Kafkasya’da almaya yeltenen Ermeniler, bu sefer bölgeyi Türk/Müslüman halktan arındırarak, tasarladıkları “Büyük Ermenistan” devletini kurmaya çalışmışlardır. Farklı bölgelerde Türklere karşı yapılan sistematik kırmalar, Mart 1918’de Bakü’de doruğa ulaşmıştır. O sırada Bakü’de iktidarı elinde bulunduran Bolşeviklerle, terör ve saldırı eylemlerini sürdüren Taşnaklar Türklere karşı kolaylıkla bir araya gelebilmişlerdir. 1917 yılının aralık ayında Lenin tarafından Kafkasya’nın Olağanüstü Komiseri görevine atanan Stepan Şaumyan da bu planın baş mimarlarından biriydi. 31 Mart’ta başlayan ve 1 Nisan gününe kadar devam eden korkunç katliam sırasında Bakü’de 12 bin Müslüman katledilmiştir. Azerbaycan genelinde yapılan katliamlar o kadar büyüktü ki bu maksatla daha sonran, yani Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde hazırlanan soruşturma dosyalarının toplam hacmi 3500 sayfayı kapsayan 36 cilt halindedir. Bu ciltlerden 6’sında Bakü ve çevresindeki katliamlar soruşturulmuştur.¹¹² Şunu da belirtelim ki bu olaylar sırasında ölenlerin sayısı tam olarak belirlenememiştir. Keza Ermeniler katlettikleri Müslümanların cesetlerini yanan evlere, denize ve petrol

¹¹⁰ Məmməd Səid Ordubadi, *Qanlı sənələr* (Bakı: Səda mətbəəsi, 1911); Məmməd Səid Ordubadi, *Qanlı illər: 1905-1906-cı illərdə Qafqazda baş verən erməni-müsəlman davasının tarixi*, sad. Əkrəm Bağirov, (Bakı: “Qafqaz” nəşriyyat evi, 2007).

¹¹¹ Санкт-Петербургские ведомости, 1905, 21 апреля.

¹¹² Nesrin Sariahmetoğlu Karagür, “Azerbaycan Tarihçiliğinde Bakü Mart Olaylarının Yeniden Değerlendirilmesi (31 Mart 1918)”, OAKA, C. 5, S. 9 (2010): 84.

kuyularına atmışlardır.¹¹³ Bulunan cesetler sıradan bir katletme olayı değil, işkenceyle öldürme, parçalama, cinsel organlarını, vücut azalarını kesme, kazığa geçirme gibi canavarca eylemlerin işlendiğini göstermiştir.¹¹⁴ Ermenilerin, 31 Mart soykırımını işledikleri zaman tasarladıkları korkunç plan şundan ibaretti: Bölgeyi Müslüman/Türklerden arındırmak ve bu toprakları Ermenilere yurt yapmak. Bu planı gerçekleştirmeye yönelik kırımları sadece Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinden sonra durdurmak mümkün olmuştur. Bu anlamda, Güney Kafkasya Seymi'nin dağılması ve Azerbaycan'da milli bir cumhuriyetin kurulması Azerbaycan Türkleri açısından bir varoluş mücadelesi olarak görülebilir. O dönemde Karabağ, Ermeni saldırı ve ilhak girişimlerinin en yoğun şekilde yaşandığı bölgeydi. Birçok bölgeyle birlikte Karabağ bölgesini de Azerbaycan'dan koparmaya çalışan Ermenilerin şiddet hareketlerini durdurmak, ülkenin toprak bütünlüğü korumak adına, Azerbaycan hükümeti yoğun çaba sarf etmiştir. O sırada, yeni kurulan Ermenistan (Ararat) Cumhuriyeti asılsız yere Karabağ ve Zengezur'un Ermenistan'a terk edilmesi talebinde bulunmuştur. Azerbaycan hükümeti gerek askeri gerekse diplomatik yollarla mücadele ederek Ermeni saldırganlığını bertaraf etmeye çalışmıştır. O dönemde Andranik, Nijde, Dro vd. Ermeni elebaşları çeteler halinde Karabağ'a dahil olarak saldırılarda bulunurken, yeni topraklar ele geçirmeye çalışmışlardır. Bu saldırıları önlemek için Azerbaycan Hükümeti Ocak 1919'da Karabağ Genel-Gubernatörlüğünü oluşturmuştur. Gubernatörlüğün yetki alanına Şuşa, Cavanşir, Cebrail ve Zengezur kazaları dahil edilmiştir. General-Gubernatör görevine Hüsrev Bey Sultanov atanmıştır. Buna karşılık 1919 yılının sonu ve 1920 yılının başlarında Ermeni çeteleri Karabağ Gubernatörlüğünün yetki alanına dahil olan Zengezur bölgesinde kanlı cinayetler işlemişlerdir. Ermeni çetelerinin eylemleri halkı korkutmak, yıldırma, tarım çalışmalarını durdurmaya zorlamak, bölgenin su kaynaklarına el koyarak halkı susuz bırakmak vs. şekillerde kendini göstermekteydi. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde Ermenilerin Azerbaycan Türklerine karşı en kapsamlı saldırısı, 22 Mart 1920'de, Nevruz Bayramı günlerinde gerçekleştirilmiştir. Bu saldırı, Azerbaycan'ı işgale etmeye hazırlanan Bolşevik Rusyası'nın isteği üzerine gerçekleşmiştir.

¹¹³ Solmaz Rüstemova Tohidi, "Bakü'de '1918 Mart Soykırımı' - Ermenilerin Azerbaycanlılara Karşı Toprak İddialarının Yeni Bir Boyutu", *Yeni Türkiye*, Ermeni Meselesi Özel Sayısı, III., S. 62 (2014): 2522 vd.

¹¹⁴ Ataxan Paşayev, "31 Mart- azərbaycanlıların soyqırımı günüdür. Bakıda 1918-ci il mart faciəsi", <http://www.milliarxiv.gov.az/az/31-mart-azerbaycanlilarin-soyqirimi>, 31.10.2018 [Erişim tarihi: 10.04.2020].

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin seçkin silahlı birlikleri o sırada diğer bölgelerden çekilerek Karabağ'a sevk edilmiş ve böylelikle Rusların saldırı hazırlığında bulundukları kuzey sınır hattı (Dağıstan-Azerbaycan sınırı) savunmasız hale gelmiştir.¹¹⁵ Böyle bir durumda işgalci Rus ordusu, kuzeyden herhangi bir silahlı engelle karşılaşmadan Bakü'ye girerek Azerbaycan parlamentosunu hükümet değişikliğine zorlamıştır. Görüldüğü üzere, Ermenilerin Türk düşmanlığı o kadar güçlüydü ki, Azerbaycan'ı işgale gelen ve ileride kendi milli cumhuriyetlerini yıkacak bir işgal ordusunun gelişini bile kolaylaştırmışlardır.

Sovyet tarihinde Nisan Devrimi olarak takdim edilen bu olay, aslında Rus ordusunun baskısı altında gerçekleşen hükümet darbesinden başka bir şey değildir. Bu planın gerçekleşmesine zemin hazırlayan ve ön ayak olan yerel komünistler ise Rus Bolşeviklerinin işbirlikçileri idiler. Bolşevik Rusyası'nın amacı, Azerbaycan'ın ardından diğer Güney Kafkasya cumhuriyetlerini de işgal ederek kendi egemenlik alanına dahil etmektir. Nitekim bu plan kısa sürede gerçekleşmiş, 1920 yılının sonbaharında Ermenistan, 1921 yılının başında ise Gürcistan'da Bolşevikler iktidarı ele geçirmiştir. Bu cumhuriyetlerin bağımsızlıklarına son veren Bolşevik Rusyası 29 Kasım 1920'de Tüm-Rusya K(B)P MK Siyasi Bürosu (Politbüro), Transkafkasya'nın kurulduğuna dair kararname kabul ederek, Mart 1922'de Transkafkasya Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyeti'nin, 1922'de bu oluşumu da içine alan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ni kurmuştur.¹¹⁶ Sovyetler Birliği henüz kurulmadan önce Rusya, bölgedeki çıkarlarını korumak, Güney Kafkasya'yı kendi bünyesinde kalıcı bir hale getirmek amacıyla diplomatik ve siyasi faaliyetlerini sürdürmekteydi. Diğer taraftan o dönemde uluslararası emperyalizme karşı mücadele yürüten TBMM hükümeti, bu mücadelede Ruslarla ortak çıkarlar doğrultusunda hareket etmekteydi. Bu anlamda, Ruslar ve Türkler arasında gelişen iş birliği Güney Kafkasya halklarının kaderinde belirleyici rol oynamıştır. Şubat 1919'da başlatılan Moskova Konferansı müzakerelerinde Türk heyeti, yeni sınırların belirlenmesi sırasında Bolşeviklerin ve Ermenilerin Nahçıvan konusundaki planlarını bozabilmiştir. 16 Mart 1921 tarihli¹¹⁷

¹¹⁵ *Azerbaycan'ın Karabağ Bölgesi: Tarihi, Hukuki, Kültürel, Edebî Boyutlarıyla*, haz. Mehdi Genceli, 2021, 31-32.

¹¹⁶ Nesib L. Nesibli, "Bağımsızlık Düşüncesi ve Dış Politika: Varoluş Mücadelesinin Zorlu Yolu", *Azerbaycan Düşünce Tarihi I: Evreler, Olaylar ve Şahsiyetler (19. Yüzyılın Ortaları-20. Yüzyılın Başları)*, ed. Ali Asker (Ankara: Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, 2021), 273.

¹¹⁷ Anlaşma 18 Mart günü imzalsansa da Türk heyetinin talebi üzerine antlaşmanın imzalandığı tarih İstanbul işgalinin yıldönümü olan 16 Mart günü olarak kayıtlara geçmiştir.

Moskova Antlaşması 16 madde ve eklerden ibaret idi. Antlaşma gereği Ahıska, Ahılkelek ve Batum'a kadar olan bölgeler tartışmasız bir şekilde Gürcistan'a bırakılmıştır. Ermenistan'ın ele geçirmek istediği Nahçıvan bölgesinin Türkiye'nin kararlı tutumu sayesinde Azerbaycan'da kalması bu antlaşmanın önemli başarısı olarak değerlendirilebilir.¹¹⁸ Batum'un Gürcistan'a verilmesi ise, belli başlı şartla altında Revan'ın Ermenistan'a terk edilmesine benzemektedir.¹¹⁹ Nahçıvan sorununun Türklerin çıkarları doğrultusunda çözülmesi Türk diplomasisinin önemli başarısıydı.¹²⁰ Moskova Konferansında nihai olarak çözülemeyen sorunlar Kars Konferansında karar bağlanmıştır. Konferansta, Türkiye ile Güney Kafkasya cumhuriyetleri arasındaki karşılıklı ilişkileri düzenleyen, 20 madde ve 3 ekten oluşan bir antlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Antlaşma, Rusya'nın da katılımıyla 13 Ekim 1921 tarihinde, saat 14.00'da imzalanmıştır.¹²¹ Bu antlaşma, *“Moskova Antlaşması'nı pekiştirmiş ve Ankara hükümetinin uluslararasıdaki durumunu güçlendirmiştir.... Nahçıvan bölgesine gelince, bu bölgenin durumu gerek Moskova Antlaşması gerek Kars Antlaşması ile sağlama bağlanmıştır. Türkiye, Nahçıvan bölgesini şartlı olarak Azerbaycan'a devretmiştir. Bu şart, Nahçıvan'ın Azerbaycan'da kalması ve hiçbir zaman üçüncü bir ülkeye devredilmemesi şartıdır.”*¹²²

Görüldüğü gibi, Türk hükümeti, Kafkasya'daki yeni sistemin oluşumunda, kendi ulusal çıkarlarının yanı sıra Azerbaycan Türklerinin de çıkarlarını mümkün olduğu kadar korumaya çalışmış, bu yönde belli başarılar sağlayabilmiştir.

Azerbaycan'da Sovyet hakimiyetinin kurulması ülkenin toprak bütünlüğü bakımından iki ağır sonuç doğurmuştur. Bunlardan birisi Zengezur bölgesinin tamamen Azerbaycan'ın kontrolünden çıkması ve Ermenistan'a birleştirilmesi, ikincisi ise Karabağ'a özerklik verilmesi olmuştur. O dönemde de Azerbaycan komünistlerinin ülkenin çıkarlarını dikkate almadan, Moskova'nın direktifleriyle

¹¹⁸ Ayna Askeroğlu Arslan, “Moskova Antlaşması ve Türkiye'nin Kuzey-Doğu Sınırı”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.17, S. 2 (2015): 7-8.

¹¹⁹ Ferhat Aznevi, *Hukuksal Boyutuyla Türkiye ve Azerbaycan'ın Ortak “Ermeni Sorunu”: Yukarı Karabağ ve 10 Kasım 2020 Ateşkes Antlaşması*, (Ankara: Türkiye Barolar Birliği, 2021), 49.

¹²⁰ Cəmil Həsənlı, *Sovet dövründə Azərbaycanın xarici siyasəti (1920-1939)* (Bakı: Adiloğlu nəşriyyatı, 2012), 369-370.

¹²¹ Həsənlı, *a.g.e.*, 435; Ömer Engin Lütem, “Bir Hukuki Metin Olarak Kars Antlaşmasının Taşıdığı Değer”, 3. *Uluslararası Kafkasya Tarih Sempozyumu (Kars Antlaşması ve Bölgesel Etkileri)*, 13-15 Ekim 2011 (Kars: Kafkas Üniversitesi, 2012), 103.

¹²² Bilal N. Şimşir, “Kars Antlaşması”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kars-antlasmasi/> [Erişim tarihi: 07.11.2021].

hareket etmesi, Doğu Zengezur bölgesinin adeta Ermenilere peşkeş çekilmesi sonucunu doğurmuştur. Yeni kurulan Ermenistan Sovyet hükümeti 20 Temmuz 1921’de idari düzenleme konusunda çıkardığı karar göre ülkenin tamamını 8 kaza ve 33 ilçeye ayırırken, 31 Ağustos 1921’de dokuzuncu kaza olarak Zengezur kazasını oluşturmuştur. Kazanın merkezi, Gorus şehriydi. Azerbaycan’dan Ermenistan lehine toprak koparma süreci bununla sınırlı kalmamış, farklı yıllarda Azerbaycan topraklarından bazı parçalar tarım ihtiyaçları ve sınır düzenlemeleri adıyla Ermenistan’a devredilmiştir. 1927’de Transkafkasya Merkezî Yürütme Komitesi Riyaset Heyeti’nin kararıyla 27 köy, Zengezur-Kürdistan kazasının 10 bin desyatın toprağı Ermenistan’a verilmiştir. Aynı kurumun 18 Şubat 1929 tarihli kararıyla, Ermenistan’da Mehri ilçesi tesis edildiği sırada, Zengilan’ın üç köyü Ermenistan’a devredilmiştir.¹²³

Azerbaycan’da Sovyet hakimiyetinin kurulmasının hemen ardından, Karabağ’ın dağlık bölgesinde yaşayan Ermenilere özerklik verilmesi konusu gündemde olmuştur. Ermenistan’ın talebi ise daha fazlasını, yani bölgenin Ermenistan’a verilmesi yönünde idi. Moskova’nın, dönemin siyasi gelişmeleri doğrultusunda hareket ederek, yeni kurulan Sovyet Ermenistanı’nı tatmin etmek, diğer taraftan Azerbaycan’ı “küstürmeme” adına almış olduğu kararlar doğrultusunda bu bölgede Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti oluşmasını sağlamıştır. 1921’de başlatılan ve üç sene devam eden hazırlık çalışmalarının ardından 7 Temmuz 1923’te Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti’nin tesis edilmesine karar verilmiş, Dağlık Karabağ bölgesi dışında kalan kazalarda ise Ağdam, Cebail ve Kürdistan kazaları tesis edilmiştir. Hatta, Moskova yönetimi o sırada bir Kürdistan özerkliğinin tesis edilmesine çalışmıştır. Bu siyasetin amacı, Azerbaycan’ı mümkün olduğu kadar küçültmek ve bölgedeki Türk unsurunu zayıflatmaktır. Bu karar, Azerbaycan’ın çıkarlarıyla asla örtüşmüyordu. Hatta bir zamanlar Sovyet Ermenistanı kurulduğu sırada “iki ülke arasında herhangi bir toprak meselesinin olmaması gerektiğini” açıklayan Neriman Nerimanov, özerklik konusundaki serzenişlerini şöyle dile getirmiştir. “*Dağlık Karabağ Mirzoyan’ın baskısıyla ‘Özerk Vilayet’ olarak ilan edilmiştir. Kanaatimce buna gerek yoktu. Mirzoyan Ermeni Taşnak akıl hocalarının yardımı ile buna ortam sağladı ve meseleyi Parti Komitesi’ne devretti. Rusya Komünist (Bolşevikler) Partisi Merkezî Komitesi komisyonunda Orconikidze ve Stalin biz Türklere inanmadıkları ve*

¹²³ Musa Urud, *Zəngəzur* (Elmi-publisistik nəşr), (Bakı: Nurlar Nəşriyyatı, 2005), 253-254.

Azerbaycan'ın kaderinin artık Ermeni Taşnaklarına teslim ettikleri konusunda hiçbir kuşku yoktur."¹²⁴

Böylelikle, Moskova yönetiminin telkin ve baskılarıyla, Azerbaycan'ın ulusal çıkarları hiçe sayılarak, ülke topraklarının önemli bir parçasını teşkil eden Zengezur bölgesi Ermenistan'a devredilmiş, Nahçıvan bölgesi Azerbaycan'ın anakarasından koparılmış, Karabağ'ın dağlık kısmında yaşayan Ermenilere özerklik statüsü verilerek Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti kurulmuştur. Bu yetmezmiş gibi, Sovyetler dönemi boyunca Azerbaycan'ın farklı sınır bölgelerinden belli başlı araziler değişik bahanelerle kopararak Ermenistan'a devredilmiştir.

Sovyetler Birliği döneminde Ermeniler Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti konusunu değişik zamanlarda gündeme taşıyarak, nihai amaçlarına ulaşmaya, yani bölgenin Ermenistan'a devredilmesini sağlamaya çalışmışlardır. Fakat bu süreç genel olarak 1945-1980 yılları arasında bazı gelişmeler dışında görece sakin şekilde sürdürülmüştür. II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından Moskova'nın Ermenistan'ı daha fazla Ermenileştirmek adına uyguladığı plan doğrultusunda yurt dışında yaşayan Ermenilerin ülkeye getirilmesi öngörülmüştür. Bunu bahane ederek, Ermenistan'da yaşayan Türklerin önemli bir kısmının Azerbaycan'a göç ettirilmesine karar verilmiştir. 23 Aralık 1947 tarihli SSCB Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılan 4083 sayılı "Kolhozcuların ve Diğer Azerbaycanlı Ahalinin Ermenistan SSC'den Azerbaycan SSC'nin Kura-Aras Ovasına Göç Ettirilmesine Dair" karar gereği, Ermenistan'ın dağlık bölgelerinde yaşayan 100.000 Türk 1948-1950 yılları arasında "kendi rızalarıyla" Azerbaycan'ın Kura-Aras Ovası'na göç ettirilmesi öngörülmüştür. Bu karar doğrultusunda, Ermenistan'da yaşayan Türkler, tarih boyunca yaşadıkları bölgelerden, iklim ve hayat koşullarının farklı olduğu Azerbaycan'a, sözde gönüllü, özde zorla tehcir ettirilmişlerdir.

Sovyet döneminde Karabağ'la ilgili, genel olarak Ermeni meselesiyle ilgili en önemli kırılma noktası 1985'te M. S. Gorbaçov'un iktidara gelmesidir. Onun başlatmış olduğu perestroyka ve glasnost politikalarını fırsat bilen Ermeniler, Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nin Ermenistan'a birleştirilmesi talebinde bulunmuşlardır. Zaten Moskova yönetimi de bu yönde kararlı bir tutum sergilememiştir. Keza, Gorbaçov'un çevresinde birçok önemli danışman kadrosunda Ermeniler bulunuyordu

¹²⁴ Mahir Garibov, "I. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 139-140.

(G. Şahnazarov, E. Bağramov, A. Aganbekyan, S. Sitaryan), kendisi de bir Ermeni sempatisanı idi. Gorbaçov'un ekonomi danışmanı Aganbekyan'ın 1987'de Fransa'nın *L'Humanite* gazetesine verdiği demeçte bu düşünce açık bir şekilde dile getirilmiştir. Sovyetler Birliği'nin merkezi devlet kurumları, bürokratik kademelerinde, basın ve medyada bulunan Ermeniler ellerindeki olanakları kullanarak Ermenilerin ilhakçı politikasına hizmet etmekten geri durmamışlardır. Ermeniler her tarafta Azerbaycan karşıtı propagandaya hız verirken, Dağlık Karabağ'da yaşayan Ermenilerin haklarının ihlal edildiğine dair sahte söylemler geliştirirken, Azerbaycan tarafı tam bir enformasyon kuşatması altında bulunuyordu.¹²⁵ Bu gelişmeler ışığında meydana gelen milli-etnik tartışmalar ve toprak uyuşmazlıkları 1988'den itibaren hızlı bir şekilde kriz evresine girmiş bulunuyordu. 1990'lara gelindiğinde Moskova'nın Ermenileri cesaretlendiren çifte standarda dayalı politikaları bölgenin kısa süre sonra adeta kan gölüne dönmesine yol açmıştır. Böylelikle, Dağlık Karabağ ekseninde gelişen çatışmalar kısa süre geniş çaplı Azerbaycan-Ermenistan Savaşı'nın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu savaş, 1994 ateşkesine kadar devam etmiş olup, Azerbaycan'ın topraklarının yaklaşık %20'sini kaybetmesiyle sonuçlanmıştır.

3.2. Karabağ'da Çatışmaların Başlaması ve İşgal Süreci

Ermenilerin Dağlık Karabağ'daki Azerbaycan yerleşimlerine saldırıları 1980'lerin sonlarında başlamıştır. 1990'ların başlarına gelindiğinde artık sıcak çatışmalar kendini göstermeye başlamıştır. Ermenistan silahlı birlikleri ve yerel Ermeni çetelerinin birge saldırıları sonucunda 15 Ocak 1992'de Kerkicahan, 10 Şubat'ta Malibeyli ve Kuşçular köyleri işgal edilmiş, Hocalı ve Şuşa kentlerinin kuşatması daraltılmıştır. Azerbaycanlı gönüllü birliklerin alel acele planladığı Daşaltı operasyonu ise başarısız olmuştur. Ermeni ve Sovyet birlikleri şubat ayı ortasında Garadağlı köyünü ele geçirirken, 25-26 Şubat 1992 gecesini tarihin en trajik olaylarından biri olan Hocalı Soykırımını yaşamıştır. Bu olay Azerbaycan'da halk arasında büyük infial uyandırmış, dönemin yöneticilerine karşı hoşnutsuzluğu doruk noktasına çıkarmıştır. Mart 1992'de Cumhurbaşkanı Ayaz Mutallibov, halkın baskısı altında istifaya zorlanmıştır. Ortaya çıkan güç boşluğu, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin savunma yeteneklerini daha da zayıflatmıştır.

¹²⁵ Тамилла Мусаева, Адиль Мамедов ред., *Исторические факты о деяниях армян на азербайджанской земле* (Баку: ЕЛМ, 2003), 4-6.

Mayıs 1992’de Ermeni birlikleri Şuşa’yı da ele geçirdi. Ermeniler Dağlık Karabağ’ın tamamını işgal etti. Bir sonraki adım, Dağlık Karabağ’ı Ermenistan’a bağlayan Laçın bölgesinin işgaliydi. Ermeniler, Bakü’deki iktidar mücadelesinin tırmanmasından yararlanarak Laçın’i de ele geçirdiler. Azerbaycan Halk Cephesi döneminde (Mayıs 1992-Haziran 1993) devam eden iktidar mücadeleleri, cumhuriyetin savunmasına ağır bir darbe indirdi. Nisan 1993’te Kelbecer işgal edildi. Haziran ayında Azerbaycan’da derin bir siyasi kriz yaşandı. Halkın isteği üzerine Haydar Aliyev iktidara geldi. Ermenistan, Azerbaycan’a karşı savaşı sürdürdü ve Temmuz-Ekim 1993 arasında Ağdam, Füzuli, Cebrayıl, Kubadlı ve Zengilan bölgelerini işgal etti.

Ermeniler işgal altındaki toprakları “yok etme” taktiğine başvurdu. Savaşta 20.000 Azerbaycanlı öldürüldü, 100.000 kişi yaralandı ve 50.000 kişi sakat kaldı. Mülteci ve yerinden edilmiş kişilerin sayısı bir milyonu aştı. Resmi verilere göre 323 kadın, 54 çocuk ve 410 yaşlı olmak üzere 4.852 Azerbaycanlı Ermeni işgalciler tarafından esir ve rehin alınmıştır. Ermeniler, tutsak ve rehinelerin gerçek sayısını uluslararası insani yardım kuruluşlarından saklıyor, onlara insanlık dışı, acımasızca davranıyor, köle gibi çalıştırıyor, hakaret ve aşağılama gibi tabirler kullanıyorlardı.

Birleşmiş Milletler (BM), Azerbaycan’a karşı haksız bir savaş açıldığını, toprak bütünlüğünün ihlal edildiğini ve topraklarının Ermeniler tarafından işgal edildiğini doğruladı. BM Güvenlik Konseyi, Ermeni kuvvetlerinin işgal altındaki Azerbaycan topraklarından çekilmesine ilişkin dört karar (822, 853, 874, 884) kabul etti. Ancak Ermeni işgalciler bu kararları uygulamadılar.

Ermeni saldırganlara karşı mücadelede Azerbaycan’ın askeri-ekonomik ve insani güçlerini seferber etmeye büyük ihtiyaç vardı. Bu amaçla Haydar Aliyev 2 Kasım’da televizyon ve radyoda halka seslendi ve ciddi askeri-teşkilatlanma başladı. Sonuç olarak Azerbaycan halkının işgalcilere karşı haklı mücadelesinde köşeyi dönmek mümkün oldu. Kasım ortasında Ermeni silahlı kuvvetleri Beylagan’a saldırmayı bıraktı. Azerbaycan ordusunun başarılı operasyonları sonucunda 5 Ocak 1994’te Horadiz’in stratejik öneme sahip yerleşim yeri ve Füzuli bölgesindeki 22 köy Ermenilerden temizlendi. Bundan sonra Kelbecer ilçesinin Cebrail bölgesi topraklarının bir kısmı, Bozlu, Takagaya, Babaşlar, Ganlikend, Çaplı, Susuzluq, Gasımbinası, Yanşagbina, Yanşag, Bağırtaş, Kamışlı, Bağırly yerleşim yerleri düşmandan kurtarıldı. Çiçekli Dağ ve b. stratejik yükseklikler ele geçirildi, Kelbecer-

Laçın yolunun tünele kadar olan kısmı kontrol altına alındı. Savaşlarda 4.000 Ermeni asker ve subayı, 50 zırhlı aracı, 15 topçu parçasını vs. öldürdü. Azerbaycan'ın savaşın gidişatını tersine çevirip işgal altındaki toprakları özgürleştirmedeki başarısı, sadece Ermenistan'da değil, onu savunan güçlerde de ciddi endişelere neden oldu. Ermenistan patronlarının onu askeri olarak daha da güçlendirme, ona modern silahlar sağlama ve bölgede gerici bir güç haline getirme çizgisi daha da güçlendirildi. Bu koşullar altında Azerbaycan Cumhuriyeti 8 Mayıs 1994 tarihinde Bişkek Protokolünü imzaladı. Azerbaycan'ın düşman karşısındaki askeri başarısı sayesinde 12 Mayıs'ta ateşkes sağlandı.

3.3. BM'nin Tutumu ve Kararları

Azerbaycan-Ermenistan çatışmasının sona erdirilmesi ve sorunun barışçıl yollardan çözümünden bahsederken, doğal olarak ilk akla gelen kuruluş Birleşmiş Milletler'dir. Bu kurum, Ermenistan'ın açık işgal eylemleri başladıktan sonra, Azerbaycan Hükümetinin yoğun çabaları sonucunda konuyu Güvenlik Konseyinde görüşerek kararlar almıştır. Bunun aynı sıra, Azerbaycan ve Ermenistan'ın 1992'de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na (AGİT) üyesi oldukları için birçok ülkenin katıldığı, ayrıca Rusya, ABD ve Fransa'nın eş başkanlığında faaliyet gösterecek Minsk Grubu oluşturulmuştur. Bu grup AGİT antlaşması ilke ve yükümlükleri kapsamında çatışmanın sona erdirilmesi ve barışçıl yoldan çözümünü üstlenmiştir. Bu iki kurumun çatışmayla ilgili yapmış oldukları katkıları özetlemek gerekirse;

Yukarıda da belirtildiği üzere BM Güvenlik Konseyi işgal başladıktan sonra dört karar (822, 853, 874, 884 sayılı kararlar) almıştır. İlk karar 3 Nisan 1993'te Kelbecer'in Ermeni ordusu tarafından işgal edilmesinin ardından alınmıştır.¹²⁶ Ermeni işgalinin ilk kez Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti dışına yayılması Azerbaycan'da toplumsal psikolojik gerginlik oluşturmuştur. Hükümetin çabaları sonucunda BM Güvenli Konseyi Kelbecer ilçesi ve diğer arazilerden işgal güçlerinin derhal çıkarılması istenmiştir. Yaza doğru Azerbaycan'da yaşanan iç siyasi kargaşayı fırsat bilen Ermeniler yeniden harekete geçerek 23 Temmuz 1993'te Ağdam ilçesini işgal etmişlerdir. İşgalin ardından Azerbaycan BM'ye başvuruda bulunarak bu konuda karar alınmasını istemiştir. Bu doğrultuda BM GK tarafından 853 no'lu karar kabul

¹²⁶ Musa Qasımlı, *Azerbaycan, Ermenistan ve Türkiye: Gerçek Tarih Arayışı (1920-1994)*, çev. Ali Asker, Nurlana Mustafayeva, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezî Başkanlığı, 2019), 591.

edilmiştir.¹²⁷ Aynı yıl, 23 Ağustos 1993'te Füzuli ve 26 Ağustos 1994'te Cebrail ilçeleri işgal edilmiştir. Yine Azerbaycan hükümeti BM'ye başvuruda bulunmuştur. BM GK bu konudaki kararı almaya henüz fırsat bulmadan, Ermeni ordusu 31 Eylül 1993'te Kubatlı ilçesini ele geçirmiştir. Gelişmeler üzerine toplanan BM Güvenlik Konseyi 14 Ekim 1993 tarihinde 874 no'lu kararını kabul etmiştir.¹²⁸ 29 Ekim 1993'te Zengilan'ın işgaliyle Karabağ çevresindeki bölgeler tamamen Ermenistan'ın kontrolüne geçmiştir. Zengilan'ın işgali üzerine 12 Kasım 1993 tarihinde 884 no'lu karar kabul edilmiştir.¹²⁹ Fakat, Ermenistan tarafı bu kararların hiçbirisine uymamıştır. AGİT Minsk Grubunun da bu konuda etkin bir mekanizma oluşturmadığı belli olmuştur. Bu gelişmeler ışığında, Rusya, inisiyatif üstlenerek sorunun çözümü için öncü konuma geçmiştir. Zaten, sorunun çözümsüzlüğe itilerek sorunun anahtarının kendisine olduğuna dair bir algı oluşturma, Rusya'nın bölgeye yönelik stratejisinin bir parçasıydı. Azerbaycan topraklarının beşte birinin işgaliyle sonuçlanan bu süreç, nihayetinde 4-5 Mayıs 1994'te Bişkek'te yapılan BDT ülkeleri Parlamenterler Asamblesinin girişimi sonucunda, Rusya'nın sunmuş olduğu ateşkes metni üzerinden bir mutabakata varılmıştır. Bişkek Protokolü olarak bilinen bu belge, 2020'ye kadar, yani 2020 Karabağ Savaşı'nın başlamasına kadar yürürlükte kalmıştır. Bu süre zarfında, barış müzakereleri AGİT Minsk Grubu çerçevesinde sürdürülmüştür. Çözüm sürecinde defalarca bir araya gelmesine rağmen herhangi bir şekilde anlaşmaya varılamamıştır. 10 Şubat 2006'da Fransa'da Azerbaycan ve Ermenistan cumhurbaşkanları arasında yapılan müzakerelerde Ermeni silahlı güçlerinin Karabağ çevresindeki beş ilçeden çekilmesi konusunda anlaşmaya varılsa da güçlerin çekilmesi konusunda mutabakat sağlanmasa da Ermenistan tarafı Dağlık Karabağ'ın statüsünün referandum yoluyla belirlenmesini önermiştir. Fakat bunun imkânsız olduğunu söyleyen Azerbaycan, ülke genelinde bir referandum yapılabileceğini ifade etmiştir. Bu anlaşmazlık üzerine görüşmeler sekteye uğramıştır.¹³⁰ 2007'de gerçekleşen Madrid Zirvesi ilkelerine uygun olarak, sorunun çözümü için, Azerbaycan tarafı, Dağlık Karabağ'ın ülke sınırları kapsamında kalması şartıyla ona en üst düzeyde özerklik statüsü verilebileceğini beyan etmiştir. Fakat Ermeni tarafı buna rıza göstermeyerek

¹²⁷ Musa Qasımlı, *a.g.e.*, 604-605. BM GK'nin Dağlık Karabağ'la ilgili almış olduğu dört kararın değişik dillerde tercümesi için bkz: <https://www.virtuallkarabakh.az/tr/posts/32/belgeler.html>.

¹²⁸ Musa Qasımlı, *a.g.e.*, 608.

¹²⁹ Musa Qasımlı, *a.g.e.*, 613.

¹³⁰ Mesut Hakkı Caşın, Sina Kısacık, *Kafkasya'da Azerbaycan-Ermenistan Uyuşmazlığı: Çatışma-Barış Sarkacı* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2017), 66-78.

self determinasyon hakkı konusundaki ısrarcı tavrını devam ettirmiştir.¹³¹ Büyük güçlerin ve bölge ülkelerinin sorunun çözümüne ilişkin tutumlarını şu şekilde özetleyebiliriz: Rusya, sorunun başından itibaren, kendisini etkin bir arabulucu olarak göstermeye çalışmıştır. Hatta böyle bir algıyı oluşturmak adına, diğer çözüm formatlarının başarısızlığa uğraması için elinden geleni yapmıştır. Rusya, bu savaşta yanlı bir tutum sergilemekle yetinmemiş, aynı zamanda Ermenistan’a ciddi şekilde askeri strateji, taktik, eğitim, ayrıca ve silah yardımıyla bulunmuştur. Sadece, 1994-1996 yılları arasında Rusya tarafından Ermenistan’a bir milyar dolarlık silah yardımı yapılmıştır. Bu rakam, buz dağının görünen yüzüdür. Gizli şekilde, ayrıca Ermenistan’da bulunan üssünde Ermeni ordusuna silah yardımı 2020 Karabağ Savaşı döneminde de sürdürülmüştür. Minsk Grubunun eş başkanları olan ABD ve Fransa’nın da Ermenistan’a destek verdikleri bilinen bir gerçekliktir. Bu desteğin önemli nedenlerinden biri Ermeni lobisi ve diasporasının söz konusu ülkelerdeki faaliyetleri ve siyasi partilerin oy kaygısıdır. Bölge ülkelerinden İran’ın Ermenistan politikası her ne kadar birtakım yorumcular tarafından “çelişkili” olarak değerlendirilse de aslında İran başından beri Ermenistan yanlısı bir politika yürütmüştür. Bu politika, sadece ülke içinde kargaşa çıkma ihtimalleri üzerine bazen inişli çıkışlı seyretmiştir.

Dolayısıyla, üç eş başkandan Rusya açık askeri, siyasi ve diplomatik destek, Fransa açık siyasi ve diplomatik destek, ABD ise duruma göre bazen açık bazen dolaylı yoldan Ermenistan’a destek sağlamıştır. Böyle bir ortamda AGİT Minsk Grubunun sorunun adil şekilde çözülmesinden yana bir yol izlediğine asla inanılmazdı. Bu süreçte, Azerbaycan’ın yanında yer alan ve zor şartlara rağmen kesintisiz desteğini sürdüren tek ülke Türkiye olmuştur.

3.4. Büyük Güçlerin ve Bölgesel Aktörlerin Savaşla İlgili Tutumu

Azerbaycan-Ermenistan savaşı boyunca büyük devletlerin ve bölgesel güçlerin tutumunda ciddi bir değişiklik görülmemiştir. Bu güçler gerek birinci savaş gerekse ateşkes ve 2020 Karabağ Savaşı boyunca geleneksel tavırlarını sürdürmüşlerdir. Fakat her dönemde dünyada meydana gelen olaylar ve hâkim konjonktüre bağlı olarak bu güçler, Azerbaycan-Ermenistan Savaşı’yla ilgili soruna az veya çok müdahalede bulunmuşlardır. Birinci savaş, ateşkes dönemi ve 2020 Karabağ Savaşı sırasında bu

¹³¹ Mesut Hakkı Caşın, Sina Kısacık, *a.g.e.*, 80-82.

devletlerin nasıl bir politika izlediklerini ayrıntılı incelemek söz konusu çalışmanın sınırlarını zorlayacak niteliktedir. Bu yüzden büyük devletlerin ve bölgesel güçlerin savaşıla ilgili tutumunu söz konusu zaman sınırlaması dışında, genel olarak değerlendirmekte fayda vardır. İlerleyen bölümde bu kapsamda genel bir değerlendirme yapılacağını vurgulayarak, özellikle 2020 Karabağ Savaşı sırasında büyük devletlerin ve bölgesel güçlerin izledikleri siyaseti genel hatlarıyla ele almaya çalışacağız.

3.4.1. Amerika Birleşik Devletleri

Birinci savaş ve ateşkes dönemi boyunca ABD'nin Ermeni yanlısı bir politika izlediğini söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra, bir taraftan Azerbaycan'ın dış politika ve diplomasi alanında verdiği mücadele, diğer taraftan ABD'nin gelişen olaylar ışığında dönüşmeye başlayan çıkar öncelikleri sorununun "barışçıl yoldan" çözümü yönündeki söylemlerini yoğun bir şekilde sürdürmesine neden olmuştur. Bu durumun 2020 Karabağ Savaşı sırasında nispeten değiştiği, neredeyse kayıtsız bir tutum sergilediği belirgin şekilde hissedilmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasına neden olan birkaç faktör vardır. ABD Covid-19 ve Kasım 2020'deki başkanlık seçimleri nedeniyle Karabağ meselesini çok gündemine almamıştır.¹³² ABD'nin etkin bir oynamama ya da oynamak istememe durumu pek çok bölge uzmanı tarafından stratejik ilgisizlik olarak görülmüştür.¹³³

Bu nedenle ABD her ne kadar Minsk Grubu'nda yer alsada Karabağ meselesine doğrudan müdahale etmemiştir. Hatta ABD'nin Ermenistan eski büyükelçisi Richard Mills işgal altındaki toprakların Azerbaycan'a geri verilmesiyle sorunun çözülebileceğini söylemiştir. Ancak somut bir girişimi olmayan ABD sorunun çözümü için bir adım atmamıştır. Şüphesiz bu noktada ABD'de etkin olan Ermeni lobisini dikkate almak gerekir.¹³⁴ Şüphesiz hem enerji kaynakları hem de Ermeni meselesi için ABD küresel bir güç olarak Rusya'ya karşı bu coğrafya da etkin

¹³² Kenan Aslanlı, "Karabağ Meselesi için "3 Boyutlu" Analitik Perspektif Önerisi", *Karabağ Zaferi: Kafkasya'da Yeni Dengelerden Türk ve İslam Dünyasında Yeni İşbirliği Modeline*, Ulisa12, 2020: 11; Sedanur Şeyban, "Etki ve Sonuçları Bakımından İkinci Karabağ Savaşı'nı Farklı Açılardan Okumak: Türk Dünyası ve Dönüşen İş Birliği", *Demokrasi Platformu Dergisi*, C. 11, S. 36 (2022): 41.

¹³³ Vasıf Huseynov, "Güney Kafkasya'da Savaş Sonrası Durum", *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*, ed. Muhittin Ataman, Ferhat Pirinççi (İstanbul: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık, 2021), 238; Nurşin Ateşoğlu Güney, "AB ve ABD'nin Dağlık Karabağ Politikaları", *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*, ed. Muhittin Ataman, Ferhat Pirinççi (İstanbul: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık, 2021), 376.

¹³⁴ Yukarı Karabağ'da 44 Günde Gelen Zafer: Türkiye Azerbaycan Kardeşliğinin Nişanesi, İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, 2021, 14-31-34-35.

olmaya çalışmıştır. Azerbaycan da ABD gibi bir Rusya alternatifini gözden geçirmiş Rusya ise bu durum karşısında Karabağ topraklarının Azerbaycan'a dahil olmasını desteklemiştir. Bu durumda muhalefette olduğu dönemden itibaren Rus karşıtı söylemleri olan Nikol Paşinyan'ın başbakan olduğu tarih Mayıs 2018'den itibaren ABD ve Batı yanlısı bir politika izlemesi elbette etkindir. Rusya böylelikle küresel platformda ABD'ye karşı avantaj elde etmiştir.¹³⁵

ABD 3 Ekim 2020'de iki tarafın dışişleri bakanlarının toplantısına ABD arabuluculuk yapmıştır.¹³⁶ 26 Ekim 2020'de ABD Azerbaycan ve Ermenistan'ın anlaşmasını açıkladığı insani amaçlı ateşkesi sabah 08.00'de yürürlüğe girmiş, 31 Ekim 2020'de ABD'li Andrew Schofer'in de katıldığı İsviçre'nin Cenevre kentinde bir toplantı düzenlenmiştir.¹³⁷ Ancak ABD'nin bu girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹³⁸

10 Ekim, 17 Ekim ve 26 Ekim tarihlerinde Fransa'nın da arabuluculuğuyla uzlaşmaya varılsa da çatışmalar durmamıştır.¹³⁹ Tüm bu süreçte Joe Biden, Donald Trump'ı pasif kalmakla itham etmiştir.¹⁴⁰

3.4.2. Rusya

Rusya 19. yüzyıldan itibaren hem Azerbaycan hem de Ermenistan üzerinde etkili bir ülke olmuştur. Sorunun tarihsel gelişim süreçlerini incelediğimiz zaman Rusya'nın açık bir şekilde Ermeni çıkarları doğrultusunda hareket ettiğini görebilmekteyiz. Kısaca ifade etmek gerekiyorsa, zaten Kafkasya'daki "Ermeni Meselesi"nin mimarı Rusya'dan başka bir devlet değildir. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra da Rusya Federasyonu geleneksel Ermeni yanlısı politikasını sürdürmüş, Ermenistan'a çoğu zaman açık, bazen de örtülü şekilde destek sağlamıştır. Bu destek taktik ve stratejik boyutlarda olup silah, mühimmat, lojistik, ayrıca askeri

¹³⁵ Salih Yılmaz, "Ermenistan-Azerbaycan Barış Anlaşmasının Değerlendirilmesi", *Karabağ Zaferi: Kafkasya'da Yeni Dengelerden Türk ve İslam Dünyasında Yeni İşbirliği Modeline*, Ulisa12, 2020: 39; Kenan Aslanlı, a.g.m., 12; Mustafa Sıtkı Bilgin, "Karabağ Zaferine Giden Süreç ve Jeopolitik Sonuçları", *Karabağ Zaferi: Kafkasya'da Yeni Dengelerden Türk ve İslam Dünyasında Yeni İşbirliği Modeline*, Ulisa12, 2020, 18. (14-19); Vefa Kurban, Nur Çümen, "Tarihi ve Güncel Boyutları İle Karabağ", *Karabağ Zaferi: Kafkasya'da Yeni Dengelerden Türk ve İslam Dünyasında Yeni İşbirliği Modeline*, Ulisa12, 2020: 24.

¹³⁶ Vasif Huseynov, a.g.m., 238.

¹³⁷ Yukarı Karabağ'da 44 Günde Gelen Zafer, a.g.e., 92.

¹³⁸ Sedanur Şeyban, a.g.m., 41.

¹³⁹ Kenan Aslanlı, a.g.m., 12; Vefa Kurban, Nur Çümen, a.g.m., 28.

¹⁴⁰ Vasif Huseynov, a.g.m., 238.

danışmanlı, zaman zaman doğrudan askeri birliklerle destek vermek şeklinde olmuştur. Ateşkes rejimi boyunca, yine Rusya Federasyonu Ermenistan'a yoğun desteğini sürdürmüştür; onunla askeri ve siyasi antlaşmalar imzalamış, askeri üssünü güçlendirmiş ve ortak tatbikatlar yapmıştır. Ermenistan'daki iktidarlar Rusya yanlısı çizgisini bu veya diğer şekilde sürekli devam ettirmiş, Moskova yönetimini kendisine bir himaye ve koruyucu olarak görmüştür; aksi durumda hareket etmeye yeltendiğinde bunun karşılığını sert bir şekilde almıştır. 2018'de iktidara gelen Nikol Paşinyan'ın Batı'ya yüzü dönük politika izlemesi ve Rus yanlısı bürokratları tasfiye etmesi Rusya tarafından dikkatle izlenmiştir. Bu süreçte Ermenistan'da Rus karşıtı gösteriler yapılmış, Rusya'daki Ermeni lobisi ile Paşinyan'ın arası açılmaya başlamıştır.¹⁴¹ Ermenistan'ın önemli şehirlerinden Gümrü'deki Rus askeri üssünün kapatılması ihtimali Ruslar tarafından hep göz önünde bulundurulmuştur.¹⁴² Rusya bu süreçte ABD başkanlık seçimlerini kazanan Joe Biden'a karşı Türkiye ve Azerbaycan'ı yanına çekmek için Ermenistan'ın dış politikasını da göz önünde bulundurarak başlangıçta tarafsız kalmayı tercih etmiştir.¹⁴³ Çünkü Rusya NATO'nun doğuya doğru genişlemesini istememekte, Azerbaycan'ın konumunu, kaynaklarını hava üssünü kontrol altında tutmak istemekte, Batı'nın ise tüm bunlardan faydalanmasını engellemek istemektedir.¹⁴⁴ 1 Kasım 2020'de Rusya, Paşinyan'ın yardım istemesi karşısında Putin Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü kapsamında Ermenistan'a karşı sorumluluklarının olduğunu ifade etse de çatışmaların Ermenistan toprağında olmadığını söylemiştir.¹⁴⁵ Putin'in bu açıklaması Azerbaycan'ın haklılığını desteklemektedir.

Şuşa şehrinin Azerbaycan tarafından alınmasının ardından Rusya çatışmaları durdurmaya çalışmıştır. 10 Kasım 2020'de Rusya saat 00.00'da itibariyle ateşkesin yürürlüğe girdiğini duyurmuştur. Bu duyuruya göre:

-Rusya'ya ait bir barısı koruma gücünün, Yukarı Karabağ'da temas hattı ve Laçın Koridoru boyunca konuşlandırılacaktır (1.960 hafif silahlı askeri personel, 90 askeri zırhlı araç, 380 otomobil ve özel malzeme).

¹⁴¹ Yukarı Karabağ'da 44 Günde Gelen Zafer, a.g.e., 34; Mustafa Sıtkı Bilgin, a.g.m., 19; Vefa Kurban, Nur Çümen, a.g.m., 24.

¹⁴² Salih Yılmaz, a.g.m., 39.

¹⁴³ Mustafa Sıtkı Bilgin, a.g.m., 19.

¹⁴⁴ Vefa Kurban, Nur Çümen, a.g.m., 25, 26.

¹⁴⁵ Yukarı Karabağ'da 44 Günde Gelen Zafer, a.g.e., 81, 93.

-Rus barışı koruma gücünün, Ermenistan silahlı kuvvetlerinin çekilmesiyle eşzamanlı olarak 5 yıl süreyle konuşlandırılacaktır (Taraflardan biri, bu süre bitiminden 6 ay öncesine kadar aksi yönde bildirimde bulunmadıkça, süre kendiliğinden bir 5 yıl daha uzamış olacaktır).¹⁴⁶

-Tarafların anlaşması temelinde, gelen üç yılda bu rotayı korumak için Rusya Barış, Gücü Birliği'nin yeniden yerleştirilmesi ile Hankendi ve Ermenistan arasında iletişim temin eden Laçın koridoru boyunca yeni bir ulaşım inşası (köprü) planı kararlaştırılacaktır.¹⁴⁷

Rusya ve Türkiye'nin birlikte çalışacağı Ortak Türk-Rus Merkezi için mutabakat zaptı, 11 Kasım 2020'de her iki ülkenin savunma bakanları tarafından imzalanmıştır.¹⁴⁸ Rusya'nın Azerbaycan-Nahçıvan koridoruna izin vermesi ticarete Gürcistan'ı kayba uğratmıştır.¹⁴⁹

Yaklaşık 30 yıldır diplomasi ile sonuç alınamayan bu sorunun çözümünün sağlanmasına en büyük katkı Rusya ve Türkiye tarafından verilmiştir. Rusya izlediği bu politikayla Ermenistan'a sınırlarını hatırlatmış, Türkiye ise bölgedeki konumunu güçlendirmiştir.

3.4.3. Fransa

Fransa, Sovyetler Birliği'nin son döneminde meydana gelen Ermenistan-Azerbaycan uyuşmazlığının ilk gününden itibaren Ermenilere yoğun diplomatik, siyasi ve propaganda desteği sağlamıştır. Bu destek sonraki dönemlerde de kesintisiz şekilde sürdürülmüştür. Bugün Fransa'da 500.000 nüfuslu Ermeni diasporası yaşamaktadır. Minsk Grubu üyesi olan Fransa yıllarca topraklarında yaşayan diaspora nedeniyle Ermenistan-Azerbaycan meselesinde çözüme katkı sunmamıştır. Bu diasporanın Fransa'nın iç siyasetinde aktif olduğu bilinmektedir. Fransa'nın Ermeni lobisinin etkisiyle aktif olarak Karabağ bölgesine yardım etmiş siyasi ve askeri destek sağlamıştır.¹⁵⁰ Fransa bu süreçte uluslararası yayın organlarında Ermenistan'ın açıklamalarına yer verilmiş, Türkiye ve Azerbaycan'a yönelik doğruluğu bulanmayan

¹⁴⁶ Yukarı Karabağ'da 44 Günde Gelen Zafer, a.g.e., 43.

¹⁴⁷ Mustafa Sıtkı Bilgin, a.g.m., 18.

¹⁴⁸ Yukarı Karabağ'da 44 Günde Gelen Zafer, a.g.e., 44.

¹⁴⁹ Salih Yılmaz, a.g.m., 39.

¹⁵⁰ Yukarı Karabağ'da 44 Günde Gelen Zafer, a.g.e., 33; Karabağ Savaşı İle Yeniden Dirilen Azerbaycan, 2020, 67-69.

haberler servis edilmiştir.¹⁵¹ Hatta Fransa Cumhurbaşkanı Macron, bir AB girişimi olarak savaşa müdahale edilmesi gerektiğini savunmuştur. Fransa bu süreçte 300 cihatçının Türkiye üzerinden Bakü'ye geçtiğini iddia etmiş, 25 Kasım 2020'de Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'ni tanıma kararı almıştır. Türkiye ise Fransa'nın bu kararını kınayarak yok hükmünde saymıştır.¹⁵²

Ancak diğer taraftan Fransız bir petrol şirketinin Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattında sahip olduğu %5'lik pay ve 1990'ların sonundan itibaren Fransız şirketlerinin Azerbaycan'daki yatırımları nedeniyle Fransa "tarafsızlık" politikasını çıkarları doğrultusunda korumaya çalışmıştır.¹⁵³ Fransa'nın bu politikasının temelinde Rusya'nın bölgedeki etkisini kırma amacı olduğu açıktır.¹⁵⁴ 10 Ekim, 17 Ekim ve 26 Ekim tarihlerinde Fransa'nın da arabuluculuğuyla uzlaşmaya varılsa da çatışmalar durmamıştır.¹⁵⁵ Fransa'nın yapmaya çalıştığı arabuluculuğun temelinde Ermenistan'ın hezimete uğramasını engelleme çabası vardır.¹⁵⁶

Fransa Ulusal Meclisi ve Fransız Senatosu 25 Kasım ve 3 Aralık'ta sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin tanıma ve 1994 Ateşkes Antlaşması sınırlarının yeniden tesis edilmesi çağrısında bulunmuştur. Ancak Fransa Dışişleri Bakanlığı bu çağrıların Fransa Devleti'nin pozisyonunu değiştirmeyeceğini belirtti ve Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'ni tanımadığını belirtmiştir.¹⁵⁷

3.4.4. İran

İran'ın Ermenistan'a destek vermesinin en önemli nedeni bu ülkenin bağımsız Azerbaycan olgusunun kabul etmek istememesiyle doğrudan ilintilidir. İran'da yaşayan kalabalık Azerbaycan Türklerini İran rejimi bir tehdit unsuru olarak görmüştür. Azerbaycan toprakları Hindistan-İran-Rusya güzergahındaki "Kuzey-Güney Ulaşım Koridoru" projesinde stratejik noktadadır. Karabağ ise İran, Ermenistan ve Azerbaycan'ın kontrol edebilecek bir noktadadır. Bölgenin sınır devletlerinden olan İran bu süreçteki önemli aktörlerden biri olmuştur.¹⁵⁸

¹⁵¹ Yukarı Karabağ'da 44 Günde Gelen Zafer, a.g.e., 45.

¹⁵² Sedanur Şeyban, a.g.m., 41-42.

¹⁵³ Yukarı Karabağ'da 44 Günde Gelen Zafer, a.g.e., 35; Kenan Aslanlı, a.g.m., 11.

¹⁵⁴ Mustafa Sıtkı Bilgin, a.g.m., 18.

¹⁵⁵ Kenan Aslanlı, a.g.m., 12; Vefa Kurban, Nur Çümen, a.g.m., 28.

¹⁵⁶ Muhittin Ataman, Ferhat Pirinççi, "Karabağ Sorunu: Dondurulmuş Yapaylıktan Kaçınılmaz Çözüme Doğru", *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*, ed. Muhittin Ataman, Ferhat Pirinççi (İstanbul: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık, 2021), 35.

¹⁵⁷ Vasıf Huseynov, a.g.m., 237.

¹⁵⁸ Kenan Aslanlı, a.g.m., 12.

12.07.2020’de yaşanan askeri çatışmaların ardından İran Dışışleri Bakanı Muhammed Cevad Zarif Azerbaycan ve Ermenistan mevkidaşlarıyla görüşerek barışı telkin etmiştir. 07.07.2020’de Zarif, Azerbaycan’ın yeni Dışışleri Bakanı Ceyhun Bayramov’un yeni görevini kutlamak için açtığı telefonda İran’ın barış için aracı olmaya hazır olduklarını ifade etmiştir. 27.09.2020’de Dışışleri Bakanlığı Sözcüsü Saeed Khatibzadeh müzakere sürecinin başlaması gerektiğini ifade etmiştir. Bu süreçte İran’ın Ermenistan’a lojistik olarak geçişe izin vermesi İran’ın kuzeyindeki Azerbaycan Türklerinin tepkisine yol açmıştır. Bunun üzerine İran geçişleri durdurduğunu açıklamıştır.¹⁵⁹

Yıllardır bölgedeki tavrını Ermenistan’dan yana sergileyen İran her ne kadar barış ve çözüm yanlısı olarak gözüксе de savaşın başında lojistik olarak Ermenistan’a yardım etmiştir. Tarihsel olarak Azerbaycan’ı kontrol altında tutma düsturunu benimseyen İran’ın günümüz topraklarında Azerbaycan Türklerinin yaşaması bunun temel sebeplerinden birisidir.¹⁶⁰ Bu süreçte eski milletvekili Ali Mutahhari, İran’da yaşayan Türk gruplardan dolayı Ermenistan’ı desteklememesi gerektiğini hatta ateşkes davetinin de yeterli olmayacağını belirtmiştir.¹⁶¹ İran, kuzeyinde yaşayan Azerbaycan Türklerinin etki altına girmesinden çekinmiş, her ne kadar Rusya’dan Ermenistan’a gelen yardımları ulaştıran bir koridor vazifesi görse de iç işlerindeki endişeleri ağır basmıştır.¹⁶² İran için buradaki problem İran’daki Türklerin sokak eylemlerine girişmesi ve sınırların değişimi olmuştur.¹⁶³ Diğer bir neden de bölgedeki enerji kaynaklarının ülkelerin konumunu belirleyen bir faktör olmasıdır.¹⁶⁴

23 Ekim 2020’de T.C. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ile bir telefon görüşmesi yaparak duruma dair görüşlerini iletmiştir. Erdoğan Ermenistan’ın bölgeyi işgali, Ermeni kuvvetlerinin sivil halka yönelik tutumlarını aktararak İran’ın bu tutum karşısında durması gerektiği noktayı vurgulamıştır.¹⁶⁵ Başlangıçta savaş karşısında resmi bir pozisyon alamayan İran bölgede aktif rol almak amacıyla mutabakatın ardından çözümde arabuluculuk

¹⁵⁹ Sedanur Şeyban, a.g.m., 42.

¹⁶⁰ Vefa Kurban, Nur Çümen, a.g.m., 26.

¹⁶¹ Mustafa Caner, "İran'ın Karabağ Siyaseti: Sebepleri, Sonuçları ve Geleceği", *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*, ed. Muhittin Ataman, Ferhat Pirinççi (İstanbul: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık, 2021), 354.

¹⁶² Karabağ Savaşı İle Yeniden Dirilen Azerbaycan, 2020, 70.

¹⁶³ Mustafa Caner, a.g.m., 352, 353.

¹⁶⁴ Kenan Aslanlı, a.g.m., 11.

¹⁶⁵ Yukarı Karabağ'da 44 Günde Gelen Zafer, a.g.e., 89.

için çaba sarf etse de etkili olmamıştır.¹⁶⁶ İran 10 Kasım 2020’de iki taraf arasında varılan anlaşmayı desteklediğini ifade etmiştir. İran Dışişleri Bakanlığından yapılan açıklamada “diğer ÷lkelerin toprak bütünlüğü ve egemenliğine saygı duyma gereğı, uluslararası kabul görmüş, resmi sınırlarda değışiklik olmaması, işgal altındaki toprakların özgürleştirilmesi, m÷ltecilerin geri dönüşü, azınlıkların güvenlik ve haklarına saygı”nın altı çizilmiştir.¹⁶⁷

3.5. İki Taraflı ve Çok Taraflı İlişkiler Bağlamında Türkiye’nin Azerbaycan’a Desteğı

Ermenistan-Azerbaycan uyuşmazlığının başından itibaren Türkiye, dış politika ilkelerine, devlet geleneklerine, ayrıca Azerbaycan’la kardeşlik bağına dayanarak ve adil bir tutum sergileyerek Azerbaycan’ın sınırlarının dokunulmazlığı ve ÷lkesel bütünlüğünü koruma yönünde bir siyaset izlemiştir. Ayrıca, Azerbaycan ekonomik gücü, kültürel ve askeri siyasetini etkin bir biçimde hayata geçirme konusunda Türkiye tarafından ciddi şekilde desteklenmiştir.¹⁶⁸ Keza, Azerbaycan her ne kadar Türkiye ile soydaşlık bağıyla bağlıysa da stratejik açıdan son derece önemli bir müttefik olduğı unutulmamalıdır. Azerbaycan, Türkiye açısından sadece dost ve kardeş ÷lke olmayıp, Kafkasya’da hareket yelpazesi ve manevrasını geliştirme bakımından Türkiye’ye önemli fırsatlar sağılayan bir ÷lkedir. Bilindiğı üzere, Türkiye, 1990’lardan itibaren, sahip olduğı sosyal yapı, dini ve etnik kaynaklı potansiyeli sayesinde merkez ÷lke özelliğı kazanmaya başlamıştır.¹⁶⁹ Bu gücü sayesinde zaman ilerledikçe, Türkiye’nin Azerbaycan’a olan desteğı daha somut, aynı zamanda tesirli hale gelmiştir. Azerbaycan, bağımsızlığını kazandıktan sonra Türkiye ile ilişkilerde, Ayaz Mutallibov döneminde, Rusya’nın ve İran’ın kendisine yönelik hassasiyetini beklemek zorunda kalmıştır. Fakat buna rağmen, Türkiye ile ilişkiler, bölgenin diğer iki gücüne kıyasla her zaman daha önde, aynı zamanda güvenilir bir karakterde olmuştur. Bu bağlamda, önemli olan faktör, yukarıda da belirttiğimiz üzere, dil, din birlikteliğı ve kardeşlik duygularından ileri gelmiştir. Keza Azerbaycan ve Türkiye

¹⁶⁶ Kenan Aslanlı, a.g.m., 10.

¹⁶⁷ Vasıf Huseynov, a.g.m., 235.

¹⁶⁸ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), *Azerbaycan İş Yapma Rehberi* (İstanbul, 2011), 22; Mitat Çelikpala ve Cavid Veliyev, *Azerbaijan-Georgia-Turkey: An Example of a Successful Regional Cooperation*, *Center for International and European Studies (CIES) Policy Brief*, 4 (2015): 2.

¹⁶⁹ Süleyman Güder, Murat Çemrek, Muhammet Hüseyin Mercan, *Geleceğın Türkiyesinde Dış Politika: Eğilimler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri (Rapor No. 2020/24)* (İstanbul: İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı, 2020), 3.

arasındaki ilişkiler günümüzün çıkar eksenli ilişkilerinden çok farklı bir özellik arz etmektedir. Bunun bir sonucu olarak Türkiye ve Azerbaycan halkları arasındaki “gelenek ve dil, tarih ve kültür yakınlığının ve mevcut akrabalık bağlarının çok yönlü bir iş birliğinin geliştirilmesi için gerekli zemini oluşturduğuna yönelik inanca” vurgu yapılmış ve Ankara’da 24 Ocak 1992 tarihli Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Antlaşması imzalanmıştır.¹⁷⁰ Azerbaycan’ın milli demokratik güçlerini temsil eden Ebülfez Elçibey’in iktidarı döneminde ikili ilişkilerde son derece yakın bir temas kurulmuştur. Bu temas, Türkiye-Rusya-İran üçgeninde, denge ibresinin mutlak anlamda Türkiye’ye yöneldiğini göstermekteydi. Bu yüzden Azerbaycan’ın gerek Rusya gerekse İran eksenli söylemlerinin belli başlı sıkıntılar oluşturduğu söylenebilir. Elçibey, Azerbaycan ordusunun Türk ordusu standartlarında yeni yapılandırılması, Ermenistan’ın saldırganlığı, Rusya’nın Ermenistan’a vermiş olduğu destek karşısında Türkiye’nin daha aktif rol almasını ve belli başlı konulardan inisiyatif üstlenmesinden yanaydı. Fakat, dönemin konjonktürü ve bölgeye hâkim olan siyasi hava, bu isteklerin gerçekleşmesini imkânsız kılıyordu. Tüm bu koşullara rağmen, Türkiye ile ilişkilerde önemli adımlar atılmış, uluslararası alanda diplomatik ve siyasi desteğin yanı sıra, pek çok konuda Azerbaycan’a yardımda bulunulmuştur. Türkiye’nin o dönemde yürürlüğe koyduğu en önemli projelerden biri Büyük Öğrenci Projesi olmuştur. Bunun yanı sıra, eğitim alanında sağlanan katkılardan en önemlisi ilk kez Azerbaycan’da 1992 yılında üniversite sınavlarının test yoluyla kabul edilmesi olmuştur. Elçibey yaşanan gelişmeler iki ülke arasındaki askeri ilişkileri etkilemiştir.¹⁷¹ Ebülfez Elçibey, “*KEİB Zirvesi dolayısıyla bulunduğu İstanbul’dan bir çalışma ziyareti yapmak amacıyla 26-27 Haziran [1992] tarihlerinde Ankara’ya gelerek*”¹⁷² önemli temaslarda bulunmuştur. Azerbaycan Başbakan Birinci Yardımcısı Vahid Ahmedov, Dışişleri Bakanı Tefik Kasımov, Dışişleri Devlet Danışmanı Vefa Kuluzade’nin de yer aldığı ziyaret sırasında iki ülkenin üst düzey yetkilileriyle yapılan görüşmelerde Azerbaycan-Türkiye ilişkileri birçok açıdan ele alınarak müzakere edilmişti. Bu görüşmelerde

¹⁷⁰ Mitat Çelikpala, “Son Yirmi Yılda Türkiye’nin Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna’ya Yönelik Dış Politikası ve Bu Ülkelerdeki Faaliyetleri”, *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna Türk Dilli Halklar - Türkiye ile İlişkiler*, ed. İsmail Aydınğün, Çiğdem Balım (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012), 320.

¹⁷¹ N. Cafersoy & A. Aslanlı “Azerbaycan-Türkiye Askeri İlişkileri”. *Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Strateji Ortaklık*, der. Cavid Veliyev, Reşad Resullu, Kenan Aslanlı (Ankara: Berikan Yayınevi, 2011), 158.

¹⁷² “Türkiye-Azerbaycan Ortak Bildirisi”, *Dışişleri Bakanlığı. 1992 Tarihçesi*, Dışişleri Eğitim Merkezi, Mayıs 1994, Ankara (Hizmete Özel), <http://diad.mfa.gov.tr/diad/tarihce/1992-2.pdf>, [Erişim tarihi: 07.11.2021].

*“Azerbaycan’ın kısa, orta ve uzun vadedeki ihtiyaçları hakkında görüş teatisinde bulunulmuş, bu bağlamda, Azerbaycan’ın acil gıda ihtiyaçlarının karşılanması ile kısa ve orta vade ekonomik ve parasal düzenlemelerin yapısal çerçevesinin gerçekleştirilmesine, ekonomik istikrar tedbirlerinin alınmasına yardımcı olunması hususlarında mutabakata varılmış, eğitim ve dış politika konularında daha yakın işbirliğinde bulunulması kararlaştırılmıştır.”*¹⁷³ Elçibey’in 1993’te görevi bırakmasının ardından iktidara gelen Haydar Aliyev, “denge politikası”na üstünlük verse de Türkiye ile olan özel niteliğİ haiz ilişkiler kesintiye uğramadan sürdürülmüştür. Sonraki dönemlerde ilişkilerin adeta sloganı haline gelen “bir millet iki devlet” söylemini dile getiren Haydar Aliyev, iki ülke arasındaki diplomatik, siyasi, ekonomik ve askeri ilişkilerin daha da geliştirilmesi bakımından yoğun çaba sarf etmiştir. Bu söylem, iki toplum arasındaki dil, iş ve kader birliğinin bir yansıması olarak görülürken, dış politikada da ilişkilerin kardeşlik ekseninde geliştirilmesine ivme kazandırmıştır.¹⁷⁴ Haydar Aliyev döneminde iki ülke arasında çok sayıda st ziyaretler gerçekleştirilirken, farklı alan ve düzeylerde de pek çok antlaşma ve sözleşme imzalanmıştır. 10 Haziran 1996’da Türkiye’yi ziyaret eden Azerbaycan Savunma Bakanı Sefer Ebiyev ve Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı tarafından, Askeri Alanda Eğitim Teknik ve Bilimsel İşbirliğİ Antlaşması imzalanmış, 31 Ekim 1997’de Türkiye ile imzalanan protokol çerçevesinde eğitimi maksadıyla, İç Kuvvetlerin Yüksek Askeri Okulu (Türkiye’de Jandarmaya tekabül eden kuvvetlerin) ortak eğitim faaliyetine başlamıştır.¹⁷⁵ Ateşkes süreci boyunca, Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti arasında işbirliğİ olanaklarının azami düzeyde kullanılması, siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerle başlayan yakın iş birliğinin askeri iş birliğİ ayağının oluşturulması yönünde ciddi adımlar atılmıştır.

3.6. Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Antlaşması

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler geçmişten günümüze her zaman derin ve önemli bir yere sahip olmuştur. İki lke arasındaki ilişkilerin, son 30 yılda daha da gelişerek yüksek bir dzeyeye ulaştığını görmekteyiz. Bu bağlamda iki ülkenin

¹⁷³ “Türkiye- Azerbaycan Ortak Bildirisi”, <http://diad.mfa.gov.tr/diad/tarihce/1992-2.pdf>, [Erişim tarihi: 07.11.2021].

¹⁷⁴ Muharrem Ekşi, “Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Söylemden Reelpolitige,” *Avrasya Etüdleri*, C. 36, S. 2 (2009): 98.

¹⁷⁵ Yalçın Sarıkaya, “Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan çl İlişkilerinin Savunma İşbirliğİ Boyutu”, *Karadeniz Araştırmaları*, C. 16, S. 64 (2019): 590.

çeşitli alanlarda kapsamlı iş birliğini oluşturmak amacıyla 2010 yılında Türkiye ile Azerbaycan arasında “Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Antlaşması”¹⁷⁶ imzalanmıştır. İki ülke arasında stratejik ortaklığı oluşturan ve askeri, siyasi, ekonomik, ticari, kültürel ve bilimsel ilişkilerin tüm alanlarını kapsayan bir antlaşma olan “Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Antlaşması”, dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından imzalanmıştır. 23 maddeden oluşan antlaşma, “Askeri-Siyasi ve Güvenlik konuları”, “Askeri ve Askeri Teknik İşbirliği Konuları”, “Ekonomik İşbirliği Konuları”, “İnsani Konular” ve “Genel ve Nihai Hükümler” adlı beş bölümden oluşmaktadır.¹⁷⁷ Antlaşmanın iki ülkenin askeri, ekonomik, güvenlik ve siyasi gibi tüm alanlarda ortak iş birliklerine teşvik edilmesi bakımından önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Söz konusu antlaşma ve tesis edilen oluşum iki ülkenin dış ilişkilerdeki en nitelikli işbirliği modeli olarak değerlendirilmektedir. Başka bir ifadeyle, bu antlaşmanın imzalanmasıyla iki devlet arasındaki ortaklık sadece söylem düzeyinde kalmamış, hukukî ve fiili bir konuma taşınmıştır.¹⁷⁸ Keza, Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Azerbaycan ve Türkiye arasında askeri ittifakın tesis edilmesi bakımından en önemli yasal dayanak niteliğini haizdir. Antlaşmanın imza töreninde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in “*bugün imzalanan belge, aslında bugüne kadar görülen işlerin bir anlamda devamı niteliğindedir, stratejik ortaklığımızın gelecek gelişimini belirlemektedir*”¹⁷⁹ sözleri antlaşmanın önemini özetler niteliktedir. Antlaşmanın 2. maddesine göre; “*Taraflardan biri, bir üçüncü ülke veya bir grup ülke tarafından silahlı saldırı veya askeri tecavüze maruz kaldığında, Taraflar, BM Şartının 51. maddesinin tanıdığı bireysel veya ortak meşru savunma hakkının hayata geçirilmesi için askeri imkân ve kabiliyetlerinin kullanılması da dahil mevcut olanakları çerçevesinde gerekli bütün önlemlerin alınması amacıyla birbirine karşılıklı yardımda bulunmak hususunda mutabık*

¹⁷⁶ Detaylı bilgi için bkz: <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss645.pdf>.

¹⁷⁷ “Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Antlaşması”, 2010, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss645.pdf>.

¹⁷⁸ Araz Aslanlı, “10. yılında Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklık Antlaşması ve Ortak Askeri Tatbikatlar”, (10.8.2020) Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/10-yilinda-azerbaycan-turkiye-stratejik-ortaklik-anlasmasi-ve-ortak-askeri-tatbikatlar/1937068>, [Erişim tarihi: 07.11.2021].

¹⁷⁹ Murteza Hasanoğlu, Asim Memmedov, Bahtiyar Maharramov, “İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Azerbaycan”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, C. 3, S. 3 (2020): 525.

*kalmışlardır. Bu yardımın biçimi ve kapsamı taraflarca acilen belirlenecektir.”*¹⁸⁰ Söz konusu antlaşmanın stratejik önemi haiz diğer bir hükmü ise 7. maddedir. Bu madde iki ülkenin silahlı kuvvetleri arasında komuta kontrol ve kuvvet yapısı koordinasyonuna ilişkindir. Söz konusu koordinasyonun gerçekleşmesine ilişkin planlama, teorik olarak, stratejik seviyede ortak harekât icrasının da yolunu açmaktadır.¹⁸¹

Antlaşmanın girişinde Azerbaycan ve Türkiye’nin “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasındaki Dostluğun ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesi Anlaşması” ve “Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Protokolü” kılavuzluğunda olduğu belirtilerek, 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması’na bağlılıkları yer almış ve her iki ülkenin de tüm alanlarda iş birliklerinin ilerletmekte kararlı oldukları vurgulanmıştır.¹⁸²

İki ülke arasındaki askeri-siyasi ve güvenlik konularının ele alındığı birinci bölüm 6 maddeden oluşmaktadır. Madde 1’de iki ülkenin komşu ve kardeş ülkeler olduğu vurgulanarak Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti’nin bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğü ve sınırların sağlanması ve korunmasında birbirleriyle iş birliği içerisinde olacakları ifade edilmiştir. Taraflardan herhangi birinin bu konularda tehdit veya tehlike altında olduğu durumda bu tehdit veya tehlikelerin ortadan kaldırılması için alınacak önlemler konusunda acil görüşmeler gerçekleştirileceğinin altı çizilmiştir. Madde 2’de ise iki ülkeden herhangi birine askeri bir saldırı olması durumunda, Birleşmiş Milletler Şartı’nın 51. maddesi tarafından tanınan bireysel veya toplu meşru müdafaa hakkının askeri olanak ve kabiliyetlerin kullanılması da dahil tüm imkanların kullanılması çerçevesinde karşılıklı yardımlaşma hususunun altı çizilerek iki kardeş ülke arasında askeri ittifaka dikkat çekilmiştir. Madde 3’te ise Madde 2’de yer alan hususlar bağlamında iki ülke arasında savunma ve askeri teknik alanlarda politikaların gerçekleşmesi ve silahlı kuvvetleri arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi için iki devletin yakın iş birliği içerisinde olacağı

¹⁸⁰ “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ile Dışişleri Komisyonu Raporu (1/979)”, TBMM. T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü, Sayı: B.02.0.KKG.0.10/101-246/5147 <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss645.pdf> , [Erişim tarihi: 07.11.2021].

¹⁸¹ Can Kasapoğlu, “Türkiye-Azerbaycan: Savunma İş Birliğinden Askeri İttifaka”, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/turkiye-azerbaycansavunma-is-birliginden-askeri-ittifaka/952323>, [Erişim tarihi: 07.11.2021].

¹⁸² “Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması” (16 Ağustos 2020), 4.

vurgulamıştır. Madde 4’te iki ülkenin çıkarlarıyla ilgili tüm uluslararası güvenlik konularında danışmalar yapacaklarına ilişkin iş birliği söz konusudur. Madde 5’te ise iki ülkenin de kendi topraklarında diğer ülkenin devlet egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne tehlike oluşturan örgütler ve gruplar kurulması engellenmiş, bu örgüt veya grupların faaliyetleri yasaklanmıştır. Madde 6’da iki ülkenin ulusal ve uluslararası güvenliğini olumsuz şekilde etkileyen her türlü tehdit ve zorlukların ele alınmasında iş birliği yapacakları ifade edilmiştir.¹⁸³ Birinci bölümde yer alan maddelerle Türkiye ile Azerbaycan’ın askeri-siyasi ve güvenlik alanlarında kendi ulusal çıkarlarını karşılayan ve geliştiren güçlü bir iş birliğinin yapıldığı görülmektedir.

Antlaşmanın ikinci bölümünde Madde 7, Madde 8 ve Madde 9’da askeri ve askeri teknik iş birliği konularını içeren 3 madde yer almaktadır. Madde 7’de iki devletin silahlı kuvvetlerinin güç ve komuta yapılarını koordine etmek için gerekli planların sağlanması amaçlanırken, Madde 8’de tarafların savunma ve karşılıklı yardım dahilinde askeri hareketleri yürütmek için silahlı kuvvetlerin askeri alt yapısını ve kapsamlı eğitiminin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Madde 9’da ise tarafların savunma ürünlerinin oluşturulması ve üretilmesi, ortak askeri tatbikatlar yapılması, silahlı kuvvetler uzmanlarını eğitime ve savunma lojistiği desteğinin sağlanması gibi konular üzerine iş birliği sağlanmıştır.¹⁸⁴ İki ülke arasındaki askeri teknik iş birliğinin geliştirilmesini hızlandıran Madde 7, Madde 8 ve Madde 9’da yer alan hususların iki ülke arasındaki savunma sanayii alanındaki iş birliğine önemli katkı sağladığını görmekteyiz.

İki ülke arasındaki ekonomik iş birliği konularının ele alındığı üçüncü bölüm ise 4 maddeden oluşmaktadır. Madde 10’da iki ülkenin ekonomik ve ticari ilişkilerinin geliştirilmesi için faaliyetlerini daha da yoğunlaştıracakları vurgulanarak ekonomik iş birliğini genişleteceklerine dikkat çekilmiştir. Madde 11’de iki ülkenin karşılıklı iktisadi ve ticari birçok alanlarda iş birliklerini genişleterek ekonomik potansiyellerini artırmayı hedeflemişlerdir. Madde 12’de ise iki ülkenin uluslararası ve bölgesel enerji güvenliğinin sağlanması, kendi içlerinde ve üçüncü ülkelerde hidrokarbon kaynaklarının geliştirilmesi, taşınması ve satışı konularında ortak yatırım projelerini

¹⁸³ “Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması”, (16 Ağustos 2020), 4-5.

¹⁸⁴ “Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması”, (16 Ağustos 2020), 5-6.

hayata geçirmeyi planlamaktadır. Madde 13'te her iki ülkenin de yolcu ve mallarının kendi sınırları içindeki taşıma ağlarında serbest geçişin sağlanması için gerekli koordinasyon sağlanmasına vurgu yapılarak, ulaştırma alanları ile ilgili altyapıların geliştirilmesine dikkat çekilmiştir.¹⁸⁵ Üçüncü bölümde yer alan maddelerle Azerbaycan ile Türkiye'nin ekonomik alanındaki ortak çıkarların korunarak daha da geliştirilmek istendiği görülmektedir.

Antlaşmanın dördüncü bölümünde Madde 14, Madde 15, Madde 16, Madde 17, Madde 18, Madde 19 ve Madde 20'de insani konuların yer aldığı yedi madde bulunmaktadır. Madde 14'te iki ülke arasında parlamentolar arası iş birliğinin daha da geliştirilmesine vurgu yapılmıştır. Madde 15'te ise iki halk arasındaki ortak değerlere dayanan ilişkilerin daha da güçlendirilmesi için eğitim, kültür, gençlik, sağlık ve spor gibi alanlarda gerekli iş birliklerinin geliştirilerek Azerbaycan ve Türk halkının ortak değerlerini oluşturan unsurlara teşvik edilmesi ve iki devletin ortak faaliyetlerde bulunulması vurgulanmıştır. Madde 16'da her iki ülkenin de bilimsel ve teknik faaliyetlerin oluşturulması amacıyla bilim ve teknoloji alanlarında ortak bilimsel projelerin uygulanmasına dikkat çekilmiştir. Madde 17'de ise iki ülkenin bilişim ve haberleşme alanındaki faaliyetlerin geliştirilmesi için iş birliğine vurgu yapılmıştır. Madde 18'de iki ülke, vatandaşların birbirlerinin topraklarına giriş ve çıkışlarını ulusal mevzuatlarına uygun şekilde birbirlerinin topraklarında ikamet etmesi, gayrimenkul edinme prosedürlerini ve çalışma faaliyetlerini ve sosyal güvenliğin sağlanmasını kolaylaştırmayı amaçlamışlardır. Madde 19'da iklim ve çevre duyarlılığı için ortak iş birliği yapılmasına dikkat çekilirken Madde 20'de ise gıda ve tarım alanındaki iş birliğinin geliştirilmesine vurgu yapılmıştır.¹⁸⁶

Antlaşmanın beşinci bölümünde ise Madde 21, Madde 22 ve Madde 23'te yer alan Genel ve Nihai Hükümleri bulunmaktadır. Antlaşmanın, onay belgelerinin teatisinden sonra yürürlüğe girdiği belirtilen son bölümde antlaşmanın geçerlilik süresinin 10 yıl olacağı belirtilmiştir. Taraflar antlaşma yürürlüğünün sona ermesinin

¹⁸⁵ "Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması", 6.

¹⁸⁶ "Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması", s. 6-7.

ardından sözleşme feshini altı ay içinde bildirmezlerse, süresinin 10 yıl daha uzayacağı ifade edilmiştir.¹⁸⁷

2010'dan itibaren iki ülke arasındaki bağlar daha da güçlenmiş, savunma sanayi konularında somut adımlar atılmış, böylece askeri ilişkilerde yeni bir niteliksel aşamaya geçişin zaruri koşulları oluşturulmuştur. Azerbaycan Savunma Sanayi Bakanlığının bu konudaki faaliyetleri kapsamında Türk firmaları son derece önemli yer işgal etmektedir. Nitekim, Türkiye'nin birçok savunma sanayi şirketinin ortak projeleri sonucunda birçok ürün üretmiştir.¹⁸⁸ 2011'de gerçekleşen teknik amaçlı ziyaretler sırasında yapılan birçok üst düzey görüşmede Türkiye-Azerbaycan arasındaki askeri ve askeri teknik konularda iş birliğinin durumu, mevcut işbirliğinin geliştirilmesi olanakları ve Azerbaycan'ın Türk savunma sanayisinin büyük projelerine katılımı gibi konular ele alınmıştır.¹⁸⁹

İki ülke arasındaki askeri ilişkilerin geliştirilmesinde karşılıklı tatbikatlar yeni bir merhaleyi başlatmıştır. Özellikle 2013'ten itibaren, bu tatbikatların sayısı ve kapasitesi daha da artmıştır. Bu kapsamda iki ülke arasında ortak askeri tatbikatlara ilişkin düzenlemeleri içeren "Tatbikatların İcrasına ve Ev Sahibi Ülke Desteğine İlişkin Mutabakat Muhtırası", Azerbaycan ile Türkiye Özel Kuvvetleri arasında Ortak Askeri Tatbikatların yapılmasını öngören "Azerbaycan ile Türkiye arasında Özel Kuvvet Tatbikatlarının İcrasına ve Ev Sahibi Ülke Desteğine İlişkin Mutabakat Muhtırası" 30 Eylül 2015 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisinde kabul edilmiştir. Benzeri düzenleme, hava savunma tatbikatları konusunda da yapılmıştır.¹⁹⁰

¹⁸⁷ "Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması", s. 7-8.

¹⁸⁸ Bu konuda bkz: Gülarə Bağirova, "Azərbaycan-Türkiyə hərbi əməkdaşlığının inkişaf dinamikası", *Geostrategiya jurnalı*, No: 04 (52) (iyul-avqust 2019), <https://geostrategiya.az/news.php?id=12> [Erişim tarihi: 05.11.2021]; Ayrıca: Ahmet Yüce, "Bağımsızlıktan Günümüze Azerbaycan-Türkiye Savunma Sanayi İşbirliği Faaliyetleri (1991-2015)", *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutu Elmi əsərlər*, 59- cu cild (2016). 151-178.

¹⁸⁹ Nazim Cafersoy, Araz Aslanlı, a.g.m., 164.

¹⁹⁰ Türkiye ve Azerbaycan arasında askeri işbirliğinin hukukî altyapısına ilişkin düzenlemeler konusunda bkz: Ahmet Yüce, "Bağımsızlıktan Günümüze Azerbaycan-Türkiye Savunma Sanayi İşbirliği Faaliyetleri (1991-2015)", *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutu Elmi əsərlər*, 59- cu cild (2016).

4. 2020 KARABAĞ SAVAŞI ve TÜRKİYE’NİN AZERBAYCAN’A SİYASİ, DİPLOMATİK VE ASKERİ YARDIMI

4.1. Karabağ Savaşı’na Giden Yolda İki Çatışma

4.1.1. Ateşkesten Sonra İlk Çatışma 2016 Nisan

Daha önce de belirttiğimiz üzere Azerbaycan-Ermenistan savaşının ateşkes döneminde en önemli kırılma noktası 4 Gün Savaşı olarak bilinen çatışmadır. Her ne kadar 2020 Karabağ Savaşı’ndan dört sene önce gerçekleşmiş olsa da 4 Gün Savaşı, Azerbaycan-Ermenistan çatışması ve Ermeni işgal sürecinin kırılma noktası olması açısından ele alınması gereken bir konudur. Bu savaş, 1-2 Nisan 2016 gecesi Azerbaycan ve Ermenistan silahlı kuvvetleri arasında başlamış olup ateşkes döneminin en büyük çaplı muharebesi olarak değerlendirilmiştir. Bu çatışma Azerbaycan ve Ermenistan ordularının temas hattında, dolayısıyla Azerbaycan’ın işgal edilmiş topraklarında gerçekleşmiştir.¹⁹¹ Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı’na göre 1-2 Nisan 2016 gece gündüz Azerbaycan mevzileri ve tüm cephelerdeki yerleşim yerleri Ermenistan silahlı kuvvetleri tarafından ağır top ateşine maruz kaldı. Sonuç olarak iki sivil öldü ve 10 kişi yaralandı. Ermenistan’ın bu saldırısını önlemek ve sivil halkın güvenliğini sağlamak için Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri Komutanlığı Ağdere-Tatar-Ağdam ve Hocavend-Füzuli yönünde acil misilleme tedbirleri almaya karar verdi. Sonuç olarak, altı Ermeni tankı, 15 topçu parçası ve güçlendirilmiş mühendislik yapıları tahrip edildi, yüzden fazla asker öldürüldü ve yaralandı. Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin 12 askeri şehit oldu. Çatışma sonucunda Goranboy bölgesi ve Naftalan şehri için tehdit oluşturabilecek Talış köyü çevresindeki yükseklikler ve Seysulan’ın yerleşimi Ermeni kuvvetlerinden tamamen temizlendi. Horadiz şehrini Ermeni tehdidinden korumak için, Füzuli bölgesi yönünde yer alan ve geniş bir alanı kontrol etmeye imkân veren stratejik öneme sahip Lele Tepe de Azerbaycan kuvvetlerinin kontrolüne girmiştir. Lele Tepe etrafında çatışmalar sürürek buranın Azerbaycan’ın kontrolüne girdiği “Frans Press” Ajansı tarafından doğrulanmıştır. Bu istikamette gelişen çatışmalarda Azerbaycan ordusu 1.5-2 kilometre uzunluğunda ve 0.5-1 km derinliğinde cephe hattı

¹⁹¹ “No: 82, 2 Nisan 2016, Temas Hattında ve Azerbaycan-Ermenistan Sınır Hattında Devam Eden Çatışmalar Hakkında”, http://www.mfa.gov.tr/no_-82_-2-nisan-2016_-temas-hattinda-ve-azerbaycan-ermenistan-sinir-hattinda-devam-eden-catismalar-hk_.tr.mfa, [Erişim tarihi: 22.12.2021].

kurarak, yedi Ermeni gözlem noktasını ele geçirebilmiştir.¹⁹² 2 Nisan 2016 tarihinde, uluslararası örgütlerin tekrar tekrar çağrıları ve Azerbaycan Devleti'nin barışçıl politikası sonucu, Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri, işgal altındaki topraklarda düşmana yönelik karşı saldırı ve misilleme tedbirlerini saat 15:00'ten itibaren tek taraflı olarak askıya almaya karar vermiştir. Azerbaycan tarafının antlaşmaya bağlılığından yararlanan diğer taraf, işgal altındaki topraklarda Ermenistan'dan ilave askeri güçler toplayarak kurtarılan mevzileri ve bölgeleri iade etmeye çalışmış, bunun sonucunda 10 kadar tank ve insan gücü ağır kayıplara uğramıştır. Kısa bir karşı saldırı sırasında, yıllarca Ermeni kuvvetleri tarafından güçlendirilen ilk savunma hattı cephenin bazı yönlerinde kırıldı ve stratejik açıdan önemli birkaç yükseklikler ve yerleşim yerleri Ermenistan Silahlı Kuvvetleri'nden tamamen kurtarıldı. 3 Nisan'dan itibaren Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri, cephe hattındaki düşmana karşı saldırı ve misilleme tedbirlerini tek taraflı olarak askıya aldı. Çatışmanın sonucunda Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri Ağdere-Madagiz yönündeki yolların kontrolünü elinde tuttu. Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin düşmana yönelik karşı saldırı harekâtı ve misilleme tedbirlerinin askıya alınmasına rağmen Ermeni tarafı durumu ağırlaştırmaya devam etti. Düşman, kaybettiği mevzileri iade etmek için cephedeki mevzilerimize ağırlıklı olarak Ağdere-Tatar ve Hocavend-Füzuli yönünde saldırdı ve temas hattına yakın yerleşimlere yoğun bir şekilde ateş açtı. 3 ve 4 Nisan gecesi yapılan çatışmalarda Ermeniler ağır insan gücü ve askeri teçhizat kaybına uğradılar. Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin üç askeri, düşmanla yapılan çatışmalarda şehit olmuştur. 4 Nisan akşamı ve 5 Nisan gecesi, durum tüm cephede gergin kaldı. Hocavend-Füzuli ve Ağdere-Tatar yönlerinde cephe hattının kaybedilen mevzilerini geri almak için Ermeni tarafı temas hattına yakın yerleşim yerlerine ateş etmeye devam etmiştir. Bu bağlamda, düşmanın Madagiz'deki stratejik öneme sahip askeri üssünün karargâhı, hassas saldırılarla tahrip edilmiştir. 4 Nisan akşamı üç Ermeni tankı ateşle, Hocavend-Füzuli yönünde iki Ermeni tankı ve askeri teçhizat dolu beş adede kadar tekerlekli araç imha edildi. Genel olarak 4 Nisan günü gündüz ve 5 Nisan sabahına kadar operasyonel tedbirler ve misilleme ateşi sonucunda Ermeniler yaklaşık 70 kişi daha kaybetmiş ve 20 civarında askeri teçhizat tamamen imha edilmiştir. 5 Nisan itibarıyla Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'nin son iki

¹⁹² Tural Həsənarayev, "4 günlük müharibə (Aprel döyüşləri)", <https://top-center.org/az/tehlil/3354/4-gunluk-muharibe-aprel-doyusleri>, <https://top-center.org/az/tehlil/3354/4-gunluk-muharibe-aprel-doyusleri>, [Erişim tarihi: 22.12.2021].

gün içinde tüm cephe boyunca savaşı 16 askeri şehit olmuştur.¹⁹³ Azerbaycan ve Ermeni birliklerinin temas hattındaki operasyonlar tarafların rızası ile 5 Mayıs saat 12:00'den itibaren durdurulmuştur. Azerbaycan ve Ermenistan silahlı kuvvetleri genelkurmay başkanları arasında Moskova'da anlaşma sağlanmıştır. Dört gün süren savaş sırasında Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri, Goranboy bölgesi ve Naftalan kenti ile Seysulan yerleşimine Ermeniler tarafından tehdit oluşturabilecek Talış köyü çevresindeki yükseklikleri işgalden kurtardı ve Füzuli yönünde Lele Tepe'nin kontrolünü ele geçirdi. Genel olarak değerlendirmek gerekirse, *“Bu savaş, Azerbaycan-Ermenistan Savaşı'nın son derece önemli bir kırılma noktası olarak değerlendirilebilir. Her ne kadar sonraki süreçte, 2020 yılına kadar devam eden dört yıl boyunca ateşkese uyulsa da bu savaş, Azerbaycan'ın askeri anlamda Ermenistan'dan üstün olduğunu açık şekilde ortaya koyarken, üçüncü bir tarafın müdahalesi söz konusu olmazsa işgal altındaki topraklarını kurtarabileceği konusunu gündeme taşımış oldu. Azerbaycan topraklarının işgaliyle ilgili olarak uzun süredir hareketsizlik, hatta kayıtsızlık izlenimi uyandıran Azerbaycan toplumunun asla böyle olmadığı şaşırtıcı bir şekilde ortaya çıkmış oldu. Bu savaş, yenilgi psikolojisini 1994'ten sonraki süreçte ilk kez bu kadar kuvvetli bir şekilde halk üzerinde baskı kuran yenilgi psikolojisinin kırılması açısından da önemli bir gelişmeydi.”*¹⁹⁴

4.1.2. Tovuz Muharebesi

12 Temmuz 2020'de Ermeni silahlı kuvvetleri, uluslararası hukuku açıkça ihlal ederek Tovuz bölgesinde top ve havan topları kullanarak Azerbaycan'a sınır saldırısı başlatmıştır. Sonraki günlerde de devam eden saldırılar, Azerbaycan'ın Tovuz bölgesindeki Ağdam, Dongar Kuşçu ve Alibeyli köylerindeki komşu yoğun bölgeleri doğrudan hedef almıştır. Sonuç olarak Ağdam köyünün 76 yaşındaki sakini Aziz Azizov ile Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'ne bağlı 12 subay ve askeri şehit olmuş ve çok sayıda asker yaralanmıştır. Bölgedeki sivil tesisler ağır hasar görmüştür. Ermenistan'ın saldırılarını Azerbaycan'ın uluslararası sınırından, Dağlık Karabağ bölgesinden ve işgal altındaki diğer topraklarından uzakta gerçekleştirmesi dikkate değerdir. Bu kasıtlı uygulamanın amacı, Ermenistan silahlı kuvvetlerinin çevredeki

¹⁹³ “4 aprel Azərbaycan üçün dörd günlük şərəfli müharibənin ildönümüdür”, <https://www.trt.net.tr/azerbaycan/turk-dunyasi/2020/04/03/4-aprel-az-rbaycan-ucun-dord-gunluk-s-r-fli-muharib-nin-ildonumudur-1176710>, [Erişim tarihi: 22.12.2021].

¹⁹⁴ Azer Aghayev, “Azerbaycan'da Ermeni Meselesi (1921-2021)”, (Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2022), 121.

Azerbaycan topraklarını ve Güney Gaz Koridoru da dahil olmak üzere stratejik petrol ve gaz boru hatlarını korumasına ve askeri tırmanma bölgesini (sırasıyla 15-25 km) kapatmasına izin vererek, Azerbaycan'daki saldırganlığı genişletmek ve yükseklerde kontrolü ele almaktır. 10-12 km uzaklıkta bulunan Bakü-Tiflis-Kars demiryolu sürekli kontrol ve tehdit altında tutulacaktı. Ermenistan, sınıra saldırarak, askeri-politik ittifakını dahil ederek çözülmemiş Ermenistan-Azerbaycan çatışmasına yeni bir boyut getirmeye çalışmıştır. Ayrıca bu saldırganlık eylemiyle Ermeni liderliği, halkın dikkatini, koronavirüs (COVID-19) salgınıyla şiddetlenen ülkenin karşı karşıya olduğu derinleşen ekonomik, mali ve siyasi krizden başka yöne çekmeye çalışmıştır. 12 Temmuz saldırısı, Ermenistan'ın saldırı politikasını taklit eden yeni bir Ulusal Güvenlik Stratejisi kabul etmesinden iki gün sonra gerçekleşmiştir. Şunu da belirtelim ki, çatışmalar sadece 12 Temmuz ile kalmamış, ilerleyen günlerde de aralıklı olarak sürmüştür. Bu çatışmalarda taraflar ağır kayıplar vermiştir. Bu çatışmanın bulunduğu bölge olarak Tovuz ilçesinin Dağlık Karabağ bölgesi ile bağlantısı bulunmamaktadır. Ermenistan, ilk saldıran devlet olmasına rağmen, sınır bölgesinde gerçekleşen bu savaşı bahane ederek Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'nün çatışmaya müdahil olmasını istemiştir.¹⁹⁵ Fakat, KGAÖ herhangi bir şekilde çatışmaya girmediği gibi Ermenistan'a destek verici bir mesaj veya eylemde de bulunmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti ise bu çatışmayla ilgili kararlı tutumunu nümayiş ettirerek, sert açıklamalarda bulunmuş, Ermenistan'ın kendi boyunu aşan maceralara girmesinin, bölge barışı ve istikrar önünde ciddi engel oluşturduğunu vurgulamıştır.¹⁹⁶ Şunu da belirtelim ki COVID-19 salgınının yıkıcı etkileri bile Ermenistan'ı silahlı provokasyondan alıkoymamıştır. Görünüşe göre, Ermenistan'ın BM Genel Sekreteri'nin küresel ateşkes çağrısını desteklediğine ve buna bağlı kaldığına dair açıklaması yalandan başka bir şey değildir. Kuşkusuz Ermenistan'ın amacı insanları kurtarmak ve muhtaç olanların acısını hafifletmek değil, saldırganlığını ve ilhakını genişletmek ve sağlamaktır. Bu çatışmanın ardından AGİT Minsk Grubu'nun Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki barış görüşmeleri için bir çare gibi gösterilmesi,

¹⁹⁵ Mehmet Çağatay Güler, "5 Soru: Dağlık Karabağ Çatışması: Azerbaycan-Ermenistan İlişkilerinde Bir Kırılma mı", <https://www.setav.org/5-soru-daglik-karabag-catismasi-azerbaycan-ermenistan-iliskilerinde-bir-kirilma-mi/>, [Erişim Tarihi: 09.12.2020].

¹⁹⁶ No: 149, 12 Temmuz 2020, "Azerbaycan'a Yönelik Ermeni Saldırısı Hk.," Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2011, http://www.mfa.gov.tr/no_-149_-azerbaycan-a-yonelik-ermenisaldirisi-hk.tr.mfa, [Erişim tarihi:21.07.2020].

esasinda çözümsüzlüğe ve barış dışı yollardan gidilebilecek bir sonuca işaret etmiştir.¹⁹⁷

4.2. 2020 Karabağ Savaşı Öncesi Ortak Askeri Tatbikatlar

Türkiye ile Azerbaycan arasında 2010 yılından günümüze kadar çok defa stratejik iş birliğinin delili ve ortak askeri hareketi sağlamak adına tatbikat gerçekleştirmiştir. Bu tatbikatlarda askeri olduğu kadar, savaş sırasında kurtarma görevi, sıcak bölgelere sağlık hizmeti-yaralı alma görevi gibi görevlerin icrası gerçekleştirilmiştir.

2010 yılından itibaren Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler daha da güçlenmiş, savunma sanayi konularında net adımlar atılmış, böylece askeri iş birliklerinde yeni bir niteliksel aşamaya geçmek için zaruri şartları oluşmuştur. Azerbaycan Savunma Sanayi Bakanlığının bu konudaki faaliyetleri kapsamında Türk savunma sanayi şirketleri son derece önemli yer işgal etmiş ve ortak projelerin sayesinde birçok askeri ürün üretilmiştir.¹⁹⁸ 2011 yılında gerçekleştirilen birçok üst düzey görüşmelerde Türkiye-Azerbaycan arasındaki askeri ve savunma sanayi konularında iş birliğinin devamı, geliştirilme olanakları ve Azerbaycan'ın Türk savunma sanayisindeki büyük projelerine katılımının sağlanması gibi konular üzerinde çalışılmıştır.¹⁹⁹

İki ülke arasındaki askeri iş birliklerin geliştirilmesinde karşılıklı tatbikatlar yeni bir evreyi başlatmıştır. Özellikle 2013 yılından itibaren, bu tatbikatların sayısı ve kapasitesi daha da giderek çoğalmıştır. Bu kapsamda iki ülke arasında ortak askeri tatbikatlara ilişkin düzenlemeleri içeren “Tatbikatların İcrasına ve Ev Sahibi Ülke Desteğine İlişkin Mutabakat Muhtırası”, “Azerbaycan ile Türkiye arasında Özel Kuvvet Tatbikatlarının İcrasına ve Ev Sahibi Ülke Desteğine İlişkin Mutabakat Muhtırası” 30 Eylül 2015'te Azerbaycan Milli Meclisi tarafından kabul edilmiştir. Benzeri iş birlikler, hava savunma tatbikatları konusunda da düzenlenmiştir.²⁰⁰ Hava

¹⁹⁷ Turgut Kerem Tuncel, “Azerbaycan-Ermenistan Sınır Hattında 12 Temmuz 2020’de Patlak Veren Çatışma ve Karabağ İhtilafı Hakkında Değerlendirmeler”, <https://avim.org.tr/tr/Analiz/AZERBAYCAN-ERMENISTAN-SINIR-HATTINDA-12-TEMMUZ-2020-DE-PATLAK-VEREN-CATISMA-VE-KARABAG-IHTILAFI-HAKKINDA-DEGERLENDIRMELER>, [Erişim Tarihi: 09.12.2020].

¹⁹⁸ Ahmet Yüce, a.g.m., 2. Bu makalenin, yazar tarafından academia.edu sayfasında yayınlanmış versiyonu kullanılmış olup sayfa sayıları orijinal baskıdakinden farklıdır.

¹⁹⁹ Nazim Cafersoy, Araz Aslanlı, a.g.m., 164.

²⁰⁰ Türkiye ve Azerbaycan arasında askeri iş birliğinin hukukî altyapısına ilişkin düzenlemeler konusunda bkz: Ahmet Yüce, “Azerbaycan-Türkiye Askeri İşbirliği Faaliyetlerinin Hukuki Temeli”, Azərbycan Ali Hərbi Məktəbi Elmi Əsərlər Məcmuəsi, Bakı, No:1(26), 2006, s.4. Not: Bu makalenin,

savunma tatbikatları “TurAz Şahini” adıyla 2015, 2016, 2018, 2021 yıllarında Türkiye’nin ve “TurAz Kartalı” adıyla 2013, 2015, 2017, 2019, 2020 yıllarında Azerbaycan’ın ev sahipliğinde gerçekleştirilmiştir.²⁰¹

TurAz Şahini-2018 tatbikatı iki ülkenin askeri kuvvetlerince gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen tatbikat faaliyetlerinin kapsamı her yıl gelişmektedir. Bu kapsamda gelişmekte olan iki ülkenin hava kuvvetleri öğelerinin ortaklaşa çalışma ilkelerini geliştirmek, Türk ve Azerbaycan Hava Kuvvetleri adına pilot eğitim standartlarının geliştirmesi adına eğitimler icra edilmiştir. Tatbikatlar da muharebe sahasında kullanılacak askeri taktik sistemine en yakın olan icra edilmektedir. Katılan uçaklar eğitimlerin gerçeklik derecesine ortaya koymakta olup, bir savaş alanında yaşanabilecek durumlara karşı eğitim faaliyetleri icra edilmektedir.²⁰²

01-03 Mayıs 2019 tarihinde Azerbaycan’da gerçekleştirilen “Mustafa Kemal Atatürk–2019” tatbikatında zırhlı araçların yanı sıra havanlar, topçu bataryaları, uçak ve helikopterler ile hava savunma sistemleri de kullanılmıştır. Buradaki gaye askeri iş birliği ve ortak çalışma yeteneklerini geliştirmeyi hedeflemektedir. 2019 yılı içerisinde yoğun olarak gerçekleştirilen tatbikatlar Azerbaycan’ın olası bir savaş haline karşı pek çok sefer tatbik edilerek hazırlıklı olunmasını, Türkiye olarak destek verebilecek noktaların kabiliyetlerinin anlaşılmasını sağlamıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri tatbikata motorize piyadeleri ile de katılım sağlamıştır. Buradaki hedef savaş sırasında önemli hususlardan birisi olan hız kavramına değinilerek savaşdaki rolünü arttırmaktadır. Bu nedenle getirilen motorize birliklerin sayesinde mekanize birliklere nazaran daha hızlı olan motorize birlik gerek personel taşıma gerek lojistik anlamında savaşın faktörlerinden lojistikte hızlılık olması için her iki ülkenin de ne kadar ciddi olduğunun kanıtıdır.²⁰³

07-11 Haziran 2019 tarihinde gerçekleştirilen “Sarsılmaz Kardeşlik – 2019” tatbikatı Nahçıvan’da yapılmıştır. Bu tatbikat yine Türkiye ve Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin ortaklaşa operasyon icralarındaki yetkinliklerini arttırmak amacıyla

yazar tarafından academia.edu sayfasında yayınlanmış versiyonu kullanılmış olup sayfa sayıları orijinal baskıdakinden farklıdır.

²⁰¹ AA, *Anadolu Ajansı*, 10 08 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/10-yilinda-azerbaycan-turkiye-stratejik-ortaklik-anlasmasi-ve-ortak-askeri-tatbikatlar/1937068>, [Erişim Tarihi: 18.06.2022].

²⁰² Genel Kurmay Başkanlığı, *T24*, 14 09 2018, <https://t24.com.tr/haber/turaz-sahini-2018-tatbikati-basariyla-tamamlandi,700588>, [Erişim Tarihi: 18.06.2022].

²⁰³ Milliyet, *Milliyet*, 03 05 2019, <https://www.milliyet.com.tr/galeri/kardesle-birlikte-mustafa-kemal-ataturk-2019-tatbikati-2868007/1>, [Erişim Tarihi: 18.06.2022].

gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen tatbikatlarda asıl amaç olarak ifade edilen sahada etkinlik kavramını Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar şu şekilde ifade etmiştir: “Belirsizlik, risk ve tehditlerin arttığı bu dönemde, ülkelerimizin ve milletimizin güvenliğinin sağlanması ancak her an harekate hazır, etkin, caydırıcı ve saygın bir orduya sahip olunması ile mümkündür.” Çünkü devletler her zaman olası bir saldırı durumuna karşı askeri savunmasını canlı tutmayı hedeflemektedirler. Ayrıca iki devlette gerek söylemlerinde gerekse eylemlerinde yıkıcılık yerine caydırıcılığı istemektedir. Bu konuda emperyal fikre sahip devletlerle aynı fikirlerin savunulmadığı mesajı da verilmek istenmektedir.²⁰⁴

02-06 Eylül 2019 tarihinde Bakü’de gerçekleştirilen “Eternity – 2019” tatbikatına Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan’ın katılımıyla yapılmıştır. Bu tatbikat bilgisayar destekli olarak gerçekleştirilmiş olup, hedefi Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Petrol Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğal Gaz Boru Hattı ve Bakü-Tiflis-Kars (BTK) Demiryolu Hattının güvenliklerini sağlamak üzere gerçekleştirilmiştir. Buradaki hedef tatbikata katılan ülkelerin savaş ve barış durumlarında ülke güvenliğini sağlamak kadar enerji kaynak hatları ve ülkeleri birleştiren demiryollarının da güvenliğini sağlama amacının bir parçası olduğu gösterilmek istenmiştir.²⁰⁵

02-16 Eylül 2019 tarihinde gerçekleşen “TurAz Kartalı – 2019” tatbikatı Azerbaycan’da yapılmıştır. Bu tatbikat ile genel faaliyet gerçekleştirilmesiyle birlikte yeni silahlar ve savaş stratejileri denenmektedir. Bu tatbikata 30’a yakın hava aracı katılmış olup ilk defa ATAK/AH-1W savaş helikopterlerinin de katılımı sağlamıştır. Yerli ve milli teknoloji olanaklarıyla üretilen bu denli güçlü helikopterler ilk defa yurt dışında Azerbaycan’da gösteriye katılmıştır. Tatbikat kapsamında Hava-Yer ve Hava-Hava görevleri gerçekleştirilmiş olup, havadan angajman ve karadan savunma sistemlerinin çalışmaları tatbik edilerek iki ülke adına da önemli bir tatbikat olmuştur.²⁰⁶

²⁰⁴ TRT, *TRT Haber*, 11 06 2019, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/sarsilmaz-kardeslik-2019-tatbikati-basari-ile-gerceklestirildi-418906.html>, [Erişim Tarihi: 18.06.2022].

²⁰⁵ AA, Anadolu Ajansı, 04 09 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bakude-eternity-2019-tatbikati-devam-ediyor/1573117#>, [Erişim Tarihi: 18.06.2022].

²⁰⁶ AA, Anadolu Ajansı, 10 09 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turaz-kartali-2019-tatbikati-suruyor/1577708>, [Erişim Tarihi: 18.06.2022].

2020 senesi yaşanan gelişmeler nedeniyle sınır hattının en gergin olduğu dönem olduğu söylenebilir. 12 Temmuz- 27 Temmuz’da yaşanan gelişmeler ve Ermenistan Silahlı Kuvvetleriyle Rusya’nın 23 Temmuz’da yapmış olduğu “keşif ve silahlı insansız hava araçlarına (SİHA) karşı mücadele yöntemlerinin incelenmesi” yönünde gerçekleştirdikleri tatbikat sonrası, Azerbaycan ve Türkiye için tatbikat yapılması hem elzem hem de birtakım gelişmelerin gerçekleşeceği belli olmuştur. Bu nedenle 27 Temmuz 2020 tarihinde yapılan açıklamayla Türkiye ve Azerbaycan arasında tatbikat icra edileceği duyurulmuştur.²⁰⁷ Bu açıklamayla hedef geleneksel olarak icra edilen tatbikatlardan ziyade “iki devlet bir millet” anlayışı kapsamında her kim ki birine zarar veya gözdağı vermek isterse karşısında kardeşini göreceği fikri verilmek istenmiştir. Tatbikat iki aşamalı olup hava kuvvetleri tatbikatı 29 Temmuz – 10 Ağustos 2020, kara kuvvetleri tatbikatları ise 01-05 Ağustos 2020 olarak planlanmıştır²⁰⁸. Burada dikkat verilmesi gereken bir husus tatbikatın sınıra yakın yerlerde yapılacak olmasıdır. Burası çok önemli bir noktadır Türkiye ve Azerbaycan devletleri “olası” bir savaş durumunu gerçeğe en yakın şekilde tatbik etmek istemektedir.

“TurAz Kartalı – 2020” tatbikatı ile askeri ve siyasi alanda gerekli mesajların verilmesi hedefini taşımakla birlikte yukarıda belirtilen hususlar üzere bu yıl kapsamı nedeniyle tatbikat olayların gerçekleştiği Tovuz bölgesine çok yakın olan Gence’yi de kapsamaktadır. Tatbikata kara ve hava araçlarına ek olarak Türkiye’den ve Azerbaycan’dan İHA’ların ve SİHA’larında katılım sağlamıştır.

Son olarak Türkiye’de Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar ve Azerbaycan Savunma Bakanı Zakir Hasanov’un katılımı ile Konya 3. Ana Jet Üs Komutanlığında 06-17 Eylül tarihleri arasında gerçekleştirilen “TurAz Şahini-2021” tatbikatı yapılmıştır. Tatbikata Azerbaycan Hava Kuvvetleri 78 personeli, iki adet Mig-29 ve iki adet Su-25 uçakları ile katılım sağlanmıştır. ‘Seçkin gözlemci günü’nde tatbikatın önemini vurgulayan Akar, “Bu başarılı tatbikatlar, aynı zamanda bizi izleyen düşman gözleri korkutuyor, dost ve kardeşlerimizi heyecanlandırıyor.” değerlendirmesini yapmıştır.²⁰⁹

²⁰⁷ Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Müdafiə. *Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi*, 27 07 2020, <https://mod.gov.az/az/news/olkemizde-azerbaycan-turkiye-birge-genismiqyasli-herbi-telimleri-kecirilecek-31622.html>, [Erişim Tarihi: 18.06.2022].

²⁰⁸ AA, Anadolu Ajansı, 27 07 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turk-ve-azerbaycan-ordulari-genis-kapsamli-ortak-tatbikata-basliyor/1923759>, [Erişim Tarihi: 18.06.2022].

²⁰⁹ AA, Anadolu Ajansı, 15 09 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turaz-sahini-2021-tatbikatinin-seckin-gozlemci-gunu-yapildi/2365335>, [Erişim Tarihi: 18.06.2022].

Gerçekleştirilen tatbikatlar düzenli olarak yapılması ve bir önceki tatbikatlara oranla daha da geliştirilmesi iki ülke arasında ortak çalışabilirliğin ve askeri iş birliğinin üst seviyelerde olmasını sağlamaktadır.

4.3. Karabağ Savaşı (44 Günlük Savaş) ve Üçlü Bildiri'nin İmzalanması

Sadece Azerbaycan tarihi açısından değil, dünya harp tarihi açısından bir fenomen olarak kayıtlara geçen 2020 Karabağ Savaşı, birçok yönden tartışmaya, incelenmeye ve çıkarımlarda bulunmaya değer bir savaştır. Tovuz çatışmasındaki ateşkesin ardından, bu sefer Karabağ'da cephe hattı boyunca saldırıya geçmeye hazırlanan Ermenistan, çatışmacı söylemleriyle adeta savaşa zemin hazırlamıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in savaştan önce yaptığı açıklamalara göre, askeri istihbarat kaynaklarının Ermenilerin ciddi savaş hazırlığı içinde olduklarını doğrulamıştır. Bu yüzden Azerbaycan derhal karşı hazırlıklara başlamış, kısmi seferberlik için gereken ön çalışmaları hızlı bir şekilde devreye sokmuştur. 27 Eylül 2020'de Ermenilerin saldırısıyla başlayan bu savaş Azerbaycan'ın karşı taarruzuyla genişleyerek hızlı bir şekilde devam etmiştir. Havadan ve karadan düşmana ağır zayıat veren Azerbaycan ordusu, bazı yavaşlamalar dışında, hız kesmeden işgal edilmiş bölgeleri art arda kurtararak zafer bayrağı çekmiştir. Böylelikle, 27 Eylül'de başlatılan karşı saldırı operasyonları sonucunda işgal altındaki bölgelerimizin önemli bir kısmı kurtarılmıştır. Çatışmanın askeri safhası, Azerbaycan, Rusya ve Ermenistan siyasi liderlerinin imzaladığı ortak bildirinin yürürlüğe girmesiyle sona ermiştir.

Azerbaycan ordusunun peş peşe gelen başarılı hamleleri sonucunda Karabağ'ın işgal altındaki arazileri büyük ölçüde Ermeni işgalinden kurtulurken, Şuşa'nın kurtuluşu savaşın adeta sonunu getirmiştir. Son aşamada Rusya'nın ciddi baskı ve telkinleri sonucunda Rusya Federasyonu aracılığıyla Azerbaycan ve Ermenistan cumhuriyetleri arasında Üçlü Bildiri adıyla bilinen açıklama yapılarak, belli şartlar altında savaş durdurulmuştur. Bildirinin metni şöyledir:

“1) Dağlık Karabağ çatışma bölgesindeki ateşkesi ve tüm askeri hareketin 10 Kasım 2020 tarihinde Moskova saati ile 00.00'da durdurulması planını ilan eder. Bundan sonra “Taraflar” olarak anılacak olan Azerbaycan Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti, hâlihazırda ellerinde bulundurdıkları bölgelerde kalacaklardır.

- 2) Ermenistan tarafının elinde bulunan, Azerbaycan'ın Kazak Bölgesi, Ağdam bölgesi ve toprakları 20 Kasım 2020 tarihine kadar Azerbaycan'a geri verilecektir.
- 3) Dağlık Karabağ'daki temas hattı ve Laçın koridoru boyunca, Rusya Federasyonu barış gücüne ait 1.960 hafif silahlı askeri personel, 90 zırhlı personel taşıyıcı araç, 380 adet otomobil ve özel teçhizatlı araç konuşlandırılacaktır.
- 4) Rusya Federasyonu Barış Gücü, Ermenistan silahlı kuvvetlerinin çekilmesiyle eş zamanlı olarak bölgeye konuşlandırılacaktır. Rusya Federasyonu barış gücünün bölgedeki varlığı 5 senedir. Bu 5 yıllık süreç tarafların sürenin bitimine 6 ay kala itiraz etmemeleri halinde otomatik olarak 5 yıllık periyodlarla uzar.
- 5) Çatışmanın muhataplarınca anlaşma hükümlerinin uygulanması sırasındaki kontrolü daha etkili kılmak maksadıyla, ateşkesi kontrol etmek üzere bir barışı koruma merkezî meydana getirilecektir.
- 6) Ermenistan Cumhuriyeti 15 Kasım 2020 tarihine kadar Kelbecer Bölgesi'ni ve 1 Aralık 2020 tarihinde ise Laçın Bölgesi'ni; Dağlık Karabağ ile Ermenistan arasındaki bağlantıyı sağlayacak ve aynı zamanda Şuşa şehrine kadar ulaşmayacak olan 5 kilometre genişliğindeki Laçın Koridoru'nu elinde tutmak kaydıyla, Azerbaycan Cumhuriyeti'ne geri verecektir. Tarafların mutabakatı ile, önümüzdeki üç yıl içinde, Laçın Koridoru boyunca Hankendi ve Ermenistan arasında iletişimi sağlayacak ve Rus Barış Gücü tarafından korunacak yeni bir trafik güzergahının inşası için bir plan belirlenecektir. Azerbaycan Cumhuriyeti sivillerin, ulaşım, yük araçlarının Laçın koridoru boyunca her iki yönde de geçiş güvenliğini garanti eder.
- 7) Bölgede yerinden edilmiş siviller ve mülteciler, Dağlık Karabağ topraklarına ve BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin kontrolü altında civar bölgelere geri döndürülecektir.
- 8) Savaş esirlerinin, diğer tutukluların ve cenazelerin değişimi gerçekleştirilecektir.

9) Bölgedeki tüm ekonomik bağlantılar ve ulaşım bağlantıları durdurulacaktır. Ermenistan Cumhuriyeti Azerbaycan Cumhuriyeti'nin batı bölgeleri ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında sivillerin, ulaşım ve yük araçlarının her iki yönde serbest bir şekilde hareketini organize etmek maksadıyla ulaşım bağlantısı sağlayacaktır. Ulaşım kontrolü, Rusya Federal Güvenlik Servisi'nin (FSB) Sınır Muhafız Organları tarafından yürütülecektir.

Tarafların mutabakatı ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni Azerbaycan'ın batı bölgelerine bağlayan yeni ulaşım yolları inşa edilecektir.”²¹⁰

4.4. Savaşın Etki ve Sonuçları Üzerine

Böylece, Güney Kafkasya'da 30 yıldır var olan çatışmalardan biri, eski Sovyetler Birliği'nin çöküşünü hızlandırdı ve Sovyet sonrası dönemde hem Ermenistan'ın hem de Azerbaycan'ın gelişimine ciddi şekilde zarar verdi - Karabağ sorununun çözümünün son aşamasına kadar - diplomatik bir adım atmıştır. Askeri etabın son sayfası olacak 44 günlük savaşta kim kaybetti ve ne kazandı? Ermenistan 30 yıldır işgal ettiği toprakların yaklaşık %75'ini kaybetmiş ve dünya toplumuna bağımsız bir devlet olarak sözde “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti” olarak tanıtmaya çalışmış veya savaştan teslim olmaya zorlanmıştır. İşgalci devlet, Karabağ'ı güney sınırları boyunca kendi topraklarında Nahçıvan'a bağlayan bir ulaşım koridoru açılmasına onay vermek zorunda kalmıştır. Devam eden askeri operasyonlar sırasında Ermenistan uluslararası düzeyde tecrit görmüştür. Geleneksel olarak dost olan Fransa, Yunanistan ve Kıbrıs'ın olayları Ermenistan lehine etkileme girişimleri başarısız olmuştur. Çatışmanın başlangıcından bu yana ücretsiz yardım almaya alışan ve bu savaşta güvenli liman olarak görülen Rusya, çatışmanın taraflarına karşı tarafsızlığını göstererek Ermenistan'ı daha da hayal kırıklığına uğratmıştır. Tarihsel olarak, örgütleriyle ayırt edilen dünya Ermenileri, Ermenistan'a yardım edememiştir. Uluslararası alanda Ermeni Devleti'nden daha güçlü olduğu düşünülen Ermeni

²¹⁰ Azerbaycan-Ermenistan Anlaşmasının Tam Metni, <https://www.sde.org.tr/asya/azerbaycan-ermenistan-anlasmasin-tam-metni-haberi-20029>, 11.11.2020 [Erişim tarihi: 12.01.2022]; Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра Республики Армения и Российской Федерации, <https://web.archive.org/web/20201111084724/http://kremlin.ru/events/president/news/64384> 10.11.2020 [Erişim tarihi: 12.01.2022] (Not: Basında birbirinden bir kadar farklı metinler yer almaktadır. Bu yüzden bildiri metni Rusça orijinal metin naz alınarak Türkçe metin tarafımızdan tashih edilmiştir).

diasporası, çeşitli terörist grupların sağlanması ve uluslararası düzeyde yoğun medya desteği dışında Ermenilere herhangi bir pratik yardım sağlayamamıştır.

Askeri-politik sonuç, bilinen dört BM Güvenlik Konseyi kararının Ermenistan'a yüklediği yükümlülüklerin ve anlaşmazlığın barışçıl çözümünü sağlayan AGİT Minsk Grubu tarafından sunulan temel ilkelerin zorunlu ve aşırı bir şekilde yerine getirilmesi. Bu yükümlülüklerin uluslararası hukuk normlarına uygun olarak barışçıl bir şekilde yerine getirilmesi, çatışmanın çözümünde ileri doğru atılmış büyük bir adım olabilir ve Ermenistan'a ekonomik izolasyondan arınmış yeni ve sürdürülebilir kalkınma umutları vaat etmiştir. Ancak Ermenilerin 30 yıldır ısrarı ve mümkün olan her kritik durumu kötüye kullanarak ilhaklarını meşrulaştırmak için ikiyüzlü niyetleri Ermenistan'da büyük kayıplara neden olmuştur.

Bu savaş sonucunda Azerbaycan ordusu tarafından toplamda, beş şehir, dört yerleşim yeri ve yaklaşık 300 köy toprakları, askeri yollarla düşman gruplarından temizlenmiştir. Azerbaycan'ın kadim kültürünün beşiği ve her Azerbaycanlının kalbinde gururun sembolü sayılan Şuşa şehri, düşman esaretinden kurtulmuştur. Dünya üzerindeki ilk insan yerleşimlerinden biri olan eski Azıh Mağarası da dahil olmak üzere Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarında kalan çok sayıda eski tarihi eser Ermeni vandalizminden kurtarılmıştır.

Bundan sonraki dönemde Azerbaycan'ın askeri operasyonlar sonucunda kurtarılamayan topraklarda egemenlik haklarının sağlanması ve bu toprakların Azerbaycan'ın siyasi ve idari yönetimine devredilmesi için siyasi çabalar diplomatik düzeyde devam edecek. Bugünkü sonuç, Azerbaycan'ın diplomatik masada başarılı olacağına dair hiçbir şüphe bırakmamaktadır.

4.1. Uluslararası Örgütlerin Tutumu

Dağlık Karabağ bölgesi Sovyetler Birliği'nden kalan bir çatışma bölgesidir. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının beşte birini işgali ile sonuçlanan ilk savaş neticesinde sorun uzun yıllar boyunca çözüme kavuşturulmayı beklemiştir. Birleşmiş Milletler 1992 yılından itibaren çözüm bulmaya çalışmıştır ardından bu çalışmaları Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Minsk Grubu eş başkanları Rusya, Fransa ve ABD'ye devretmiştir. Minsk Grubu son yıllarda çözüm için hiçbir adım atmadığı gibi

geçmiş dönemlerde attığı adımlarda sonuç vermemiştir ve sorunun barışçıl yollarda çözülemeyeceği anlaşılmıştır.²¹¹

Ancak Azerbaycan uzun yıllar boyunca sorunu barışçıl yollarla uluslararası hukuka uygun bir şekilde yürütmeyi amaçlamıştır. 1997’de ve 1998 yılında Minsk Grubu sorunun çözümü için üç farklı teklif sunmuştur. Sunulan bu çözümler Azerbaycan’ın siyasi ve politik çıkarları ile örtüşmemiştir ancak bu çalışmaların geliştirebileceğinin üzerinde durarak barışçıl yollarla çözüm kapısını aralık tutmaya çalışmıştır aynı zamanda bu teklifleri Ermenistan’da reddetmiştir. Teklifte Karabağ bir devletmişçesine değerlendirilmiştir. Azerbaycan buna itirazını belirtse de 2001 yılında parlamentoda müzakereye açılmıştır. Milletvekilleri kesinlikle Azerbaycan’ın Dağlık Karabağ konusunda taviz vermemesi gerektiği hususunda ortaklaşa beyanda bulunmuşlardır. 2007 yılına kadar kayda değer bir gelişme olmamıştır. 2007’de Madrid Prensipleri olarak adlandırılan çözüm planı ortaya çıkmıştır. Buna göre; Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü dahilinde işgal altındaki şehirleri geri verilecek, Karabağ ile Ermenistan arasında bir koruda açılacak, uluslararası barış güçleri bölgeye yerleştirilecek, Karabağ’ın hukuki statüsünün belirlenmesi için müzakerelerin yürütülmesine devam edilecektir.²¹² 2007 Madrid Prensiplerinden İkinci Karabağ Savaşı’na kadar geçen süreçte devam eden müzakerelere rağmen alınan kararlar uygulanamamıştır ve Azerbaycan birçok kez Minsk Grubu’nun etkisizliğinden şikayet etmiştir.²¹³ Uluslararası kuruluşların bu etkisizliği Azerbaycan’ın çözümü barışçıl olmayan yollarda bulmaya itmiştir.

Ermenistan, uluslararası örgütlerin barışçıl yollarla çözüm çalışmalarına karşı olduğu gibi gerek işgal yıllarında gerekse İkinci Karabağ Savaşı sürecince birçok uluslararası hukuk kuralını ihlal etmiştir. Ermenistan’ın saldırıları sonucunda 100’e yakın sivil hayatını kaybederken, 512 sivil tesis, 3410 konut ve 120 apartman ağır hasar almıştır. Ermenistan’ın bu eylemleri savaş zamanı sivillerin korunmasına ilişkin Cenevre Sözleşmeleri, Lahey sözleşmeleri ve Roma Statüsü’ne aykırıdır. Kültürel eserler ve doğal çevreye yönelik gerçekleştirdiği saldırılar 1954 tarihli Lahey “Silahlı

²¹¹ Çağlar Özer, “İkinci Dağlık Karabağ Savaşından Sonra Bölgedeki Gelişmelerin Bölgesel Aktörler ve Türkiye Açısından İncelenmesi”, *International Marmara Social Sciences Congress*, Kocaeli, 2021, 119.

²¹² Ramin Sadıgov, “2. Karabağ Savaşı ve Bölgesel Güçlerin Tutumu”, *Soğuk Savaş Sonrası Sosyal, Ekonomik ve Siyasal Gelişmeler Bağlamında Güney Kafkasya*, ed. Vefa Kurban, Seçik Öraz Beşikçi, Recep Efe Çoban, (Ankara: İKSAD, 2021), 430-431.

²¹³ Pınar Sayan, "Dağlık Karabağ’da Yeni Durum: Kapsayıcı Bir Barış İnşa Edebilmek", *İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü*, 2020: 2.

Çatışma Halinde Kültürel Varlığın Korunması Sözleşmesi'nin ihlalidir.²¹⁴ Aynı zamanda Ermenistan savaş esnasında yasaklı sayılan birçok mühimmatı kullanmaktan çekinmemiştir. 28 Ekim 2020 tarihinde Berde şehrinde sivillere yönelik düzenledikleri saldırılarda msket bombası kullanmıştır. Bu olay Uluslararası Af Örgütü ve İnsan Hakları İzleme Örgütü ilk kez doğrulamıştır. BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri Michelle Bachelet tarafından da teyit edilmiştir.²¹⁵

Ermenistan savaşı kaybetmenin stresi ve geçmiş yıllarda uluslararası örgütlerden lehine sağlanan desteği ya da çıkarlarına uyan kararları göremeyince yeni arayışlar içine girmiştir. Rusya, İran ve Fransa gibi ülkelerin desteği etkisiz kalınca Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi nezdinde girişimlerde bulunarak Türkiye'yi savaşa taraf olarak göstermeye çalışmıştır. BM Genel Sekreteri sözcüsü Stefan Dujarrık, Türkiye'nin İkinci Karabağ savaşına dair askeri müdahalesinin doğrulayacak bir kanıt veya tekzip edecek herhangi bir araca sahip olmadıklarını açıklamıştır.

İkinci Karabağ Savaşı'na NATO'nun tepkisi kazanandan yani Azerbaycan'dan yana olmuştur. Savaşa dahil olmamakla beraber ateşkes çağrısını sürekli olarak yenilemiştir. Uluslararası örgütleri bazında değerlendirmede AGİT Minsk Grubu'nu sürecin kaybedeni olarak tanımlarken, Rusya'nın etkin politikasını kasıtlı olarak devre dışı bıraktığını öne sürüp, sürecin sonunda istediğini elde eden tarafın yine Rusya olduğunu belirtmiştir.²¹⁶

Türkistan devletlerin 2020 Karabağ Savaşı hususunda desteği söylemden ileri gitmemiştir. Ancak uluslararası örgüt olarak Türk Konseyi'nin Dağlık Karabağ konusundaki eylemleri önem arz etmektedir. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü kayıtsız şekilde savunulmuştur. BM kararları çerçevesinde Ermenistan'ı işgalci olarak görmüş ve uluslararası hukuk dahilinde Azerbaycan topraklarından çekilmesinin barışçıl yollarla çözümün tek alternatifi olarak görmüştür. Ermenistan tarafından gerçekleştirilen saldırılar kınanmış ve tüm süreç boyunca Azerbaycan'a destek verilmiştir.²¹⁷

²¹⁴ Esma Özdaşlı, "İkinci Karabağ Savaşı'nda Ermenilerin Sivillere yönelik Saldırıların Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Değerlendirilmesi", *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 1 (2021): 75.

²¹⁵ Esma Özdaşlı, a.g.m., 65.

²¹⁶ Çağlar Özer, a.g.y., 124.

²¹⁷ Mustafa Kemal Öztöpal, "Azerbaycan İle İlişkileri Bağlamında Türkistan Devletlerinin Dağlık Karabağ Konusundaki Tutum ve Tepkileri", *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 1 (2021): 226.

4.2. Büyük Devletler ve Bölgesel Güçlerin Tutumu

Dağlık Karabağ Savaşı'nın başlamasıyla beraber küresel ve bölgesel güçler savaşın taraflarına karşı tutumlarını ortaya koymuşlardır. Bu hususta özellikle bölgesel güç olan Türkiye, Rusya ve İran'ın tutumları önemlidir. Rusya savaş boyunca tarafsızlığını belirtmiş olsa da örtülü biçimde Ermenistan'a yardım sağlamıştır ancak Moskova yönetimi Ermenistan'daki Paşinyan yönetiminden memnun değildir ve savaş içinde belli noktalarda bu mesajı vermiştir. Ermenistan ise Kolektif Güvenlik Antlaşması kapsamında Rusya'yı savaşı dahil etmek istemiştir, Rusya bu davete karşılık olarak çatışmaların Ermenistan topraklarında yaşanmadığını beyan ederek savaşan ülkelere doğrudan taraf olmamıştır. Bu tutumun sebebi olarak Gürcistan ve Ukrayna'daki gelişmelerin etkili olduğunu aşıkardır.²¹⁸

Rusya'nın savaş süresince tutumu, Güney Kafkasya misyonuna uygun şekilde Ermenistan'ın stratejik müttefik olduğu bilincinden ayrılmadan devam etmiştir. Rusya, savaşın başlarında olayların Azerbaycan topraklarında yaşandığını ileri sürerek müdahil olmaktan kaçınıp tarafsız davransa da Azerbaycan güçlerinin Hankendi mevkiilerinin önlerine vardığı esnada harekete geçmiş ve Ermenistan'ı ateşkese zorlamıştır. Aynı zamanda Rus barış güçlerini Ermenistan topraklarına konuşlandırmayıp Azerbaycan topraklarına konuşlandırması bu söylemleri güçlendirmiştir.²¹⁹

Savaş süresi boyunca bölgesel güç olarak nitelendirebileceğimiz İran'ın savaşın neresinde olacağı, gelişmelere dair nasıl tutum sergileyeceği merak konusu olmuştur. SSCB'nin dağılmasının ardından Kafkasya'daki gelişmeleri takip eden ve bu olayları kendine tehdit olarak gören İran, Rusya Federasyonu'ndan başka bir gücün bölgede etkin olmasını istememektedir. İran, Karabağ'ın işgal sürecinde, Karabağ topraklarının resmi olarak Azerbaycan toprağı olduğunu kabul etmiştir ancak Ermenistan'la stratejik ortalık yapmaktan geri durmamıştır ve Ermenistan'la ilişkilerinin Karabağ olaylarından bağımsız olarak değerlendirilmesini savunmuştur. Yani İran, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü desteklerken Ermenistan'ı işgalci olarak görmekten kaçınan ikili bir politika sergileyerek Ermenistan'a siyasi, ekonomik ve diplomatik olarak kolaylık sağlamıştır.²²⁰

²¹⁸ Yıldız Devci Bozkuş, "Dağlık Karabağ Savaşı ve Güney Kafkasya'da Yeni Güç Dengeleri", *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, C. 4, S. 7 (2021), 57.

²¹⁹ Ramin Sadıgov, a.g.m., 446-447.

²²⁰ Ramin Sadıgov, a.g.m., 459.

İran, Türkiye'nin bölgede etkinliğinin artması politik ve stratejik çıkarlarına ters düşeceği için Ermenistan'ı desteklemiştir. İkinci Karabağ Savaşı'nın başlamasıyla İran, başta lojistik olmak üzere Ermenistan'a birçok askeri destek sağlamıştır. İran'ın Kuzey'inde yaşayan Türk vatandaşları İran'ı her dönemde tedirgin etmiştir ve Azerbaycan politikalarında hassas bir rol oynamıştır. İlk evrede iki ülkeye ateşkes çağrısında bulunan İran, kısa bir süre sonra cihatçı grupların bölgeye getirildiğini iddia ederek Türkiye ve Azerbaycan'ı hedef alan ithamlarda bulunmuştur. Azerbaycan'ın İsrail ile uzlaşması, İsrail ve Türkiye'den yüksek teknoloji silah ve askeri teçhizat alması İran'ın tutumunu sertleştirmiştir.

İran'ın savaş boyunca ortaya koyduğu tavır ve tutumlar bölgedeki diğer aktörlerce dikkatlice incelenmiştir. Savaş boyunca tarafsızlığı ve berraklığı sağlayamayan İran, Azerbaycan kamuoyundan güçlü bir tepki almıştır. Bunun yanı sıra İran toprakları içinde yaşayan Türklerde çeşitli yollarla tepkilerini ortaya koymuşlardır. İran hükümeti bu tepkileri anlamak yerine tepki gösteren vatandaşları suçlamak, tutuklamak ve hapis cezasına çarptırmak gibi yollara gitmiştir. Bu olaylar İran'ın savaş boyunca tutumunun hangi yönde olduğuna örnek olarak gösterilebilir. Keza Ermenistan hükümetinden gelen olumlu kanaat ve memnuniyet iletileri bu durumda çarpan etkisi göstermiştir.²²¹

İran'ın İkinci Karabağ Savaşı'ndaki izlediği tutum ve politikalar aslında hükümetin bu olaylara fikren hazır olmadığına göstergesidir. Tahran bu olayı Ortadoğu'da bir otorite kaybı olarak algılamış ve bu otorite mücadelesinin başka alanlara yansımından çekinmiştir. Geçmişten beri İran'ında arabuluculuk dönemlerinde bu olayın uluslararası hukuk tarafından Azerbaycan'ın haklılığının tescil edilmesine rağmen, uluslararası hukuk ya da sulh yoluyla çözülemediği aşikâr bir şekilde anlaşılmıştır. İran'ın izlediği Ermenistan yanlısı tutumu Azerbaycan-İran ilişkilerinde telafisi zor olan bir hata olarak yer edinmiştir.²²²

Rusya ve İran'ın savaşın başlarında problemin çözümüne yönelik tavrı mevcut statükoyu korumaktan yana olurken ilerleyen günlerde Azerbaycan'ın ilerletişini durdurmaktan yana bir şekil almıştır ve bu konuda Türkiye'nin Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne gösterdiği hassasiyeti göstermemişlerdir. Moskova ve Tahran ortak söylem olarak yabancı savaşçıları gündemde tutum Azerbaycan üzerinde baskı

²²¹ Yalçın Sarıkaya, "İran'ın İkinci Karabağ Savaşı Tutumu: Takke Düştü Kel Göründü", *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 1 (2021): 94-95.

²²² Mustafa Kemal Öztopal, a.g.m., 219-220.

oluşturmaya çalışmış ve Türkiye'yi itham altında bırakmıştır. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü vurgusu yapılırken, AGİT Minsk Gurubu'nun savunduğu çözüm odaklı olmayan statükoyu desteklemeye devam etmişlerdir. Türkiye'yi bölgede bir güç olarak istemeseler de buna razı gelmek zorunda kalmışlardır.²²³

İran politik olarak istediğini alamasa da Rusya en azından Batı'yla girdiği mücadele açısından baktığımızda kazançlı çıkan ülkedir. Ermenistan üzerindeki nüfusunu arttırmıştır. Dağlık Karabağ'da da Kırım'da olduğu gibi kurşun atmadan kazanımlar elde etmiştir. Güney Kafkasya'yı Batı ülkeleriyle paylaşmak yerine Türkiye ile paylaşmayı seçmiştir. Ancak bölgedeki başat güç olan Rusya, çeşitli kazanımlar elde etmiş olsa da mevcut statükonun değişmesiyle Güney Kafkasya'daki Türkiye varlığını kabul etmek durumunda kalmıştır.²²⁴

Küresel güç olarak nitelendirebileceğimiz ABD, çatışmaların tavan yaptığı dönemde ülke içindeki seçimlerle uğraştığı için stratejik olarak bölgedeki olaylara ilgisiz kalmıştır. Bu sebeple Erivan hükümeti ABD'den aradığı desteği bulamamıştır. Ancak seçimlerin sonuçlanmasıyla birlikte yeni gelen Biden yönetimi, Türkiye'yi savaş sırasında taraf tutmakla ve Azerbaycan'a silah yardımı yapmakla itham etmiştir. ABD bu sebeple Türkiye'ye karşı politika değişikliğine gidilmesi gerektiğini beyan etmiştir.²²⁵

Bazı uzmanlar ABD'nin bu ilgisiz politikasını ülkedeki seçimlerin yanı sıra Ukrayna ve Suriye'de alınan hatalı kararlara bağlamıştır. Ancak bu ABD'ni bölgedeki ilk ilgisiz davranışı değildir 2016 yılında meydana gelen Nisan çatışmasında da olaylara kayıtsız kalmıştır.²²⁶ ABD ateşkes sırasında taraflar arasında çatışmaya müdahil olmuştur. Dışişleri Bakanı Pompeo, Minsk süreci ve Rusya arabuluculuğu dışında yapılan ateşkesten memnuniyet duyduğunu ifade etmiştir.²²⁷

Fransa'yı, Ermenistan'a en çok destek veren değerlendirmek yanlış olmaz. Cumhurbaşkanı Macron açık bir dille Ermenistan'a destek vermiştir ve Avrupa Birliği bünyesinde askeri müdahalede bulunulması gerektiğini belirtmiştir. Ateşkes süresinde dahi Ermenistan'a yüksek teknoloji silah desteği salmıştır. Bu desteğin sebebi mevcut Ermeni lobilerinin yanı sıra Türkiye ile olan politik çatışmaları gösterilebilir.²²⁸

²²³ Ramin Sadıgov, a.g.m., 466.

²²⁴ Çağlar Özer, a.g.y., 122-123.

²²⁵ Yıldız Deveci Bozkuş, a.g.m., 57.

²²⁶ Ayten Mehmed, "Arap Devletlerinin İkinci Karabağ Savaşı'na Yönelik Tutumu", *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 1 (2021): 129.

²²⁷ Sedanur Şeyban, a.g.m., 41.

²²⁸ Sedanur Şeyban, a.g.m., 41

Türkistan devletlerinden gelen desteği inceleyecek olursak Dağlık Karabağ Sorununa en fazla önem veren devlet Kazakistan olmuştur. Kazakistan, Karabağ olaylarının tarihsel sürecinde arabuluculuk ve çözüme dair birçok girişimde bulunmuştur hatta ev sahipliği yapmıştır. Ancak İkinci Karabağ Savaşı süresince tarafları ateşkese çağırmaktan ya da savaşa alakalı endişe dolu söylemlerden ileri bir adım atılmamıştır. Kazakistan yeniden sorunun çözülmesine dair aktör olabileceğini belirtse de taraf olmayı tercih etmemiştir, resmi bir açıklamada bulunmamıştır.²²⁹

Türkmenistan, savaş hakkında çatışmanın sona ermesi, müzakere ve diyalog çağrılarında öte bir destekte bulunmamıştır. Türkmenistan'ın tarafsızlık statüsü bu konuda etkindir. Bu statü Türkmenistan'ın küresel veya bölgesel olaylarda taraf tutmasına engel olmaktadır. Keza iç sorunlarla uğraşan Kırgızistan'da sorun hakkında kayıtsız kalmıştır ve kendi iç meselelerine yönelmiştir.²³⁰

Özbekistan'a bakacak olursak İkinci Karabağ Savaşı'na diğer Türkistan devletlerinin beyanlarına benzer söylemlerde bulunmuştur. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün korunması çerçevesinde sorunun müzakere ve diyalog çerçevesinde çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak Dağlık Karabağ'ın tarihsel süreci boyunca Ermenistan ile diplomatik ilişkiler kurmayı geciktirmiştir.²³¹

4.3. Üçlü Bildirinin İmzalanması ve Türkiye Faktörü

Ermenistan'ın arkasında hissettiği diplomatik destekle işgal alanını genişletme çalışması üzerine gerek Türkiye'nin Azerbaycan'a sağladığı büyük destek gerekse Azerbaycan'ın uzun yıllar boyunca bu savaşa yaptığı hazırlık sayesinde bu saldırıyı bertaraf etmiştir. 44 gün süren İkinci Karabağ Savaşı'nın sonunda Azerbaycan zafere ulaşmış, Ermenistan ise ağır bir mağlubiyet almıştır. Bunun sonucunda Rusya'nın arabuluculuğunda Azerbaycan ve Ermenistan arasında bildiri imzalanmıştır.²³²

10 Kasım günü Ermenistan teslim olarak Azerbaycan'ın taleplerini içeren ateşkes bildirisini imzalamıştır. Bu bildiriye göre, Dağlık Karabağ ve çevresinde bulunan yedi ilde Ermeni askeri hiçbir koşuda bulunmayacak ve Azerbaycan'ın inisiyatifi dışında bölgeye yerleştirilmiş sivillerden arındırılacaktır. Ermeni askerleri tüm Dağlık Karabağ bölgesini terk edecek ve bölge arındırılmış olacaktır. Denetim

²²⁹ Mustafa Kemal Öztopal, a.g.m., 219-220.

²³⁰ Mustafa Kemal Öztopal, a.g.m., 222.

²³¹ Mustafa Kemal Öztopal, a.g.m., 225-226.

²³² Ali Asker, Hülya Demirağ, "İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Uygulanan Yeniden Yapılanma Sürecinin Ekonomi Politikası", *İçinde:Yeni Türkiye. İş'te Birlik Özel Sayısı-II*, Ankara: Y. 27, S. 121 (2021): 3.

Türk-Rus ortak askeri komuta merkezi üzerinden gerçekleştirilecek ancak bölgede Rus barış güçleri bulunacaktır.²³³

Bildiride Ermenistan Ağdam ve Gazah bölgelerini 20 Kasım'a kadar Azerbaycan'a teslim edecektir. Rusya barış gücü Laçın koridoruna yerleşecektir. Olası bir Ermeni askerinin geri dönmesi durumu halinde Rusya beş yıl bu bölgede kalıp barış ve istikrarı sağlayacaktır. Rusya'nın bölgeden ayrılığı süre bitiminden altı ay önce bildirilerek mümkün olacaktır. Bölgedeki antlaşmanın uygulanıp uygulanmadığını Türk-Rus denetim merkezi denetleyecektir.²³⁴

Ermenistan Kelceber bölgesini 15 Kasım 2020 tarihine kadar, Laçın bölgesini ise 1 Aralık 2020 tarihine kadar Azerbaycan'a geri verecektir ve bölgede 5 km genişliğinde koridor bırakılacaktır. Oluşturulan bu koridor için üç yıl içinde uzlaş sağlanacaktır nitekim Şuşa bu koridora dahil edilmeyecektir. Bu koridorun güvenliğini sağlamak Azerbaycan sorumluluğundadır. Bildiri bölgedeki ulaşım ve ilişim sıkıntılarına sebep olan engelleri kaldırmayı öngörmektedir. Tutsaklar ve cenazeler karşılıklı olarak teslim edilecektir.²³⁵

Savaşın siyasi ve hukuki sonuçları açısından bildiri büyük önem arz etmektedir. Cebayıl, Füzuli, Zengilan ve Kubadlı'nın Ermenistan işgalinden kurtarıldığı bu bildiri ile kesinleşmiştir. Dağlık Karabağ için söz edilen yüksek politik özerklik statüsü Ermenistan'ın aldığı yenilginin ardından söylemden öteye gidememiştir. Dağlık Karabağ bölgesine hiçbir özerkliğin verilmeyeceği galip Azerbaycan tarafından net bir şekilde belirlenmiştir. Hiçbir statünün yer almaması Karabağ zaferinin en büyük kazanımlarından biri olmuştur.²³⁶

4.4. Türkiye'nin Diplomatik ve Siyasi Desteği

Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, Azerbaycan'ın 1991 yılında bağımsızlığını ilan edene kadar sınırlı kalmıştır.²³⁷ 1994 yılında Haydar Aliyev'in Türkiye ziyareti ile ilişkiler geliştirilmiştir ve slogan haline gelen "Tek Millet İki Devlet" sözü söylenmiştir. Tarihsel, kültürel ve etnik bağları öne çıkaran bu slogan iki ülke

²³³ Murteza Hasanoğlu, Asim Memmedov, Bahtriyar Harramov, a.g.m., 523.

²³⁴ Emine Çeliksoy, "İkinci Karabağ Savaşı'nda Suşa'nın Rolü ve Türkiye-Azerbaycan İşbirlikleri", *International Journal on Social Sciences*, C. 6, S. 4 (2021): 128.

²³⁵ Emine Çeliksoy, a.g.m., 128.

²³⁶ Murteza Hasanoğlu, Asim Memmedov, Bahtriyar Harramov, a.g.m., 527.

²³⁷ Araz Aslanlı, "Karabağ Sorunu ve Azerbaycan-Türkiye-Ermenistan İlişkileri", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, C. 1, S. 1 (2012): 177.

arasındaki beklentiyi yükseltmiş ikili ilişkilerin reelpolitikten ziyade kardeşlik teması altında geliştirileceği yönünde algılara sebep olmuştur.²³⁸

Dağlık Karabağ meselesi, Türkiye ve Azerbaycan'ın hazır olmadığı siyasi istikrarsızlığın olduğu bir ortamda baş göstermiştir. Türkiye genel olarak söylemlerinde Azerbaycan'ı desteklemiştir ancak Dağlık Karabağ savaşına ne taraf olmuştur ne de Azerbaycan'a silah yardımı yapmıştır. Tarafsız kalarak Azerbaycan ve Ermenistan arasında uzlaşmayı sağlamak istemiştir. Batı ile diplomatik temaslarda bulunarak AGİT'in konuyu önemsemesine ve gündeme almasında rol oynamıştır. Türkiye'nin kendi bölgesinde bu olaya müdahale edememesinin temel sebebi buna hazır olmamasıdır ve bu durum gerek Türk dünyasında gerekse dış politikada Türkiye'nin etkinliğini azaltmıştır.²³⁹

2010 yılından itibaren Türkiye-Azerbaycan ilişkileri güçlenmeye başlamıştır. Savunma sanayi temelli atılan adımlar iki ülke arasında askeri ilişkilerin gelişmesine fayda sağlamıştır. İlerleyen yıllarda yapılan tatbikatlar jeopolitik gücü ve manevra kabiliyetini arttırmanın da ötesine geçerek bir güç gösterisine dönüşmüştür.²⁴⁰

44 günlük savaş süresince Türkiye askeri, siyasi ve diplomatik olarak Azerbaycan'a büyük bir destek sağlamıştır. Türkiye, üye devlet statüsünde olduğu tüm uluslararası mecrada Azerbaycan'ı savunmuştur. TBMM'deki dört parti (AKP, CHP, MHP ve İYİ Parti) Ermenistan'ın saldırılarının kınayan ortak bildiri yayınlayıp muhalefet yapmadan Azerbaycan'ın yanında olmuştur. Ermenistan'ın gerçekleştirdiği saldırıların tümü kınanmış ve Azerbaycan'la üst düzey yöneticiler arasında sürekli diplomatik temas sağlanmıştır.²⁴¹

Türkiye hem Azerbaycan'a manevi destek hem de olası dışarıdan gelecek saldırılara karşı Azerbaycan'ı savunmak için F-16 savaş uçaklarını Azerbaycan hava üslerine göndererek Azerbaycan'ın gerektiği durumda hava sahasını savunmasına yardımcı olmuş ve 3. devletler tarafından gerçekleştirilecek olası bir saldırıda caydırıcı unsur olarak desteğini sağlamıştır.²⁴²

²³⁸ Fatih Erarslan, Fatma Nur Özdemir, "Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Önemli Bir Kavşak: İkinci Karabağ Savaşı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 129, S. 255 (2021): 319.

²³⁹ Nurhan Aydın, "Türkiye'nin Dağlık Karabağ Politikası", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 2 (2013): 166-167.

²⁴⁰ Ali Asker ve Sedanur Şeyban, "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Askeri Boyutu: Askeri Eğitim ve Savunma Sanayiden Stratejik Ortaklığa Uzayan Süreç", s. 6-7.

²⁴¹ Fatih Erarslan, Fatma Nur Özdemir, a.g.m. 328.

²⁴² Ali Asker ve Sedanur Şeyban, "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Askeri Boyutu: Askeri Eğitim ve Savunma Sanayiden Stratejik Ortaklığa Uzayan Süreç", s. 8.

Savaş sonrası imzalanan Şuşa Beyannamesi Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini üst düzeye çıkarırken olası bir savaş senaryosunda karşılıklı destek ve yardımın hukuki alt yapısının temellerini atmıştır. Beyannameye göre taraflardan birinin toprak bütünlüğüne, egemenliğine veya güvenliğine karşı üçüncü bir ülkeden saldırı olması durumunda BM şartı amaç, ilke ve şartlarına uygun iki ülke birbirine yardım yapabilecek. Hızlandırılmış görüşmelerle karar alınacak ve Silahlı Kuvvetler koordineli faaliyetlerde bulunabilecektir.²⁴³

İkinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye ve Azerbaycan'ın birlikteliğinden doğan zafer, başta daha temkinli açıklama yapan Türk devletlerinin daha emin ve kararlı olmasını sağlamıştır. Bu kararlılık ve motivasyon Türk Konseyi'nin faaliyetlerinde önemli değişimlere neden olurken örgütün adı Türk Devletleri Teşkilatı olarak değişmiştir.²⁴⁴

Türk Dünyası adına ikincil değerlendirme ise Nahçıvan koridorunun yeniden açılmasıyla Türkiye'nin diğer Türk devletleri ile kara yolunun açılmasıdır. Bu gelecekte bölge ülkelerinin içinde bulunacağı bir ticaret bağlantısının önünü açmaktadır ve güvenli bir enerji koridoru oluşturma potansiyeli vardır.²⁴⁵ Çin'in doğu ile batı arasında oluşturmayı düşündüğü "Tek Kuşak Tek Yol" projesi kapsamında Nahçıvan koridoru Türkiye ve Azerbaycan'ın elini güçlendirmekte ve stratejik önemini arttırmaktadır.²⁴⁶

4.5. Askeri Desteğin Boyutu ve Teknolojik Yardım

Azerbaycan, 2005 yılında Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının faaliyete geçmesiyle birlikte enerji kaynaklarından büyük bir gelir elde etmeye başlamıştır ve elde edilen gelir savunma sanayi harcamalarına yansımıştır. 2005 yılında 300 milyon dolar seviyelerinde olan savunma bütçesi, 2006 yılında 700 milyon dolara, 2015 yılında ise 3,5 milyar dolar seviyelerine çıkarak tarihi zirvesine ulaşmıştır. Enerji ile gelen ekonomik güç savunma bütçesinde ve dolayısıyla Azerbaycan silahlı kuvvetlerinde olumlu bir etki yaratmıştır. Azerbaycan 2010 yılından 404 milyon dolara ulaşarak savunma harcamalarında bütçe olarak Ermenistan'ın önüne geçmiştir.

²⁴³ Ali Asker, Hülya Demirağ, a.g.m., 3.

²⁴⁴ Sedanur Şeyban, a.g.m., 35.

²⁴⁵ Alperen Kürşad Zengin, "II. Karabağ Savaşı'nda Türk Kazanımları", *Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü*, S. 3, (2021): 48.

²⁴⁶ Ceyhan Çiçekçi, "İkinci Dağlık Karabağ Savaşı Işığında İsrail-Azerbaycan İlişkileri: Yapısal ve Analitik Bir Çerçeve", *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, C. 23, S. 2, (2021): 282.

Bu dönemde sonra Ermenistan'ın silah ithalatında düşüşler kaydedilmiştir.²⁴⁷ 2020 yılı itibari ile savunma bütçesi 2,3 milyar dolar dolaylarında gezmektedir. Ermenistan savunma sanayi konusunda %96 ile Rusya'ya bağlıyken SIPRI verilerine göre Azerbaycan 2015-2019 yılları arasında silah ithalatını %60 oranında İsrail'den, %31 oranında Rusya'dan sağlamıştır.²⁴⁸ İsrail'den satın alınan sistemlerin başını İHA ve SİHA'lar çekmektedir bunların yanı sıra karadan karaya roket sistemleri ve modern topçu sistemleri ile Spike tipi güdümlü tanksavar füzeleri alınmıştır. Rusya'dan ise Mi-35M taarruz helikopterleri, T-90 ana muharebe tankları ve hava savunma sistemleri satın alınmıştır. Ordunun envanterinin geliştirilmesi gerekliliği sebebiyle son yıllarda Azerbaycan farklı alternatiflere ve milli savunma sanayiinin gelişmesine finansal kaynak sağlamaktadır.²⁴⁹

Tablo 1.1: Azerbaycan-Ermenistan Kara Kuvvetleri.

	Azerbaycan Kuvvetleri	Ermenistan Kuvvetleri
Toplam Araçlar	3.049	1.238
Tanklar	510	288
Zırhlı Araçlar	1.762	673
Kundağı Motorlu Topçular	167	38
Çekili Topçular	319	145
Roket Atar Araçlar	291	94

https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.php?country_id=azerbaijan, https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.php?country_id=armenia [Erişim tarihi: 12.01.2022].

²⁴⁷ Mustafa Sıtkı Bilgin, a.g.m., 17.

²⁴⁸ Cenk Özgen, "44 Günün Ardından: 2020 Karabağ Savaşı'nın Askeri Açısından Analizi", *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 1 (2021): 106.

²⁴⁹ Arda Mevlütoğlu, "2020 Dağlık Karabağ Savaşı'na Dair Askeri-Stratejik Gözlemler", 2020, <https://www.uikpanorama.com/blog/2020/11/05/2020-daglik-karabag-savasina-dair-askeri-stratejik-gozlemler/> [Erişim tarihi: 12.01.2022].

Tablo 1.2: Azerbaycan-Ermenistan Hava Kuvvetleri.

	Azerbaycan Hava Kuvvetleri	Ermenistan Hava Kuvvetleri
Hava Taşıtları Toplamı	149	64
Savaş Uçağı	17	4
Saldırı Uçağı	11	10
Eğitim Uçağı	32	10
Lojistik Uçağı	2	4
Helikopter	70	16
Saldırı Helikopteri	17	20

https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.php?country_id=azerbaijan, https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.php?country_id=armenia [Erişim tarihi: 12.01.2022].

50'den fazla faktörü baz alan ve askeri güç sıralaması yapan globalfirepower.com'un sıralamasına göre Azerbaycan askeri olarak 142 ülke içinde 63. sırada yer alırken Ermenistan 98. sıradadır. Nicelik olarak saldırı helikopterleri hariç Azerbaycan'ın baskın üstünlüğü söz konusudur.

İki ülkenin envanterlerine baktığımızda Rusya üretimi silah ve mühimmatları görmek mümkündür. Bu silahlarda model ve isim benzerlikleri olsa da Azerbaycan'ın sahip olduğu sistemler daha gelişmiş ya da modernize edilmiş sistemlerdir. Örnek vermek gerekirse Azerbaycan ve Ermenistan'ın sahip olduğu S-300 hava savunma sistemleri isim olarak bakıldığında aynıdır. Ancak Azerbaycan'ın sahip olduğu PMU-2 modeli modern S-400 savunma sisteminin selefi sayılırken, Ermenistan'ın sahip olduğu PT modeli Sovyetler Birliği'nden kalmadır ve bu iki sistemin teknik olarak aralarında fark vardır. Keza Ermenistan, savunma sistemleri konusunda Rusya'ya bağlıyken, Azerbaycan İsrail ve Türkiye ile silah ithalatında bulunmaktadır. İsrail'den alınan ileri teknoloji askeri malzemeler ve son yıllarda Türkiye ile

geliştirilen ilişkiler hem Azerbaycan'ı Ermenistan'ın önüne geçirirken hem de milli savunma sanayiinde aradığı desteği bulmayı sağlamıştır.²⁵⁰

2010 yılında Türkiye ve Azerbaycan arasında imzalanan “Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması” iki ülke arasındaki askeri iş birliğinin hukuki zeminini hazırlamıştır. İki ülke ortak tatbikat düzenlemiştir, Türkiye'nin Azerbaycan ordusuna verdiği taktik manevra kabiliyetleri ve teknik destekle Azerbaycan büyük avantaj sağlamıştır. İHA ve SİHA'ların yanında 120 km. menzile sahip TRG-300 Kaplan Füzeleri Azerbaycan'a envanterine kazandırılmıştır.²⁵¹

Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin sahip olduğu İHA ve SİHA sistemleri şüphesiz ki savaşın ana aktörlerinden olmuştur. Türkiye ve İsrail'den alınan araçlar gözetleme, istihbarat, keşif, hedef tespit, işaretleme, hassas güdümlü taarruz görevlerinde ortaya koydukları yüksek performans savaşın yönünü belirlemede etkili olmuştur. Ermenistan'ın hava savunma sistemlerinin eski oluşu İHA ve SİHA araçlarını tehdit unsuru olarak algılayamayışı, gelen güncellemelerin yetersiz oluşu hava hakimiyetini Azerbaycan lehine çevirmiştir. Esasen uçak ve helikopterlere karşı tasarlanan Rus üretimi hava sistemleri SİHA'lar karşısında açık hedef haline gelmiştir. Ayrıca Azerbaycan'ın taktik seviyede uyguladığı birtakım uygulamaların ve Türkiye'den alınan desteğin mutlaka payı vardır.²⁵²

Azerbaycan'ın Ermenistan'a karşı bariz bir askeri üstünlüğü gözükmemektedir. Azerbaycan'ın askeri üstünlüğü sahaya yansımıştır. Ermenistan'a ait 102 ana muharebe tankı, 22, hava savunma sistemi, 60 çok namlulu roketatar sistemi, 12 kundağı motorlu ve 54 çekili obüs, 45 zırhlı araç, 350'den fazla kamyon ve 10 radar imha edilmiştir. 54 ana muharebe tankı, 1 kundağı motorlu ve 19 çekili obüs, 30 zırhlı araçta Azerbaycan ordusu tarafından ele geçirilmiştir.²⁵³

İkinci Karabağ süreci boyunca Türkiye'nin Azerbaycan'ın yanında açık ve net bir şekilde duruşu, Türk İHA ve SİHA'larının söz konusu savaşın seyrine büyük etki etmesi, Türkiye'nin Azerbaycan'a teknoloji transferi sağlaması iki ülke ilişkilerini geliştirdiği gibi Azerbaycan'ın topraklarına kavuşmasını sağlamış, Türkiye'nin ise uluslararası alanda prestijini arttırmıştır. Mevcut gelişmelerden sonra Rusya

²⁵⁰ Cenk Özgen, a.g.m., 109.

²⁵¹ Fatih Erarslan, Fatma Nur Özdemir, a.g.m., 328-329.

²⁵² Cenk Özgen, a.g.m., 114.

²⁵³ <https://www.oryxspioenkop.com/2020/09/the-fight-for-nagorno-karabakh.html> [Erişim tarihi: 12.01.2022].

Transkafkasya’da Batı’yı görmektense Türkiye ile çözüm arayışlarına razı olmuştur.²⁵⁴

4.6. Türk Basını ve Azerbaycan

2020 Karabağ Savaşı, Türkiye’yi doğrudan ve yakından ilgilendirdiği için Türk basınında ilgiyle takip edilmiştir. 27 Eylül’de başlayan ve 10 Kasım’a kadar devam eden 2020 Karabağ Savaşı’nda yaşanan gelişmeler, Türk gazetelerinde genellikle manşetten verilerek Türk ve dünya kamuoyuna duyurulmuştur. Bu bağlamda 2020 Karabağ Savaşı döneminde Türkiye’nin Azerbaycan’a olan desteği Türk basınında geniş yer bulmuş ve Türkiye’nin gazete muhabirleri tarafından Karabağ cephesine gidilerek bölgedeki gelişmeler yakından takip edilmiştir.

2020 Karabağ Savaşı ile ilgili 28 Eylül 2020’de Sabah gazetesinin birinci sayfasındaki “Tüm Gücümüzle Yanınızdayız” başlıklı haberinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın, “*Türk milleti her zaman olduğu gibi bugün de tüm imkanlarıyla kardeşlerinin yanındadır.*” ifadelerine yer verilerek Türk hükümetinin Azerbaycan’ın yanında olduğuna dikkat çekmektedir.²⁵⁵ 29 Eylül 2020’de Milliyet gazetesinin birinci sayfasından verilen “TBMM’den Ortak Bildiri” başlıklı haberde ise AK Parti, CHP, MHP ve İYİ Parti TBMM gruplarının ortak bildiri yayımladığı belirtilmiş ve bildiride siyasi grupların Ermenistan’ın Azerbaycan’a yönelik saldırısının kınandığı ifade edilerek, “*Türkiye Azerbaycan’ın yanında olmaya devam edecektir*” şeklindeki açıklaması yer almıştır. Haberde 2020 Karabağ Savaşı’nda Türk siyasi partilerinin Azerbaycan’a destek verdiğine dikkat çekilmektedir.²⁵⁶ 30 Eylül 2020’de Yeni Akit gazetesinin “Hem Sahada Hem Masada Kardeşimizin Yanındayız” başlıklı haberinde Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu’nun, “*Sahada ve masada Azerbaycan’ın yanındayız. Artık bu meseleyi kökünden çözmek istiyoruz. Bu sorunu çözelim ki Kafkasya’ya, bu bölgeye barış ve istikrar gelsin. Azerbaycan’ın işgal edilmiş toprakları kurtulsun, azat edilsin. Bir milyona yakın göç etmek zorunda kalan*

²⁵⁴ Suinbay Suyundikov, “Dağlık Karabağ Savaşı’nın Çözümü Bağlamında Türkiye ve Rusya”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 1 (2021): 143.

²⁵⁵ Şeyma Soğancıoğlu, “İkinci Karabağ Savaşı’nın Türk Basınına Yansımaları: “Cumhuriyet” ve “Sabah” Gazeteleri”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, C. 11, S. 1 (2022): 106; “Tüm Gücümüzle Yanınızdayız”, *Sabah*, 28 Eylül 2020.

²⁵⁶ “TBMM’den Ortak Bildiri”, *Milliyet*, 29 Eylül 2020.

Azerbaycanlı kardeşlerimiz de evlerine dönebilsin” şeklindeki sözlerine yer verilerek Ermenistan’ın işgal ettikleri topraklardan çekilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.²⁵⁷

01 Ekim 2020 tarihli Türkgün gazetesinin manşetinden verilen “Azerbaycan Ne İsterse Yaparız” haberinde Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu’nun, “*Sorun çözülmedikçe Ermenistan cesaretleniyor*” ifadelerine yer verilerek Türkiye’nin devlet olarak da millet olarak da Azerbaycan’ın yanında olduğu vurgulanmıştır.²⁵⁸ 02 Ekim 2020’de Anayurt gazetesinin manşetinden verilen “Erdoğan’dan Net Mesaj: Şimdi Netice Zamanı” haberinde Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın, “*İşgalcilerin bu topraklardan çıkmaları gerekir ki burada bir çözüme ulaşsın. Şimdi netice zamanı*” sözlerine yer verilerek Türkiye’nin Azerbaycan’ın yanında olduğuna dikkat çekilmiştir.²⁵⁹ 03 Ekim 2020 tarihinde Akşam gazetesi, “Karabağ Özgür Olana Kadar Mücadele” başlıklı haberinde Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Azerbaycan’a desteğini yinelediğini ifade edilerek, “*Ermenistan beklemediği neticeyle karşılaştı. Tüm imkanlarımızla ve tüm kalbimizle kardeş Azerbaycan’ın yanındayız. Karabağ işgalden kurtulana kadar bu mücadele sürecektir*” açıklamaları yer almıştır.²⁶⁰ 04 Ekim 2020’de Milat gazetesinin “Gardaş Tarih Yazıyor” başlıklı haberinde Azerbaycan’ın işgal altındaki topraklarını kurtarmak için başlattığı harekâtın başarıyla sürdürüldüğü belirtilerek, Azerbaycan ordusunun Dağlık Karabağ’ı düşman işgalinden kurtarmak için ilerlediğini ve Cebayıl, Füzuli ve Ağdere illerinde çatışmaların yoğunlaştığı dile getirilmiştir.²⁶¹ 05 Ekim 2020 tarihinde Evrensel gazetesi “Çatışmada Tehlikeli Dönemeç” başlıklı haberde Azerbaycan-Ermenistan çatışmalarının Dağlık Karabağ dışına çıkıldığına dikkat çekilerek Azerbaycan’ın en büyük kenti Gence’nin vurulduğu ve çatışmalardan sivillerinin giderek daha da etkilendiği belirtilerek sivil vurgusunun yapıldığını görmekteyiz.²⁶² BirGün gazetesinin 05 Ekim 2020’de “Çatışmalar Yayılıyor” başlıklı haberinde Karabağ’da çatışmalar sürerken Azerbaycan’ın Gence kentinde kritik bir saldırı yaşandığına dikkat çekilerek Azerbaycan kaynaklarına göre bir sivilin hayatını kaybettiği yer almıştır.²⁶³ 06 Ekim 2020 tarihli Karar gazetesinin “Türkiye Mutlaka Masada Olmalı” başlıklı haberinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in,

²⁵⁷ “Hem Sahada Hem Masada Kardeşimizin Yanındayız”, *Yeni Akit*, 30 Eylül 2020.

²⁵⁸ “Azerbaycan Ne İsterse Yaparız”, *Türkgün*, 01 Ekim 2020.

²⁵⁹ “Erdoğan’dan Net Mesaj: Şimdi Netice Zamanı”, *Anayurt*, 02 Ekim 2020.

²⁶⁰ “Karabağ Özgür Olana Kadar Mücadele”, *Akşam*, 03 Ekim 2020.

²⁶¹ “Gardaş Tarih Yazıyor”, *Milat*, 04 Ekim 2020.

²⁶² “Çatışmada Tehlikeli Dönemeç”, *Evrensel*, 05 Ekim 2020.

²⁶³ “Çatışmalar Yayılıyor”, *BirGün*, 05 Ekim 2020.

“İşgal altındaki bölgeler bize verilirse barış sağlanır. Uluslararası garantiler sunulmalı” şeklindeki ifadeleri yer alarak, Aliyev’in Türkiye’nin barış sürecinde yer alması gerektiğini vurguladığı belirtilmiştir.²⁶⁴ 07 Ekim 2020 tarihinde Cumhuriyet gazetesinin “Türkiye’den Net Destek” başlıklı haberinde Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu’nun Azerbaycan’ı ziyaret ettiği belirtilerek Türkiye için Azerbaycan’ın büyük önem taşıdığı vurgulanmıştır.²⁶⁵ 08 Ekim 2020 tarihli Takvim gazetesinin “Balons Ayarı!” başlıklı haberde “Paşinyan, AB’nin, ABD’nin gazıyla şişti, Türkler’in tokatını yiyince çark etti” spotuna yer verilerek Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan’ın Dağlık Karabağ’da köşeye sıkıştığı ifade edilmiştir.²⁶⁶ 09 Ekim 2020’de Hürriyet gazetesinin “Bu İşgal Bir Kangrendir” başlıklı haberde Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın, Türkiye’nin Azerbaycan’ın haklı mücadelesini desteklediği belirtilerek, *“Ermenistan’ın uzlaşmaz ve şımarık tavırları sebebiyle 30 yıldır adete kangrene dönmüş bu meselenin çözümü, işgalin son bulmasıdır”* şeklindeki ifadeleri yer almıştır.²⁶⁷ 10 Ekim 2020 tarihinde Aydınlık gazetesinin “Masada Temas” başlıklı haberinde *“Topraklarımızı geri alacağız”* diyen Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev’in, Ermenistan’a çatışmayı barışçıl yollarla çözme şansı verdiklerine vurgu yapılmıştır.²⁶⁸ 11 Ekim 2020’de Yenisöz gazetesinin “Ermenistan Ateşkese Rağmen Saldırdı” başlıklı haberinde Dağlık Karabağ’da insani amaçla cenazelerin ve esirlerin değişimi için Azerbaycan ile Ermenistan arasında anlaşmaya varılan ateşkesin başladığını ancak Ermenistan ordusunun ateşkese rağmen sivil yerleşim birimlerine saldırı yaptığını okuyuculara aktararak Ermenistan’ın işgalci tavrına dikkat çekilmiştir.²⁶⁹ 12 Ekim 2020 tarihinde Sözcü gazetesinin “Kalleşlik” başlıklı haberinde Ermenistan’ın ateşkes kararının hemen ardından Gence’ye füze yağdırdığını ve dokuz sivilin yaşamını yitirdiğini, 34 kişinin de yaralandığını vurgulayarak Ermenistan’ın sivillere yönelik bir saldırı gerçekleştirildiği öne çıkmaktadır.²⁷⁰ 13 Ekim 2020’de Mili Gazete’nin “Ermenistan, Azerbaycan Topraklarını Boşaltmadan Durmak Yok” başlıklı haberinde Azerbaycan’ın hakkını aradığını belirten Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar’ın, *“Ermenistan, Azerbaycan topraklarını boşaltmadan, Ermenistan paralı askerleri ve oradaki teröristleri*

²⁶⁴ “Türkiye Mutlaka Masada Olmalı”, *Karar*, 06 Ekim 2020.

²⁶⁵ Soğancıoğlu, a.g.m., 101; “Türkiye’den Net Destek”, *Cumhuriyet*, 07 Ekim 2020.

²⁶⁶ “Balons Ayarı!”, *Takvim*, 08 Ekim 2020.

²⁶⁷ “Bu İşgal Bir Kangrendir”, *Hürriyet*, 09 Ekim 2020.

²⁶⁸ “Masada Temas”, *Aydınlık*, 10 Ekim 2020.

²⁶⁹ “Ermenistan Ateşkese Rağmen Saldırdı”, *Yenisöz*, 11 Ekim 2020.

²⁷⁰ “Kalleşlik”, *Sözcü*, 12 Ekim 2020.

topraklarından çıkarmadan durmak yok” şeklindeki ifadelerine yer verilmiştir.²⁷¹ 14 Ekim 2020’de Yeni Şafak gazetesinin “Karabağ’da Çözüm Masada Değil, Sahada” başlıklı haberinde Dağlık Karabağ’da masada çözüm aramanın cinayetin meşrulaşması olacağını belirten Milliyetçi Hareket Partisi Başkanı Devlet Bahçeli’nin, “*Dağlık Karabağ masada değil, sahada, terör devleti Ermenistan’ın kafasına vura vura alınmalıdır*” şeklindeki Azerbaycan’ı destekleyen ifadelere yer verildiği görülmektedir.²⁷² 15 Ekim 2020 tarihli YeniBirlik gazetesinin “Aliyev’e Destek Mektubu” başlıklı haberinde Cumhuriyet Halk Partisi Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu’nun Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’e destek mektubu gönderdiğine dikkat çekerek gönderilen mektupta, Ermenistan’ın Azerbaycan ordusuna ve sivil yerleşim yerlerine yaptığı saldırılar nedeniyle başlatılan harekatta şehit düşenlere baş sağlığı, gazilere şükran sunulduğu belirtilmiştir.²⁷³ 16 Ekim 2020’de Korkusuz gazetesinin “Ermenistan Yine Sivilleri Vurdu” başlıklı haberinde Ermenistan ordusunun bir cenaze törenini hedef seçip, yakınları defnedenlere top mermisi attığı ve 4 kişiyi öldürdüğü belirtilerek haberde Azerbaycanlı sivillere yönelik saldırıların yapıldığına dikkat çekilmiştir.²⁷⁴ 17 Ekim 2020 tarihinde Yeniçağ gazetesinin “Ermenistan Bu Kez Nahçıvan’a Saldırdı” başlıklı haberde cepheyi genişletmek isteyen Ermenistan’ın, Ordubad ilindeki sivil yerleşimlerine füze atıldığı ifade edilerek Ermenistan’ın sivil yerlere saldırmasının altı çizilmiştir.²⁷⁵ 18 Ekim 2020’de Posta gazetesinin manşetinden verilen “Kalleşler” başlıklı haberinde Ermenistan ordusunun Azerbaycan’ın Gence kentinde sivilleri kalleşçe uykudayken vurduklarını ve füze saldırısında 20 evin yıkıldığı, üçü çocuk, 13 sivilin öldüğü ve 52 kişinin de yaralandığı belirtilmiştir. Türkiye’nin saldırıya çok sert şekilde tepki gösterdiği vurgulayan gazete, haberde sunulan görsel fotoğrafıyla savaşın insani boyutunu gözler önüne sermiştir.²⁷⁶ 19 Ekim 2020’de Türkiye gazetesinin “TBMM Başkanı Şentop Bakü’de” başlıklı haberde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Şentop’un Türkiye’nin her zaman Azerbaycan’ın yanında olduğu mesajını vermek için Azerbaycan’a gittiği dile getirilmiştir.²⁷⁷ 20 Ekim 2020’de Diriliş Postası gazetesinin “Minsk Üçlüsüne İfşa” başlıklı haberinde işgale karşı cephede mücadele

²⁷¹ “Ermenistan, Azerbaycan Topraklarını Boşaltmadan Durmak Yok”, *Milli Gazete*, 13 Ekim 2020.

²⁷² “Karabağ’da Çözüm Masada Değil, Sahada”, *Yeni Şafak*, 14 Ekim 2020.

²⁷³ “Aliyev’e Destek Mektubu”, *YeniBirlik*, 15 Ekim 2020.

²⁷⁴ “Ermenistan Yine Sivilleri Vurdu”, *Korkusuz*, 16 Ekim 2020.

²⁷⁵ “Ermenistan Bu Kez Nahçıvan’a Saldırdı”, *Yeniçağ*, 17 Ekim 2020.

²⁷⁶ “Kalleşler”, *Posta*, 18 Ekim 2020.

²⁷⁷ “TBMM Başkanı Şentop Bakü’de”, *Türkiye*, 19 Ekim 2020.

yürüten Azerbaycan'a Türkiye'nin desteğini yineleyen Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, "Minsk Üçlüsü Ermenistan'a silah desteği sağlıyor. İnaniyorum ki Azerbaycan topraklarını kurtaracak" şeklindeki ifadelerine yer verilmiştir.²⁷⁸ 21 Ekim 2020'de Milliyet gazetesinin "Karabağ'da Kör Kalmayın" başlıklı haberinde TBMM Başkanı Mustafa Şentop'un, Ermenistan'ın Karabağ'daki işgaline dünyanın kör ve sağır kaldığına dikkat çekmiştir.²⁷⁹ 22 Ekim 2020 tarihli Akşam gazetesinin "Azerbaycan Alayını Yok Etti" başlıklı haberde Azerbaycan'ın işgal altındaki toprakları adım adım özgürleştirildiği vurgulanarak Mincivan kasabı ile 21 köyde yeniden Azerbaycan bayrağını dalgalandırmaya başladıkları ve Ermenistan ordusunun perişan halde olduğu belirtilmiştir. Gazetenin iki ülke arasında yapılan savaşta Azerbaycan'ın galibiyete yakın olduğuna dikkat çekilmiştir.²⁸⁰ 23 Ekim 2020'de Karar gazetesinin "Erivan Savaş Suçu İşliyor" başlıklı haberde Ermenistan'ın sivil halka yönelik yaptığı saldırıların savaş suçu olduğunu belirten Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, bu konuda haklı ile haksız, işgal edilen ile işgalciyi ayırt eden bir noktada durmanın önemli olduğuna dikkat çekerek Azerbaycan'a desteğini sürdüren ifadelerine yer verilmiştir. Gazete, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın açıklamalarındaki Ermenistan'ın sivillere yönelik yaptığı saldırıları vurgulayarak Ermenistan'ın savaş suçu işlediğine dikkat çekmiştir.²⁸¹ 24 Ekim 2020 tarihli Diriliş Postası gazetesinin "Karabağ'da 20 Köy Kurtarıldı" başlıklı haberinde Azerbaycan'ın Ermenistan işgali altındaki Karabağ bölgesinde operasyonların devam ettiği belirtilerek Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in, 20 köy ve bir kasabanın Ermenistan işgalinden kurtarıldığı belirtilerek Azerbaycan'ın askeri başarısına dikkat çekilmiştir.²⁸² 25 Ekim 2020'de Türkgün gazetesinin "Hilal Taktiğiyle Adım Adım Zafere" başlıklı haberde Azerbaycan'ın işgal altındaki Dağlık Karabağ'ı kuzey ve güney cepheden kuşattığı ifade edilerek, Türklerin geleneksel savaş taktiği 'hilal'i (Turan taktiği) uyguladığının altını çizmiştir. Gazete haberin detayında ise Ermenistan'ın ise sivilleri vurmaya devam ettiği okuyucuya aktararak, Ermenistan'ın Azerbaycanlı sivillere yönelik saldırılarını eleştirmiştir.²⁸³ 26 Ekim 2020 tarihli YeniBirlik gazetesinin "Ermenistan Çocukları Ölüme Gönderiyor" başlıklı haberinde Azerbaycan ordusu karşısında ağır kayıplar veren ve birçok

²⁷⁸ "Minsk Üçlüsüne İfşa", *Diriliş Postası*, 20 Ekim 2020.

²⁷⁹ "Karabağ'da Kör Kalmayın", *Milliyet*, 21 Ekim 2020.

²⁸⁰ "Azerbaycan Alayını Yok Etti", *Akşam*, 22 Ekim 2020.

²⁸¹ "Erivan Savaş Suçu İşliyor", *Karar*, 23 Ekim 2020.

²⁸² "Karabağ'da 20 Köy Kurtarıldı", *Diriliş Postası*, 24 Ekim 2020.

²⁸³ "Hilal Taktiğiyle Adım Adım Zafere", *Türkgün*, 25 Ekim 2020.

yerleşim yerinden çekilmek zorunda kalan Ermenistan ordusunun reşit olmayan çocukları zorla savaşa hazırladıklarının ortaya çıktığı belirtilmiş ve sunulan görselle birlikte haberin içeriği desteklenmiştir.²⁸⁴ 27 Ekim 2020’de Cumhuriyet gazetesinin “Dış Saldırı Olursa Türk Jetleri Uçar” başlıklı haberde Ermenistan işgalindeki Dağlık Karabağ hattında ABD arabuluculuğunda ilan edilen ateşkesin sahaya yansımadığının altı çizilerek, Azerbaycan lideri Aliyev’in, “*Dışarıdan müdahale olursa Türk F-16’larını semada göreceksiniz*” şeklindeki ifadelerine vurgu yapılmıştır.²⁸⁵ 28 Ekim 2020 tarihli Türkiye gazetesinin “Misket Bombalı Hainlik” başlıklı haberde savaş suçu işleyen Ermenistan’ın masum sivillere yönelik saldırılarına devam edildiği ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Hikmet Hacıyev tarafından Ermenistan’ın sivillere karşı kullanılması yasak olan Smerch füze içinde yer alan misket bombalarıyla saldırıldığı belirtilmiştir. Gazete, Ermenistan’ın Azerbaycanlı sivillere karşı yaptığı saldırılarla savaş suçu işlediğini okuyucuya net bir şekilde aktarmıştır.²⁸⁶ 29 Ekim 2020’de Yeniçağ gazetesinin “Ermeni Vahşeti” başlıklı haberde cephede Azerbaycan büyük darbe yiyen Ermenilerin kallesçe sivilleri hedef aldığı ifade edilerek, Berde şehir merkezine düzenlenen füze saldırısında çok sayıda kişinin öldüğü ve yaralandığı vurgulanmıştır. Gazetenin, Ermenistan’ın sivillere yönelik saldırıları net bir şekilde eleştirilmiştir.²⁸⁷ 30 Ekim 2020 tarihli Sabah gazetesinin “İşte Savaş Suçunun Kanıtı” başlıklı haberinde Ermenistan’ın Berde kentindeki sivillere yönelik saldırıların gerçekleştiği bölgede Sabah muhabiri Uğur Yıldırım’ında tanık olduğu belirtilerek, Ermenistan’ın sivillere karşı attığı füzenin patlamasıyla çok sayıda insanın öldüğü ve yaralandığı vurgulanmıştır. Gazete, Ermenistan’ın Azerbaycanlı sivillere yönelik saldırılarını bölgeye giden muhabiri tarafından aktarıldığına dikkat çekilmiştir.²⁸⁸ 31 Ekim 2020 tarihli Yeni Şafak gazetesinin “Şuşa’ya 3 Kilometre” başlıklı haberinde Azerbaycan’ın Dağlık Karabağ’da tarihi ve stratejik öneme sahip Şuşa kentine ulaşmak üzere olduğunu belirterek Azerbaycan’ın galibiyete yakın olduğuna işaret etmiştir.²⁸⁹

01 Kasım 2020’de Yeni Akit gazetesinin “Paşinyan’a Dağlık Karabağ Tokadı” başlıklı haberde ordusu, Azerbaycan karşısında perişan olan Ermenistan Başbakanı

²⁸⁴ “Ermenistan Çocukları Ölüme Gönderiyor”, *YeniBirlik*, 26 Ekim 2020.

²⁸⁵ “Dış Saldırı Olursa Türk Jetleri Uçar”, *Cumhuriyet*, 27 Ekim 2020.

²⁸⁶ “Misket Bombalı Hainlik”, *Türkiye*, 28 Ekim 2020.

²⁸⁷ “Ermeni Vahşeti”, *Yeniçağ*, 29 Ekim 2020.

²⁸⁸ Soğancıoğlu, a.g.m., 111; “İşte Savaş Suçunun Kanıtı”, *Sabah*, 30 Ekim 2020.

²⁸⁹ “Şuşa’ya 3 Kilometre”, *Yeni Şafak*, 31 Ekim 2020.

Nikol Paşinyan'ın Putin'e mektup yazarak yardım istediği ancak Moskova'nın Dağlık Karabağ'ın Ermeni toprakları olmadığı belirtilerek olumsuz yaklaşım sergilediğine vurgu yapılmıştır.²⁹⁰ 02 Kasım 2020 tarihli Yeni Söz gazetesinin "Türkiye Her Sahada Yanımızda" başlıklı haberde Azerbaycanlı Bakan (yardımcısı) Elsever Agayev'in, ihtiyaç olduğunda her sahada Türkiye'nin desteğini gördüklerini ifade ederek, *"Türkiye halkına, devletine, Cumhurbaşkanına minnettarız. Hem manevi hem siyasi destek anlamında yanımızda olduğunuz için minnettarız"* sözlerine yer verilmiştir.²⁹¹ 03 Kasım 2020'de Anayurt gazetesinin "8 Köy Kurtarıldı" başlıklı haberinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'in Azerbaycan ordusunun sekiz köyü daha Ermenistan işgalinden kurtardığı ifade edilerek Azerbaycan'ın askeri başarısına dikkat çekilmiştir.²⁹² 04 Kasım 2020 tarihinde Türkiye gazetesinin "Zafer İçin Geri Sayım" başlıklı haberde Azerbaycan ordusunun, işgalci Ermenileri topraklarından söküp attıkları dile getirilerek birçok stratejik köy ve tepenin kurtarıldığının altı çizilmiştir. Azerbaycan tarafından Ermenistan'ın savaş uçaklarının yanı sıra Ermeni İHA'larını da vurduğu belirtilerek Azerbaycan'ın Ermenistan'a karşı askeri zaferine vurgu yapıldığı görülmektedir.²⁹³ 05 Kasım 2020'de Akşam gazetesinin "Şuşa Sarıldı" başlıklı haberinde Azerbaycan ordusunun, Dağlık Karabağ'ın en kritik noktası olan Şuşa'ya yakınlaştığı ve insani ateşkesi sürekli ihlal eden Ermenistan'ın bu gelişme üzerine Laçın-Şuşa yolunu kapattığına dikkat çekilmiştir.²⁹⁴ 06 Kasım 2020 tarihli Aydınlık gazetesinin "7 Köy Daha Kurtarıldı" başlıklı haberinde Azerbaycan lideri Aliyev'in Azerbaycan ordusunun Cebrail'in yedi köyünü Ermenistan işgalinden kurtardıkları ifade edilmiştir.²⁹⁵ 07 Kasım 2020'de Türkgün gazetesinin "Ermeni Kışlası Vuruldu" başlıklı haberde Ermenistan ordusuna ait kışlayı imha eden Azerbaycan ordusunun, Karabağ'ın kalbi olan Şuşa'yı almak üzere olduğu vurgulanmıştır.²⁹⁶ 08 Kasım 2020 tarihli Milat gazetesinin "Karabağ'da Zafer Yakın" başlıklı haberde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Dağlık Karabağ'daki gelişmeleri yakında takip ettiği belirtilerek, Azerbaycan'ın zafere yaklaştığının vurgusu yapılmıştır.²⁹⁷ 09 Kasım 2020'de Hürriyet gazetesinin manşetten verdiği "Karabağ'ın Kalbine

²⁹⁰ "Paşinyan'a Dağlık Karabağ Tokadı", *Yeni Akit*, 01 Kasım 2020.

²⁹¹ "Türkiye Her Sahada Yanımızda", *Yeni Söz*, 02 Kasım 2020.

²⁹² "8 Köy Kurtarıldı", *Anayurt*, 03 Kasım 2020.

²⁹³ "Zafer İçin Geri Sayım", *Türkiye*, 04 Kasım 2020.

²⁹⁴ "Şuşa Sarıldı", *Akşam*, 05 Kasım 2020.

²⁹⁵ "7 Köy Daha Kurtarıldı", *Aydınlık*, 06 Kasım 2020.

²⁹⁶ "Ermeni Kışlası Vuruldu", *Türkgün*, 07 Kasım 2020.

²⁹⁷ "Karabağ'da Zafer Yakın", *Milat*, 08 Kasım 2020.

Özgürlük” başlıklı haberinde Azerbaycan’ın Dağlık Karabağ’dan bugüne kadarki en büyük zaferini elde ettiği belirtilerek bölgenin kalbi sayılan işgal altındaki Şuşa’nın kurtarıldığı vurgulanmıştır.²⁹⁸ 10 Kasım 2020 tarihli Milli Gazete’nin “Şuşa’da Azerbaycan Bayrağı Dalgalanıyor” başlıklı haberde Azerbaycan ordusunun, Ermenistan’ın işgalinden kurtarılan Şuşa kentinde Bayrak Günü’nde Azerbaycan bayrağının dalgalandırıldığına dikkat çekilmiştir.²⁹⁹ 11 Kasım 2020’de Milliyet gazetesinin “Türk Dünyası Kucaklaştı” başlıklı haberinde Nahçıvan’la Azerbaycan arasında Ermenistan topraklarında açılacak koridorun, Türkiye ile Azerbaycan’ı ilk kez kara yoluyla buluşturacağının altı çizilmiştir. Haberin devamında Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından Dağlık Karabağ’da çözüme giden yolda doğru bir adım atıldığına vurgu yapılmış, CHP lideri Kılıçdaroğlu’nun da Azerbaycan’ın zaferini kutladığına değinilmiştir. Yaşanan gelişmelerle ilgili detaylı bilgi veren gazete de Azerbaycan ordusunun 44 gün sürdüğü Dağlık Karabağ’ı kurtarma hareketinin Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya antlaşmasıyla tamamlandığı ifade edilmiş ve dokuz maddelik antlaşmaya göre 2.000 kişilik Rus Barış Gücünün konuşlandırılacağı okuyucuya aktarılmıştır. Haberin detayında ise Laçın, Kelbecer, Ağdam ve Gazah’ın Azerbaycan’a bırakılacağı ve Azerbaycan ile Nahçıvan’ı bağlayacak bir koridor açılacağı yer verilmiştir. Azerbaycan lideri Aliyev’in, “*Türkiye resmen bu çatışmanın gelecek çözümünde ve ateşkese uyulma işinde rol alacaktır*” şeklindeki sözlerine yer verilerek Barış Gücü Ateşkes Kontrol Merkezi’nde TSK unsurlarının da olacağına dikkat çekilmiştir.³⁰⁰

Türkiye’nin farklı ideolojilerine sahip ve geniş okuyucu kitlesine hitap eden gazetelerin 28 Eylül-11 Kasım tarihleri arasında 2020 Karabağ Savaşı ile ilgili birinci sayfadan verilen haberleri yazımızda incelenmiştir. Gazete haberlerinde Türkiye’nin Azerbaycan’a olan desteğinin Türk basının da sürekli olarak vurgulandığını ve iki ülke arasındaki iş birliğinin, kardeşlik ve dostluk bağlarının detaylı şekilde okuyucuya aktarıldığını görmekteyiz. Türk basınının genelinde Ermenistan’ın Azerbaycan topraklarını işgali ve Azerbaycanlı sivillere yönelik saldırıları kesin ve net şekilde eleştirilmiştir.

²⁹⁸ “Karabağ’ın Kalbine Özgürlük”, *Hürriyet*, 09 Kasım 2020.

²⁹⁹ “Şuşa’da Azerbaycan Bayrağı Dalgalanıyor”, *Milli Gazete*, 10 Kasım 2020.

³⁰⁰ “Türk Dünyası Kucaklaştı”, *Milliyet*, 11 Kasım 2020.

4.7. Türkiye'nin Örgütsel Desteği: Türk Devletleri Teşkilatı

2020 Karabağ Savaşı'nın dikkat çeken diğer bir gelişmesi ise Türkiye ve Azerbaycan'ın sergilemiş olduğu müttefik ilişkilerinin düzeyinin tüm dünyaya ilan edilmiş olmasıdır. Aynı zamanda Türk dünyasının önemli aktörleri olan Türkiye ve Azerbaycan'ın iş birliği içerisinde hareket etmesi ve sergilemiş oldukları birliktelik Türk cumhuriyetlerine farklı bir bakış açısı kazandırmıştır.³⁰¹ “Nitekim savaş sırasında “itidalli açıklamalarıyla” dikkat çeken Türk devletleri, savaşın ardından daha kararlı ve emin açıklamalarda bulunmuşlardır. Dolayısıyla İkinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'ın kazanmış olduğu zafer Türk Cumhuriyetleri açısından iyi bir motivasyon etkisi yaratmıştır.”³⁰²

2020 Karabağ Savaşı sonrasında Türk dünyası arasındaki motivasyonun en önemli etkisi örgütsel iş birliği alanına yansımıştır. Bu doğrultuda siyasi, kültürel ve ekonomik iş birliğinin geliştirilmesinde stratejik rol üstlenen eski adıyla Türk Konseyi, 2020 Karabağ Savaşı sırasında ve sonrasında iş birliğinin ve dayanışmanın yansıtıldığı önemli bir platform olmuştur. Bu açıdan bakıldığında 2020 Karabağ Savaşı'nın hemen akabinde Azerbaycan, Türkiye Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve henüz üye olmayan Türkmenistan'la birlikte gözlemci statüsündeki Macaristan'ın katılımı ile gerçekleştirilen 31 Mart 2021 tarihli Türk Konseyi Gayri Resmi Devlet Başkanları Zirvesi, Türk dünyasındaki iş birliği açısından önem arz etmektedir. Zirve sırasında devlet başkanlarının işgalin bitmesine yönelik net bir tutum sergilemesi, Karabağ'ın tekrardan imarı ve inşasına yönelik ortak çalışma iradesinin vurgulanması, iki ülke arasında toprak bütünlüğü ilkesine saygı temelinde, karşılıklı ilişkilerin normalleşmesini destek verildiğinin belirtilmesi, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Zengezur koridorundan bahsetmesi ve Rusya-Ermenistan, İran-Ermenistan ve Azerbaycan-Nahçıvan-Türkiye ulaşım koridorlarının Orta Asya için de yeni bir potansiyel taşıdığını vurgulaması ön plana çıkan konulardan olmuştur.³⁰³

12 Kasım 2021'de Türkiye, Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Macaristan katılımıyla gerçekleştirilen Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Konseyi) Devlet Başkanları 8. Zirvesi, Türk devletleri

³⁰¹ İkinci Karabağ Savaşı'nda Türk Dünyasının tepkileri için Bkz. Ali Asker, Sedanur Şeyban, “İkinci Karabağ Savaşı ve Türk Dünyasının Tepkileri”, *Qarabağ dünən, bu gün və sabah*, 20-ci elmi-əməli konfransının materialları toplusu (Bakı: QAT Qarabağ Azadlıq Təşkilatı, 2021): 77-88.

³⁰² Sedanur Şeyban, a.g.m., 35.

³⁰³ Kürşad Zorlu, “Türk Konseyi yeni bir sıçrama dönemine hazırlanıyor”, SonDakika.com, [Erişim Tarihi: 22.12.2021].

arasındaki iş birliğinde yeni bir merhaleye geçişin göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Zirve sırasında alınan en önemli karar “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi”nin adının “Türk Devletleri Teşkilatı” olarak değiştirilmesi olmuştur.³⁰⁴ Böylelikle örgüte üye devletlerin her biri tüm dünyaya Türk devleti olduklarını duyurmuştur. Başka bir ifadeyle “*Avrasya coğrafyasının tam ortasında kökleri çok eskilere dayanan Türk realitesi yeniden canlanmıştır.*”³⁰⁵

Sonuç olarak; Türkiye, Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazandığı tarihten bu yana her konuda destek olduğu gibi “Karabağ” sorununda da bu ülkenin yanında yer almış bir ülke olmuştur. Bu destek 2020 Karabağ Savaşı sırasında en üst seviyeye çıkmış ve iki ülke arasında çok yönlü ilişkiler yeni bir merhaleye geçmiştir. Savaş sırasında Türkiye’nin gerek ikili gerekse örgütsel platformlarda Azerbaycan’ı desteklemesi ilişkilere güç kazandırmakla beraber, Türk dünyasında iş birliği geliştiren önemli bir dönemeç olduğu aşikardır.

4.8. Bölgesel Barış ve İstikrar Konusunda Türkiye’nin Tutumu

Türkiye, Güney Kafkasya ülkeleri ile sınırı olan bir ülke olarak bölgedeki barış ve istikrar ortamını yaratılmasında önemli bir role sahiptir. Türkiye son yıllardaki dış politikalarında sınır komşularının sorunlarının çözümünde etkin bir rol üstlenmiştir. Komşu bölgelerdeki sorunları çözümlemeyi destekleyen söylem ve politikaları bölgedeki barış ve istikrarın sağlanması açısından önemli bir husustur. Türkiye Güney Kafkasya bölgesinin gelişimine yardımcı olmaya çalışan ve ülkelerin toprak bütünlüğüne saygı duyan politikalarla tarafsız bir şekilde yaklaşmaktadır.³⁰⁶

Türkiye, benimsediği Gürcistan politikası toprak bütünlüğüne verilen önem üzerinden olmuştur. Yapılan tüm resmî açıklamalarda Abhazya’yı Gürcistan toprak bütünlüğü içinde değerlendirmiştir.³⁰⁷ Güney Osetya olayları çerçevesinde de Gürcistan’a destek veren Türkiye, 08.08.2008 Rusya müdahalesinde itidalli davranarak bölgedeki dengeleyici unsur rolünü üstlenmiş ve mevcut ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. ABD ve Rusya arasındaki çatışma alanında

³⁰⁴ Kürşad Zorlu. “Artık Türk Devletleri Teşkilatı var! Peki hangi kararlar alınacak?”, *Habertürk*, <https://www.haberturk.com/yazarlar/prof-dr-kursad-zorlu/3250984-artik-turk-devletleri-teskilati-var-peki-hangi-kararlar-alinacak>, [Erişim Tarihi: 22.12.2021].

³⁰⁵ Sedanur Şeyban. “İş Birliğinde Yeni Merhaleye Geçiş; “Türk Devletleri Teşkilatı”, KAFKASSAM, <https://kafkassam.com/sedanur-seyban-is-birliginde-yeni-merhaleye-gecis-turk-devletleri-teskilati.html>, [Erişim Tarihi: 22.12.2021].

³⁰⁶ Aybars Görgülü, Onnik Krikorian, “Türkiye’nin Güney Kafkasya Politikası: Devlet ve Sivil Toplum Aktörlerinin Rolü”, *TESEV*, 2012: 1.

³⁰⁷ Utku Yapıcı, “Türkiye’nin Güney Kafkasya Politikası (1989-1993): Batı’nın Belirleyiciliği”, *Alternatif Politika*, C. 3, (2015): 441.

uygulanan baskılara rağmen tarafsız duruşundan taviz vermemiştir. 2008-2012 yılları arasında Gürcistan'ın en önemli ticari ortağı olarak turizmden ticarete birçok alanda işbirliğine imza atmıştır. Dengeli siyaseti ve diplomatik desteği ile bölgedeki barış ve istikrarın korunmasına katkı sağlamıştır.³⁰⁸

Azerbaycan'a ait Dağlık Karabağ bölgesinin Ermenistan'ın işgal etmesiyle birlikte Türkiye başta Rusya olmak üzere bölgedeki barış ve istikrarın tesisi ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün korunması için uluslararası örgütlerle birlikte çalışmalara başlamıştır. Her ne kadar Ermenistan'ın BMGK, AGİT, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Minsk grubunun barışçıl kararlarını uygulamayı uluslararası hukuka davranışlarda bulunsa da Türkiye bunun çözümünü uluslararası örgütler nezdinde arayarak uluslararası hukuka uygun davranma çağrısında bulunmuştur.³⁰⁹

Türkiye, tüm süreçte olduğu gibi İkinci Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'ın gerçekleştirdiği Lahey Sözleşmeleri, Cenevre Sözleşmeleri, Roma Statüsü, Silahlı Çatışma Halinde Kültürel Varlığın Korunması Sözleşmesi ihlallerine ve Berde'de sivilleri hedef alan ve kullanımı yasak olan bomba içinde bomba tanımı yapılan msket bombasını kullanımına³¹⁰ karşı bölgesel barış ve istikrarın sağlanabilmesi için uluslararası hukuka uyum çağrısı ile çözüm aramıştır. Türkiye'nin aktif rolü BMGK kararlarını Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü koruyacak şekilde etkilemiştir.³¹¹

Üçlü Anlaşmanın 9. Maddesinde yeniden açılması beklenen ve Rusya Güvenlik Servisi tarafından kontrol edilecek Zengezur Koridoru, Nahçıvan ve Azerbaycan arasındaki ulaşımı sağlaması ve ticaretin geliştirilmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Koridorun açılması sadece Azerbaycan için değil Ermenistan içinde bölge devletler arasında yeni imkanlar doğurması için önemlidir. Aynı zamanda Türkiye ve diğer Türk devletleri ile ulaşımın önünü açmaktadır³¹² Zengezur Koridorunun Türkiye ve Azerbaycan için önemini sıralayacak olursa; Türk dünyası ile iş birliği ve ticaretin önünü açmaktadır, Orta Asya'ya kesintisiz gitmek mümkün

³⁰⁸ Burak Elmas, "Türkiye'nin Gürcistan Politikasındaki Değişim ve Dönüşüm", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 11, S. 59 (2008): 347-348.

³⁰⁹ Mustafa Gökçe, "Yukarı Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri; Üzerine Bir Değerlendirme", *International Periodical For The Languages*, C. 6, S. 1 (2011): 1148-1149.

³¹⁰ Esmâ Özdaşlı, a.g.m., 65.

³¹¹ Araz Aslanlı, "Karabağ Sorununda Ateşkesin Kısa Tarihi", *SETA*, S. 300, (2020): 5.

³¹² Ali Asker, Hülya Demirağ, a.g.m., 6-9.

olacaktır, tarihi ipek yolunun canlanmasına katkı sağlayacaktır ve bölgesel barış ve iş birliği ortamının güçlenmesine katkı sağlayacaktır.³¹³

Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, “Enerji ve enerji altyapısı alanında iş birliğini geliştirmek istiyoruz. Yeni bağlantıların açılması, bölgemize de olumlu yansiyacaktır. Bu bakımdan Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki süreci destekliyoruz. Azerbaycan’ın batı bölgeleriyle Nahçıvan arasında bağlantı sağlayacak Zengezur Koridoru’nu güçlü şekilde destekliyoruz. Koridorun, bir an önce açılmasını bekliyoruz”³¹⁴ açıklamalarıyla Türkiye’nin Koridor hakkındaki görüşlerini açık bir dille ifade etmiştir. “Türkiye-Azerbaycan-Kazakistan Dışişleri ve Ulaştırma Bakanları formatında ilk defa bugün bir araya geldik. Hem bölgesel meseleleri hem de ulaştırma konularını kendi aramızda değerlendirdik ... Üç kardeş ülkeyiz. Her alanda ilişkilerimizi geliştirmek için ikili düzeyde de yoğun çaba sarf ediyoruz. Başta Türk Devletleri Teşkilatı olmak üzere, uluslararası platformlarda da çok yakın iş birliğimiz var.”³¹⁵ Açıklamasıyla yine koridorun Türk devletleri ile ilişkilerin geliştirilmesi açısından önemini vurgulamaktadır. Açıkça görülmektedir ki Zengezur Koridoru bölgedeki ülkelerin tümü için yarar sağlayacak bir adım olacaktır. Koridorun enerji, ticaret ve ulaşım yollarına yapacağı ev sahipliği önemini arttırırken, artan önemle birlikte bölgenin güvenliğini sağlama zaruriyet haline gelecektir bu durum barış ve istikrarın korunması için pozitif yönde etki sağlayacaktır. Türkiye, İkinci Çeçenistan savaşından beri Kafkasya’nın terörden arındırılmış uluslararası hukuka uygun yönetilen istikrar ve barışın sağlandığı bir ortam için siyasi çalışmalar yapmakta ve diplomatik adımlar atmaktadır.³¹⁶ Bu somut adımlardan biri Erdoğan ve Aliyev’in tarafından önerilen Türkiye, Azerbaycan, Rusya, Ermenistan, İran ve Gürcistan’dan oluşan 3+3 Platformudur. Bu platform Güney Kafkasya’da iş birliği kalıcı barış ve

³¹³ Zengezur Koridoru nerede, neden önemli? Zengezur Koridoru haritadaki yeri!, Tarih: 21.12.2021, <https://www.cnnturk.com/yasam/zengezur-koridoru-nerede-neden-onemli-zengezur-koridoru-haritadaki-yeri>, [Erişim Tarihi: 22.05.2022].

³¹⁴ “Bakan Çavuşoğlu: Zengezur koridoru açılmalı”, Tarih: 27.06.2022, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/bakan-cavusoglu-zengezur-koridoru-acilmali-690719.html>, [Erişim Tarihi: 22.05.2022].

³¹⁵ “Bakan Çavuşoğlu’ndan Zengezur Koridoru açıklaması”, Tarih: 27.06.2022, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/bakan-cavusoglundan-zengezur-koridoru-aciklamasi-42091434>, [Erişim Tarihi: 22.07.2022].

³¹⁶ Turgut Kerem Tuncel, “Güney Kafkasya’da Kalıcı Barış ve İstikrarın Tesisine Yönelik İşbirliği Platformunun İlk Toplantısı”, Tarih: 10.12.2021. <https://avim.org.tr/tr/Yorum/GUNEY-KAFKASYA-DA-KALICI-BARIS-VE-ISTIKRARIN-TESISINE-YONELIK-BOLGESEL-ISBIRLIGI-PLATFORMUNUN-ILK-TOPLANTISI>, [Erişim Tarihi: 22.07.2022].

istikrarın sağlanması için Moskova’da toplanmıştır.³¹⁷ Tek bir platform yeterince etki gösteremese bile bu ve bunun gibi platformların sürekliliği kalıcı çözüme katkı sağlayacaktır.

4.9. İkili İlişkilerin Müttefiklik Boyutu: Şuşa Beyannamesi

Tam adıyla “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi” adıyla bilinen belge, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın ile Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in Azerbaycan’ın işgalden kurtulan Karabağ bölgesindeki Şuşa kentinde iki dost ve kardeş ülke arasında imzalanan bütün uluslararası belgelere ve bununla birlikte 13 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Kars Antlaşması’nı teyit ederek 15 Haziran 2021 tarihinde imzaladıkları beyannamedir.³¹⁸

9 Şubat 1994 tarihinde imzalanan ‘Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Dostluk ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşma’ ile ‘Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Protokolü’, bunlarla beraber 16 Ağustos 2010 tarihinde imzalanan ‘Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması’nı temel alan Şuşa Beyannamesi, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi ve müttefiklik düzeyine çıkarılarak iki ülke ve toplumları arasındaki dostluk ve kardeşlik bağlarına dayanarak çıkar ve menfaatlerine hizmet ettiği vurgulanarak, ortak çıkarların müdafaasında her iki ülkenin ekonomik, siyasi, askeri, savunma, insani, kültür, sosyal, sağlık, eğitim, gençlik ve spor alanlarındaki olanaklarının birleştirilmesinin önemini vurgulanarak uluslararası hukuka ve Birleşmiş Milletler Şartı’na uyarak küresel ve bölgesel barış, güvenlik ve istikrarın sağlanabilmesi için ortak gayretlerin sürdürülerek devam etmesinin önemi vurgulanmıştır.³¹⁹

İki dost ve kardeş ülke Türkiye ve Azerbaycan arasındaki stratejik olarak gelişmekte olan ilişkilerin yaşanmasından memnuniyetlerini belirterek siyasi diyalogun her aşamada devam ettirilmesinin ve yüksek düzeyde karşılıklı ziyaretlerin

³¹⁷ Turan Salcı, “3+3 formatındaki bölgesel işbirliği platformu Güney Kafkasya’ya barış getirir mi?” Tarih: 10.12.2021, <https://tr.sputniknews.com/20211210/33-formatindaki-bolgesel-isbirligi-platformu-guney-kafkasyaya-baris-getirir-mi-1051648310.html>, [Erişim Tarihi: 22.12.2021].

³¹⁸ AA, Anadolu Ajansı, 15 06 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/erdogan-ve-aliev-susa-beyannamesine-imza-atti/2274752#>, [Erişim Tarihi: 18.06.2022].

³¹⁹ AA, Anadolu Ajansı, 15 06 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/erdogan-ve-aliev-susa-beyannamesine-imza-atti/2274752#>, [Erişim Tarihi: 18.06.2022].

önemini vurgulayarak beyannamede taraflar, büyük onur ve gururla Azerbaycan'ın 44 gün sürmüş Vatan Savaşı'nı zaferle kazanarak, Ermenistan'ın 30 yıldır devam eden saldırgan siyasetini durdurduğunu, Azerbaycan topraklarının işgalden kurtardığını, tarihi adaleti ve uluslararası hukuku yeniden tayin ettiğini ifade etmişlerdir. Ermenistan'ın 30 yıl devam eden saldırısına Azerbaycan tarafından son verilmesinde, işgal altındaki toprakların kurtarılmasında ve toprak bütünlüğünün yeniden sağlanmasında Türkiye'nin manevi ve siyasi desteğini önemi beyannamede vurgulanmıştır. İki ülke, Kafkasya'da güvenliğin ve istikrar pekiştirilmesi, ulaştırma ve ekonomi alanındaki bütün bağların yeniden temin edilmesi, bölge devletleriyle ilişkilerin normale dönüştürülerek, bölgede uzun süreli barışın sağlanması için gerekli çabalarını sürdüreceklerini kaydetmişlerdir. Bu nedenle özel coğrafi konuma sahip Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin önemine dikkat edilmiştir. Azerbaycan'ın işgalden kurtarılan Karabağ topraklarında Türkiye-Rusya Ortak Merkezi'nin çalışmalarına Türkiye'nin desteğiyle bölgedeki barış, refah ve istikrarın temin edilmesinde önemli rol oynadığı vurgulanmaktadır.³²⁰

Türkiye ile Azerbaycan arasında Şuşa Beyannamesi'nin imzalanması ile iki ülke arasındaki yakın ilişkilerin üst düzey olarak belirtilmektedir. Beyanname, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini daha da güçlendirmiş, iki halk arasındaki dostluk ve kardeşliğin örnek niteliğini tüm dünyaya göstermiştir. Karşılıklı çıkarları ilgilendiren uluslararası konularda dayanışma ve destek sergileyen Türkiye ve Azerbaycan'ın, Şuşa Beyannamesi ile ikili iş birliğini derinleştirmesinin yanı sıra uluslararası ve bölgesel kuruluşlarda da birbirlerini desteklediğini görmekteyiz. Uluslararası düzeyde ortak iş birliği ve faaliyetleri, siyasi ilişkileri, ekonomik ve ticari ilişkileri, kültür, eğitim, spor, gençlik politikası gibi hemen hemen tüm alanları kapsamaktadır. Beyanname, her iki ülkenin ulusal çıkarları için son derece önemli olan tarihi, siyasi, askeri, savunma sanayii ve güvenlik alanlarındaki ortak faaliyetleri güçlendirmeyi ve karşılıklı askeri yardımlaşmayı içermektedir. Güney Gaz Koridoru'nun Türkiye, Azerbaycan ve dünya için önemi vurgulanmaktadır.³²¹

Her iki ülkenin ortak çıkarlarını korumanın yanı sıra bölgesel ve uluslararası alanlarda da ortak çıkarlara ilişkin stratejik konulardaki politikalarını düzenlemeyi

³²⁰ AA, Anadolu Ajansı, 15 06 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/erdogan-ve-aliev-susa-beyannamesine-imza-atti/2274752#>, [Erişim Tarihi: 18.06.2022].

³²¹ ONA, 16 06 2021, https://ona-az.translate.google.com/az/turizm/susa-beyannamesinin-tarixi-ehemiyeti-tehlil-29117?_x_tr_sl=az&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto=sc, [Erişim Tarihi: 18.06.2022].

amaçlayan antlaşma, Türkiye ve Azerbaycan'ın liderlik edeceği yeni bir bölgesel jeopolitik yapılandırmaların başlangıcıdır. Bölgedeki yaklaşık iki asırlık jeopolitik düzenin sonunu ve Türkiye-Azerbaycan liderliğinde devam ettirilecek yeni bir bölgesel yapılanmanın başlangıcını belirtmektedir. İki ülke arasında imzalanan Şuşa Beyannamesi, ikili ilişkilerde devrim niteliğine olup beyannamedeki en önemli hususlardan biri de askeri iş birliği ve ittifaktır. Beyanname de: "Taraflardan herhangi birinin görüşüne göre, üçüncü bir Devlet veya Devletler tarafından bağımsızlığına, egemenliğine, toprak bütünlüğüne, dokunulmazlığına veya uluslararası kabul görmüş sınırlarının güvenliğine yönelik bir tehdit veya saldırı olması durumunda, taraflar bu tehdidi ortadan kaldırmak için ortak istişarelerde bulunacaklardır" ifadesi ile Ermenistan'daki intikamcı gruplardan başlayarak, bölgede bulunan veya bölge dışındaki devletlere ve uluslararası topluma net olarak takınılacak tavır bildirilmektedir.³²²

İki kardeş ülke ayrıca, iki ülkenin silahlı kuvvetlerinin çağdaş ihtiyaçlara göre yeniden şekillendirilmesi ve modernize edilmesi, savunma yeteneklerinin ve askeri güvenliğin güçlendirilmesine yönelik tedbirlerin uygulanması, iki ülkenin silahlı kuvvetlerinin ortak kapasitesinin artırılması, modern silahlar için ortak çaba sarf edeceklerini ve mühimmat yönetimi, yakın iş birliğini teşvik etmeyi ve bu amaçla yetkili yapı ve kurumların uyumlu işleyişini sağlamayı kabul etmişlerdir. Ulusal güvenlik ve bu toplantılarda ulusal çıkarlar konusunda iki ülke Güvenlik Konseylerinin düzenli olarak ortak toplantıları yaparak, iki ülkenin çıkarlarını etkileyen bölgesel ve uluslararası güvenlik konularının tartışılacağı ve tehditlere karşı birlikte çalışacakları anlamına gelmektedir. Beyannamede, iki ülke arasında geliştirilen ve çıkarlarına uygun askeri ve siyasi iş birliğinin diğer devletlere karşı olmadığını belirtilerek, siber güvenlik konusunda iş birliğinin üst seviyelere çıkarılmasının önemi vurgulanmıştır. Siber güvenlik alanında ortak bilimsel akademik çalışmaların yapılması, uzmanların eğitilmesi, karşılıklı olarak teknik iş birliğinin teşvik edilmesi kararlaştırılmıştır.³²³

Beyannamede bir diğer önemli konuda uluslararası ulaştırma yollarıyla ilgili olup Azerbaycan Cumhuriyeti ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni birbirine

³²² ONA, 16 06 2021, https://ona-az.translate.google.com/az/turizm/susa-beyannamesinin-tarixi-ehemiyeti-tehlil-29117?_x_tr_sl=az&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto=sc, [Erişim Tarihi: 18.06.2022].

³²³ AA, Anadolu Ajansı, 15 06 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/erdogan-ve-aliyev-susa-beyannamesine-imza-atti/2274752#>, [Erişim Tarihi: 18.06.2022].

bağlayacak Zengezur Koridoru'nun açılması ve bu koridorun devamı olacak Nahçıvan-Kars demiryolunun inşa edilerek ve Güney Gaz Koridoru'nun da aktif olarak kullanılması, iki ülke arasındaki transit-ulaştırma kapasitesinin daha artarak geliştirilmesi sağlanacaktır. Bu sayede Türkiye ve Azerbaycan, ekonomik ve ticari ilişkilerde ürünlerin serbest dolaşımının düzenlenmesi de sağlanmıştır. 2020 yılında yaşanan Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan'ın zaferi ile sonuçlanması ve Zengezur Koridoru'nun açılmasıyla 100 yıldır süren Ermenilerin uyguladıkları Turan karşıtı propagandaya önemli darbe indirmiştir.³²⁴

Beyannamede, Türk kültürü ve mirasının uluslararası alanda tanıtmak ve teşvik edilmesi için iş birliğinin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi gerekliliğini vurgulamışlardır. Bu kapsamda Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, Türk Akademisi, Türk Kültür ve Mirası Vakfı, TÜRKSOY ve Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi kuruluşlarınca gerçekleştirilen faaliyetlere önem ve gerekli desteklerin verilmesi gerektiği belirtilmektedir.³²⁵

Sonuç olarak 15 Haziran 2021 tarihinde Türkiye ve Azerbaycan tarihi öneme sahip bir adım atarak bölgenin jeopolitik yapısını değiştirecek bir beyannameye imza atmışlardır. Beyanname aynı zamanda Türkiye ve Azerbaycan düşmanlarına da net bir mesajdır. En önemlisi bu beyanname bölge için yeni bir tarihsel gerçeklik anlamını taşımaktadır.³²⁶

³²⁴ AA, Anadolu Ajansı, 15 06 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/erdogan-ve-aliev-susa-beyannamesine-imza-atti/2274752#>, [Erişim Tarihi: 18.06.2022].

³²⁵ AA, Anadolu Ajansı, 15 06 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/erdogan-ve-aliev-susa-beyannamesine-imza-atti/2274752#>, [Erişim Tarihi: 18.06.2022].

³²⁶ ONA, 16 06 2021, https://ona-az.translate.goog/az/turizm/susa-beyannamesinin-tarixi-ehemiyeti-tehlil-29117?_x_tr_sl=az&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto=sc, [Erişim Tarihi: 18.06.2022].

SONUÇ

20. yüzyıl boyunca Güney Kafkasya'nın en önemli güvenlik sorunlarından birisi Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan toprak uyuşmazlığı ve bu bağlamda gelişen çatışmalar olmuştur. Çarlık döneminde "Ermeni-Müslüman çatışması" olarak bilinen bu çatışmalar Azerbaycan ve Ermenistan'ın Sovyetler Birliği bünyesinde yer aldığı dönemde duraksamıştır. Zira, Sovyetler Birliği'nde askeri ve siyasi güç tam şekilde Moskova'nın elinde bulunmuştur. Buna rağmen söz konusu dönemde Azerbaycan sınırları içinde, Karabağ bölgesinin dağlık kes kısmında Ermenilere özerklik statüsü verilerek, her türlü siyasi, ekonomik ve kültürel hakları sağlanmıştır. Ayrıca Sovyetler Birliği döneminde, ülkede meydana gelen iktidar değişiklikleri ve siyasi rejimlerde yaşanan yumuşama dönemlerinde Ermenistan yönetimi Moskova nezdinde girişimlerde bulunarak Azerbaycan'dan toprak talebinde bulunmuş, fakat muvaffak olamamıştır. 1948-50 yıllarında yine Ermenistan'ın Moskova'dan talepleri doğrultusunda Sovyet yönetimi Ermenistan'da yaşayan Türklerin önemli bir kısmını "gönüllü göç" adıyla yaşadıkları bölgelerden çıkararak Azerbaycan'a göç ettirmiştir. Dolayısıyla, kökleri 19. yüzyılın başlarına kadar uzayan, Güney Kafkasya'da Türk etki alanının daralması ve Azerbaycan Türklerine karşı uygulanan şiddet, tasfiye ve yurtlarından etme politikası Sovyet döneminde de değişik şekillerde devam ettirilmiştir. Ermenistan'ın yayılcılık politikası 1985'te Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle başlatılan "perestroyka ve glastnost" siyasetinin uygulamaya konması neticesinde yeniden ivme kazanmıştır. Bu siyaset Ermenilerin yeniden harekete geçmesine, Azerbaycan'a karşı toprak talepleri ileri sürmesine, Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'ni Ermenistan'a ilhak etme girişiminde bulunmasına yol açmıştır. Perestroyka politikasıyla gelişen ve o zamana kadar Sovyet totaliter sisteminde müsaade edilmeyen liberal anlamda toplantı, ifade ve basın hürriyeti Ermeni Şovenist çevreleri tarafından toplumu harekete geçirmek, basın yoluyla propaganda yapma, dünya ve ülke kamuoyunda Ermenilerin güya Azerbaycan'da hak ve hürriyetlerinin ihlal edildiğine dair algı oluşturma amacıyla suiistimal edilmiştir. Ermenistan'da ve Dağlık Karabağ'da yaşanan gösterilerde Azerbaycan Türklerine saldırı ve onların, yaşadıkları topraklardan kovulmasına yönelik sloganlar seslendirilirken, bu gösteriler ilerleyen dönemlerde filli saldırılara geçme ve şiddete başvurma şeklinde devam etmiştir. Böylelikle, 19. yüzyılın başlarından itibaren devam eden, "bölgeyi

Türklerden arındırma politikası”, perestroyka ve glasnost politikalarıyla birlikte nihai aşamaya girmiştir. O dönemde Moskova’nın Dağlık Karabağ’ın yönetimini doğrudan üstlenmesi, Ermenileri fazlasıyla cesaretlendirirken Azerbaycan’ın egemen haklarının ciddi şekilde ihlal edilmesine yol açmıştır. Böylelikle, Sovyetler Birliği’nin dağılma süreci tamamlandığında Ermenistan’ın Azerbaycan karşısındaki askeri üstünlüğü Moskova’nın doğrudan desteği sayesinde sağlanmış bulunuyordu. Ayrıca, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Rusya Federasyonu’nun uygulamaya koyduğu Yakın Çevre Doktrini doğrultusunda, Moskova yönetimi Ermenistan-Azerbaycan çatışmasını araçsallaştırmıştır. Rus ordusunun doğrudan askeri, stratejik ve taktik desteği ile Ermenistan ordusu 1994 yılına gelindiğinde sadece Dağlık Karabağ’ı değil, ayrıca bölge çevresinde buluna yedi ilçeyi de işgal etmiştir. Bu savaş sonucunda yaklaşık bir milyon Azerbaycan Türkü yurtlarından edinirken, çok sayıda tarih ve kültür abidesi de yer yüzünden silinmiştir. Böylelikle, günümüzde Birinci Karabağ Savaşı olarak zikredilen Azerbaycan-Ermenistan çatışmasının birinci evresi Azerbaycan açısından ağır kayıplarla son bulmuştur.

Azerbaycan-Ermenistan arasında yaşanan uyuşmazlığın ortaya çıktığı ilk günden itibaren Türkiye, sorunun adil bir şekilde ve barış yoluyla çözümünden yana bir tavır sergilemiştir. Türkiye, tüm diplomatik platformlarda, çok taraflı ve iki taraflı görüşmelerde Karabağ’la ilgili çözüm sürecinin Azerbaycan toprak bütünlüğü, uluslararası hukukun evrensel ilke ve normları, BM Güvenlik Konseyi’nin almış olduğu dört kararın yerine getirilmesi doğrultusunda barışçıl yolla çözümünü desteklemiştir. Fakat ne AGİT ne eş başkanları ne de diğer uluslararası aktörler bu önerileri dikkate almıştır. Hal böyleyken, Türkiye siyasi, ekonomik ve kültürel Azerbaycan’la olan ilişkilerini geliştirirken bu ilişkilerin askeri boyutunu da ihmal etmemiştir. Gerek NATO şemsiyesi altında gerekse iki taraflı iş birliği çerçevesinde Türkiye Devleti Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin geliştirilmesi, savunma sanayisinin güçlendirilmesi, ordu personelinin eğitilmesi konusundaki desteklerini gün geçtikçe daha da artırmıştır. Dolayısıyla, yaklaşık 30 sene boyunca devam eden Ermeni, işgali boyunca Azerbaycan Cumhuriyeti Türkiye’nin siyasi, diplomatik ve askeri desteği ile sorunun muhtemel bir savaş yoluyla çözümü için güçlü bir alt yapı hazırlamıştır. Türkiye’nin artan desteği, diğer yandan Türkiye-Rusya ilişkilerinde yaşanan iyimser ortamda daha fazla ivme kazanmıştır. Dolayısıyla, sorunun barışçıl yoldan çözüm olanakları tükenirken, bir savaş tehdidi, her geçen gün artmıştır. 2016 yılında yaşana

4 Gün Savaşı olarak bilinen Nisan atışmalarında Türkiye'nin Azerbaycan'ın yanında yer aldığı açık ve net bir şekilde dünya kamuoyu tarafından gözlemlenmiştir. Rusya'nın girişimiyle sağlanan ateşkes sonrası dönemde Türkiye ve Azerbaycan'daki diplomatik ve askeri ilişkiler yoğun bir şekilde geliştirilmiştir. 2020 yılına gelindiğinde artık iki ülke arasındaki askeri ilişkiler hem savunma sanayisinde ortak projelerin uygulanması ve Türkiye'nin teknolojik desteği, hem de stratejik, takti ve silahlı kuvvetlerin asker ve subay eğitimi düzeyinde geliştirilmiştir. Yapılan ortak askeri tatbikatlar Türk ordusunun yüz sene sonra Güney Kafkasya'da bulunmasını sağlamıştır. Dolayısıyla 2020 Azerbaycan-Ermenistan savaşı başlamadan önce Türkiye ve Azerbaycan arasındaki diplomatik ve askeri iş birliği daha önceki dönemlerle kıyaslanmayacak şekilde yüksek olmuştur. 2020 Karabağ Savaşı'nın başladığı sırada tatbikatlar sırasında Azerbaycan'a getirilen ağır uçaklar, ayrıca birçok teknik ve teknolojik envanter Azerbaycan'da bulunmaktaydı. Savaşın ilk gününden itibaren devreye sokulan Türk SİHA'ları o zamandan itibaren kuvvetli bir şekilde dünya gündeminde yerini almıştır. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ilk saatlerden itibaren Azerbaycan'ın haklı davasına destek verirken, üst düzey devlet yöneticilerinin açık, kesin ve sert açıklamaları Azerbaycan halkının duygularına hitap etmiştir. Azerbaycan Türklerinde, bu destek sayesinde büyük g lerin çatışma konusunda mesafeli davranmaya zorlandığına dair bir görüş hasıl olmuştur. Türkiye'nin savaş boyunca değişik platformlarda bulunduğu yoğun girişimler sayesinde Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü desteklenirken, büyük g ler en azından tarafsız tutum sergileyerek bu çatışmada mesafeli davranmışlardır.

KAYNAKÇA

- AA, *Anadolu Ajansı*, 04 09 2019. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bakude-eternity-2019-tatbikati-devam-ediyor/1573117#> [Erişim Tarihi: 18.06.2022].
- AA, *Anadolu Ajansı*, 10 08 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/10-yilinda-azerbaycan-turkiye-stratejik-ortaklik-anlasmasi-ve-ortak-askeri-tatbikatlar/1937068>, [Erişim Tarihi: 18.06.2022].
- AA, *Anadolu Ajansı*, 10 09 2019. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turaz-kartali-2019-tatbikati-suruyor/1577708> [Erişim Tarihi: 18.06.2022].
- AA, *Anadolu Ajansı*, 15 06 2021. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/erdogan-ve-aliev-susa-beyannamesine-imza-atti/2274752#> [Erişim Tarihi: 18.06.2022].
- AA, *Anadolu Ajansı*, 15 09 2021. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turaz-sahini-2021-tatbikatinin-seckin-gozlemci-gunu-yapildi/2365335> [Erişim Tarihi: 18.06.2022].
- AA, *Anadolu Ajansı*, 27 07 2020. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turk-ve-azerbaycan-ordulari-genis-kapsamli-ortak-tatbikata-basliyor/1923759> [Erişim Tarihi: 18.06.2022].
- “Bakan Çavuşoğlu’ndan Zengezur Koridoru açıklaması”, Tarih: 27.06.2022. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/bakan-cavusoglundan-zengezur-koridoru-aciklamasi-42091434> [Erişim Tarihi: 22.07.2022].
- “No: 82, 2 Nisan 2016, Temas Hattında ve Azerbaycan-Ermenistan Sınır Hattında Devam Eden Çatışmalar Hakkında”. http://www.mfa.gov.tr/no_-82_-2-nisan-2016_-temas-hattinda-ve-azerbaycan-ermenistan-sinir-hattinda-devam-eden-catismalar-hk_.tr.mfa, [Erişim tarihi: 22.12.2021].
- “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ile Dışişleri Komisyonu Raporu (1/979)”. TBMM. T.C Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü, Sayı: B.02.0.KKG.0.10/101-246/5147. <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss645.pdf> [Erişim tarihi: 07.11.2021].
- “Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması”. 16 Ağustos 2020.
- “Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması”, 2010, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss645.pdf> [Erişim tarihi: 07.11.2021].
- “Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması”. 2010. <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss645.pdf>.
- “Türkiye-Azerbaycan Ortak Bildirisi”. *Dışişleri Bakanlığı. 1992 Tarihçesi*, Dışişleri Eğitim Merkezi, Mayıs 1994, Ankara (Hizmete Özel). <http://diad.mfa.gov.tr/diad/tarihce/1992-2.pdf> [Erişim tarihi: 07.11.2021].
- 4 aprel Azərbaycan üçün dörd günlük şərəfli müharibənin ildönümüdür”. <https://www.trt.net.tr/azerbaycan/turk-dunyasi/2020/04/03/4-aprel-az->

rbaycan-ucun-dord-gunluk-s-r-fli-muharib-nin-ildonumudur-1176710 [Erişim tarihi: 22.12.2021].

- Abbasbeyli, A. & Ramazanov, G. “Uluslararası İnsancıl Hukuk ve Savaş Ortamında Gazetecilik Faaliyetlerinin Hukuki Yönleri”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C. 30. S. 41 (2016): 29-51.
- Abubaker, S. S. “Terörizm, Kavramsal Bir Çerçeve”. *Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*. C. 5. S. 1 (2021): 35-58.
- Aghayev, A. Azerbaycan’da Ermeni Meselesi (1921-2021). (Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2022).
- Ağaoğlu, A. *Azerbaycan’ın Karabağ Bölgesi: Tarihi, Hukuki, Kültürel, Edebî Boyutlarıyla*, haz. Mehdi Genceli. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021.
- Akbayır, M. & Savaş, İ. C. “Bölgesel Güvenlik Kompleksi Kuramı’nda Yalıtıcı Kavramı: Doğu Akdeniz ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”. *Akdeniz İİBF Dergisi*. C. 21. S. 2 (2021): 226-244.
- Akıncı, M., Akıncı, G. Y. & Yılmaz, Ö. “Terörizmin Enflasyon ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Panel İki Aşamalı En Küçük Kareler Yöntemi”. *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*. S. 5 (2014): 01-24.
- Asker, A. & Demirağ H. “İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Uygulanan Yeniden Yapılanma Sürecinin Ekonomi Politikası”. İçinde: *Yeni Türkiye. İş’te Birlik Özel Sayısı-II*. Ankara, Y. 27, S. 121 (2021): 213-222.
- Asker A. & Şeyban, S. “Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Askeri Boyutu: Askeri Eğitim ve Savunma Sanayiden Stratejik Ortaklığa Uzayan Süreç”, İçinde: *Yeni Türkiye*. Yıl: 27, Sayı: 121, İş’te Birlik Özel Sayısı-II, Ankara 2021: ss. 161-170.
- Alpyavuz, T. “Soykırım Suçu”. *Journal of Naval Sciences and Engineering*. C. 5. S. 1 (2009): 49-61.
- Altınok, S. M. “İnsancıl Hukuk”. *Hukuk Gündemi Dergisi*. S. 2 (2018): 35-41.
- Arısoy, İ. A. (Avrupa Birliği ve Azınlıklar. (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002).
- Arsava, A. F. *Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi, 1993.
- Arslan, A. A. “Moskova Antlaşması ve Türkiye’nin Kuzey-Doğu Sınırı”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C.17, S. 2 (2015): 1-20.
- Asker, A. & Ayan, S. B. “Tarihe Tanıklık: Mir Möhsün Nevvab ve 1905-1906 Yıllarında Ermeni-Müslüman Çatışması”. *Savaş ve Toplum: Savaş Üzerine Yazılar* ed. Gürsoy Akça, İkbâl Vurucu. Konya: Eğitim Yayınevi, 2016: 381-400.
- Asker, A. & Şeyban, S. “İkinci Karabağ Savaşı ve Türk Dünyasının Tepkileri”, *Qarabağ dünən, bu gün və sabah*. 20-ci elmi-əməli konfransının materialları toplusu Bakı: QAT Qarabağ Azadlıq Təşkilatı, 2021: 77-88.

- Asker, A. & Şeyban, S. “Kürekçay Anlaşmasının Tarihi Arka Planı, Hukuki Niteliği ve Siyasi Sonuçları”. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. C. 7, S.1 (2021): 34-50.
- Aslan, M. Y. “Savaş Hukukunun Temel Prensipleri”. *TBB Dergisi*. S. 79 (2008): 235-274.
- Aslanlı, A. “10. yılında Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklık Anlaşması ve Ortak Askeri Tatbikatlar”. (10.8.2020) Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/10-yilinda-azerbaycan-turkiye-stratejik-ortaklik-anlasmasi-ve-ortak-askeri-tatbikatlar/1937068>, [Erişim tarihi: 07.11.2021].
- Aslanlı, A. “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”. *Avrasya Dosyası (Azerbaycan Özel)*. C. 7. S. 1 (2001): 393-430.
- Aslanlı, A. “Karabağ Sorunu ve Azerbaycan-Türkiye-Ermenistan İlişkileri”. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*. C. 1. S. 1 (2012): 175-196.
- Aslanlı, A. “Karabağ Sorununda Ateşkesin Kısa Tarihi”. *SETA*. S. 300 (2020): 1-5.
- Aslanlı, K. “Karabağ Meselesi için “3 Boyutlu” Analitik Perspektif Önerisi”, *Karabağ Zaferi: Kafkasya’da Yeni Dengelerden Türk ve İslam Dünyasında Yeni İşbirliği Modeline*, Ulisa12. 2020: (9-13).
- Ataman, M. & Ferhat Piriñçi. “Karabağ Sorunu: Dondurulmuş Yapaylıktan Kaçınılmaz Çözüme Doğru”. *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*. ed. Muhittin Ataman, Ferhat Piriñçi İstanbul: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık, 2021: (17-38).
- Aydın, N. “Türkiye’nin Dağlık Karabağ Politikası”. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*. C. 9. S. 2 (2013): 153-169.
- Ata, F. K. “Uluslararası Hukukta Savaş ve Barış”. *Mülkiye Dergisi*. S. 38. C. 3 (2014): 86-87.
- Azarkan, E. “11 Eylül Saldırıları Sonrası Dönemde Birleşmiş Milletlerin Uluslararası Terörizm Konusundaki Tutumu”. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. C. 12-13. S. 16-17-18-19 (2009): 45-68.
- Azarkan, E. “Uluslararası İnsancıl Hukuk ve Birleşmiş Milletler Askeri Operasyonları”. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. X.S. 1-2 (2006): 83-104.
- Azerbaycan-Ermenistan Anlaşmasının Tam Metni. <https://www.sde.org.tr/asya/azerbaycan-ermenistan-anlasmasin-tam-metni-haberi-20029>, 11.11.2020 [Erişim tarihi: 12.01.2022].
- Aznevi, F. *Hukuksal Boyutuyla Türkiye ve Azerbaycan’ın Ortak “Ermeni Sorunu”: Yukarı Karabağ ve 10 Kasım 2020 Ateşkes Antlaşması*. Türkiye Barolar Birliği: Ankara 2021.
- Bağirova, G. “Azərbaycan-Türkiyə hərbi əməkdaşlığının inkişaf dinamikası”, *Geostrategiya jurnalı*, No: 04 (52) (iyul-avqust 2019), <https://geostrategiya.az/news.php?id=12> [Erişim tarihi: 05.11.2021]

- Bakan Çavuşoğlu: Zengezur koridoru açılmalı”, Tarih: 27.06.2022.
<https://www.trthaber.com/haber/gundem/bakan-cavusoglu-zengezur-koridoru-acilmali-690719.html> [Erişim Tarihi: 22.07.2022].
- Bakan, S., & Şahin, S. “Uluslararası Güvenlik Yaklaşımlarının Tarihsel Dönüşümü ve Yeni Tehditler”. *The Journal of International Lingual Socialand Educational Sciences*. C. 4. S. 2 (2018): 5-152.
- Bayram, M. M. *Kapitalizm, Devletler ve Egemenlik: Egemenlik Kuramının Tarihsel Maddeci Bir Eleştirisi* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011).
- Baysal, B., & Lüleci, Ç. “Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi”. *Güvenlik Stratejileri*. C. 11. S. 22 (2015): 61-96.
- Bilgiç, Ali. “Güvenlik İkilemi”ni Yeniden Düşünmek: Güvenlik Çalışmaları’nda Yeni Bir Perspektif.” *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8 (29) (2011): 123-142.
- Bilgin, M. S. “Karabağ Zaferine Giden Süreç ve Jeopolitik Sonuçları”. *Karabağ Zaferi: Kafkasya’da Yeni Dengelerden Türk ve İslam Dünyasında Yeni İşbirliği Modeline, Ulisa12*, 2020: 14-19.
- Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği İnsan Hakları Bilgi Kitapçığı No.18 Azınlık Hakları.
http://ihop.org.tr/wpcontent/uploads/2007/04/BM_Bilgi_Kitapcigi_18-Azinlik.pdf [Erişim Tarihi:16.06.2022].
- Bozkuş, Y. D. “Dağlık Karabağ Savaşı ve Güney Kafkasya’da Yeni Güç Dengeleri”. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*. C. 4. S. 7 (2021): 54-65.
- Buzan, B. “Regional Security Complex Theory in the Post-Cold War World”. *Theories of New Regionalismi* ed. Fredrik Söderbaum, Timothy M. Shaw. New York: PalgraveMacmillan, 2003, 140-159.
- Buzan, B. & Waver, O. *Regionsand Powers: The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Джаббаров, Ф. *Армянский экстремизм на Южном Кавказе: вторая половина XIX — начало XX вв.* Баку: TEAS Press, 2018.
- Cafersoy N. & Aslanlı, A. “Azerbaycan-Türkiye Askeri İlişkileri”. *Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Strateji Ortaklık*. der. Cavid Veliyev, Reşad Resullu, Kenan Aslanlı. Ankara: Berikan Yayınevi, 2011, 151-174.
- Caner, M. “İran’ın Karabağ Siyaseti: Sebepleri, Sonuçları ve Geleceği”. *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*. ed. Muhittin Ataman, Ferhat Pirinççi. İstanbul: Turkuvaaz Haberleşme ve Yayıncılık, 2021: 349-367.
- Caşın, M. H. & Kısacık, S. *Kafkasya’da Azerbaycan-Ermenistan Uyuşmazlığı: Çatışma-Bariş Sarkacı*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2017.
- Çelik, S. “Avrupa Birliği’nin Self-Determinasyon Yaklaşımı”. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*. C. 5. S. 2 (2021): 639-672.
- Çelikpala M. & Veliyev, C. “Azerbaijan-Georgia-Turkey: An Example of a Successful Regional Cooperation”. *Center for International and European Studies (CIES) Policy Brief*. 4 (2015): 1-25.

- Çelikpala, M. “Son Yirmi Yılda Türkiye’nin Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna’ya Yönelik Dış Politikası ve Bu Ülkelerdeki Faaliyetleri”. *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna Türk Dilli Halklar - Türkiye ile İlişkiler*. ed. İsmail Aydın, Çiğdem Balım. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012, 311-402.
- Çeliksoy, E. “İkinci Karabağ Savaşı’nda Suşa’nın Rolü ve Türkiye-Azerbaycan İşbirlikleri”. *International Journal on Social Sciences*. C. 6. S. 4 (2021): 126-133.
- Çiçekçi, C. “İkinci Dağlık Karabağ Savaşı Işığında İsrail-Azerbaycan İlişkileri: Yapısal ve Analitik Bir Çerçeve”. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*. C. 23. S. 2 (2021): 267-285.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK). *Azerbaycan İş Yapma Rehberi*. İstanbul, 2011.
- Doğanışık, M. Savaş Hukuku ve Angajman Kaynakları. (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medipol Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020).
- Duran, B. Uluslararası Suçlar. (Doktora Tezi Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013).
- Ehtibarlı, Y. Uluslararası Hukukta Self Determinasyon Hakkı ve Hakkın Ekonomik Boyutu. (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2016).
- Elmas, B. “Türkiye’nin Gürcistan Politikasındaki Değişim ve Dönüşüm”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C. 11. S. 59 (2008): 344-351.
- Ekşi, M. “Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Söylemden Reelpolitiğe”. *Avrasya Etüdları*. C. 36, S. 2 (2009): 95-112.
- El-Alvânî Tâhâ Cabir. “Azınlık Fıkıhına Giriş (Temellendirici Bazı Mülâhazalar)”. çev. Günay H. Mehmet. *Usul İslam Araştırmaları*. C. 1. S. 1 (2004): 137-159.
- Erarslan F. & Özdemir, F. N. “Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Önemli Bir Kavşak: İkinci Karabağ Savaşı”. *Türk Dünyası Araştırmaları*. C. 129. S. 255 (2021): 315-334.
- Erdal, S. “Siyasal Düşünürler ve Modern Egemenlik”. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. S. 18 (2010): 83-115.
- Erol, H. Özdemir, A. & Eser, M. “Küresel Terörizm ve Yoksulluk İlişkisi”. *Social Science Development Journal*. S. 12 (2018): 434-446.
- European Charter for Regional or Minority Languages, Strasbourg, 5.XI.1992, 2. <https://rm.coe.int/1680695175> [Erişim Tarihi:17.06.2022].
- Fındık, Ş. Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Kapsamında 2011-2016 Yılları Arası Türkiye’nin Suriye Politikası. (Yüksek Lisans Tezi Millî Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2021).
- Framework Convention for the Protection of National Minorities. Strasbourg, 1.II.1995. <https://rm.coe.int/168007cdac> [Erişim Tarihi:17.06.2022].
- Garibov, M. I. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri. (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006).
- Genel Kurmay Başkanlığı. T24, 14 09 2018. <https://t24.com.tr/haber/turaz-sahini-2018-tatbikati-basariyla-tamamlandi,700588> [Erişim Tarihi: 18.06.2022].

- Geyik, H. “Devletlerin İnsancıl Hukuk Kurallarının İhlâli Nedeniyle Sorumluluğu”. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. C. 24. S. 2 (2016): 57-91.
- Gökçe, M. “Yukarı Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri; Üzerine Bir Değerlendirme”. *International Periodical For The Languages*. C. 6. S. 1 (2011): 1139-1154
- Görgülü A. & Krikorian, O. “Türkiye’nin Güney Kafkasya Politikası: Devlet ve Sivil Toplum Aktörlerinin Rolü”. *TESEV*, 2012: 1-8.
- Göyüşov, R. *Qarabağın keçmişinə səyahət*. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1993.
- Gözler, K. *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım, 2011.
- Gözübüyük, Ş. *Anayasa Hukuku (Anayasa Metni ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi)*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2004.
- Güder, S. Çemrek, M. & Mercan, M. H. *Geleceğin Türkiye’inde Dış Politika: Eğilimler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri (Rapor No. 2020/24)*. İstanbul: İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı, 2020.
- Güler, M. Ç. “5 Soru: Dağlık Karabağ Çatışması: Azerbaycan-Ermenistan İlişkilerinde Bir Kırılma mı”. <https://www.setav.org/5-soru-daglik-karabag-catismasi-azerbaycan-ermenistan-iliskilerinde-bir-kirilma-mi/>, [Erişim Tarihi: 09.12.2020].
- Güney, N. A. “AB ve ABD’nin Dağlık Karabağ Politikaları”. *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*. ed. Muhittin Ataman, Ferhat Pirinççi. İstanbul: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık, 2021: 367-383.
- Güneysu, G. “Askeri Gerekliklik İlkesi ve Uluslararası İnsancıl Hukuk”. *Ankara Barosu Dergisi*. S. 4 (2012): 93-108.
- Hasanoğlu, M., Memmedov, A. & Maharramov, B. “İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Azerbaycan”. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*. C. 3, S. 3 (2020): 522-529.
- Həsənli, C. *Sovet dövründə Azərbaycanın xarici siyasəti (1920-1939)*. Bakı: Adiloğlu nəşriyyatı, 2012.
- Həsənqarayev, T. “4 günlük müharibə (Aprel döyüşləri)”, <https://top-center.org/az/tehlil/3354/4-gunluk-muharibe-aprel-doyusleri>. <https://top-center.org/az/tehlil/3354/4-gunluk-muharibe-aprel-doyusleri> [Erişim tarihi: 22.12.2021].
- Hoş, H. S. *Haklı Savaş ve İnsancıl Hukuk*. (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011).
- Huseynov, V. “Güney Kafkasya’da Savaş Sonrası Durum”. *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*. ed. Muhittin Ataman, Ferhat Pirinççi. İstanbul: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık, 2021: 229-245.
- https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.php?country_id=azerbaijan, https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.php?country_id=armenia [Erişim tarihi: 12.01.2022].

<https://www.oryxspioenkop.com/2020/09/the-fight-for-nagorno-karabakh.html>
[Erişim tarihi: 12.01.2022].

Karagür, N. S. “Azerbaycan Tarihçiliğinde Bakü Mart Olaylarının Yeniden Değerlendirilmesi (31 Mart 1918)”. *OAKA*, C. 5. S. 9 (2010): 82-100.

Kasapoğlu, C. “Türkiye-Azerbaycan: Savunma İş Birliğinden Askeri İttifaka”. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/turkiye-azerbaycansavunma-is-birliginden-askeri-ittifaka/952323> [Erişim tarihi: 07.11.2021].

Kaya, M. A. “Egemenlik Kavramı ve Siyasi Düşünürler”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (NEÜHFD)*. C. 5. S. 1 (2022): 213-235.

Kurban, V. & Çümen, N. “Tarihi ve Güncel Boyutları İle Karabağ”. *Karabağ Zaferi: Kafkasya’da Yeni Dengelerden Türk ve İslam Dünyasında Yeni İşbirliği Modeline*, Ulisa12, 2020: 20-33.

Kurubaş, E. “Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki”. *Doğu Batı*. S. 44 (Ocak-Şubat-Mart 2008): 11-38.

Küçük, A. “Egemenlik (Hâkimiyet), Halk Egemenliği ve Milli Egemenlik Tartışmaları ve Egemenlik Anlayışında Esaslı Dönüşüm”. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*. S. 6 (2016): 311-361.

Lütem, Ö. E. “Bir Hukuki Metin Olarak Kars Antlaşmasının Taşıdığı Değer”. 3. *Uluslararası Kafkasya Tarih Sempozyumu (Kars Antlaşması ve Bölgesel Etkileri)*, 13-15 Ekim 2011 Kars: Kafkas Üniversitesi, 2012, 103-115.

Mahmudov, Y. & Şükürov, K. *Qarabağ: Real tarix, faktlar, sənədlər*. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı, 2005.

Mehmed, A. “Arap Devletlerinin İkinci Karabağ Savaşı’na Yönelik Tutumu”. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. C. 7. S. 1 (2021): 124-137.

Mehmetzade, M. B. *Milli Azerbaycan Hareketi*. yay. haz. Ahmet Karaca. Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1991.

Mevlütöğlu, A. “2020 Dağlık Karabağ Savaşı’na Dair Askeri-Stratejik Gözlemler”, 2020, <https://www.uikpanorama.com/blog/2020/11/05/2020-daglik-karabag-savasina-dair-askeri-stratejik-gozlemler/> [Erişim tarihi: 22.12.2021].

Milliyet, *Milliyet*, 03 05 2019. <https://www.milliyet.com.tr/galeri/kardesle-birlikte-mustafa-kemal-ataturk-2019-tatbikati-2868007/1> [Erişim Tarihi: 18.06.2022].

Мусаева, Т. & Мамедов А. ред., *Исторические факты о деяниях армян на азербайджанской земле*. Баку: ЕЛМ, 2003.

Nalbant, A. *Üniter Devlet (Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye)*. İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık, 2012.

Nazirliyi, 27 07 2020, <https://mod.gov.az/az/news/olkemizde-azerbaycan-turkiye-birge-genismiqyasli-herbi-telimleri-kecirilecek-31622.html> [Erişim Tarihi: 18.06.2022].

Nesibli, L. N. “Bağımsızlık Düşüncesi ve Dış Politika: Varoluş Mücadelesinin Zorlu Yolu”. *Azerbaycan Düşünce Tarihi I: Evreler, Olaylar ve Şahsiyetler (19. Yüzyılın Ortaları-20. Yüzyılın Başları)*. ed. Ali Asker. Ankara: Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı: 2021: 245-282

- Nevvab, M. M. *Ermeni-Müslüman Çatışması 1905-1906*. yay. haz. Ali Asker, Serap Bozpolat Ayan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.
- Nəvvab, M. M. *1905-1906-cı illərdə erməni-müsəlman davası*. Bakı: "Azərbaycan" Nəşriyyatı, 1993.
- Nişancı, D. "Uluslararası Ceza Hukuku ve Türk Ceza Kanunu Düzenlemesinde Soykırım Suçu". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*. C. 8. S. 2 (2021): 228-249.
- No: 149, 12 Temmuz 2020, "Azerbaycan'a Yönelik Ermeni Saldırısı Hk.," Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2011. http://www.mfa.gov.tr/no_-149_-azerbaycan-a-yonelik-ermeni-saldirisi-hk.tr.mfa, [Erişim tarihi:21.07.2020].
- Okutan, Ç. "Teori ve Uluslararası Metinlerde Azınlık Tanımı". *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. C. 59, S.2 (2004): 59-76.
- ONA, 16 06 2021, https://ona-az.translate.goog/az/turizm/susa-beyannamesinin-tarixi-ehemiyeti-tehlil-29117?_x_tr_sl=az&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto=sc [Erişim Tarihi: 18.06.2022].
- Ordubadi, M. S. *Qanlı illər: 1905-1906-cı illərdə Qafqazda baş verən erməni-müsəlman davasının tarixi*. sad. Əkrəm Bağirov, Bakı: "Qafqaz" nəşriyyat evi, 2007.
- Ordubadi, M. S. *Qanlı sənələr*. Bakı: Səda mətbəəsi, 1911.
- Özarslan, B. B. "Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi Açısından Hocalı Katliamı". *Hacettepe HFD*. C. 4. S. 1 (2014): 187-214.
- Özarslan, B. B. "Bir Özerk Cumhuriyet Örneği Olarak Nahçıvan". *1. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu, 12-14 Mayıs Bildiriler*, Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 2016, 578-589.
- Özçelik, Ö. & Önder, H. "Savunma Harcamalarına Terör Riskinin Etkisi: Ampirik Bir Uygulama". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 47 (2016): 36-46.
- Özdaşlı, E. "İkinci Karabağ Savaşı'nda Ermenilerin Sivillere Yönelik Saldırılarının Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Değerlendirilmesi". *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. C. 7, S. 1 (2021): 51-83.
- Özer, Ç. "İkinci Dağlık Karabağ Savaşından Sonra Bölgedeki Gelişmelerin Bölgesel Aktörler ve Türkiye Açısından İncelenmesi", International Marmara Social Sciences Congress, Kocaeli, 2021, 118-125.
- Özgen, C. "44 Günün Ardından: 2020 Karabağ Savaşı'nın Askeri Açısından Analizi". *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. C. 7, S. 1 (2021): 104-123.
- Özkaya, Ö. "Egemenlik Kavramının Gelişim Serüveni: Klasikten Küresele". *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*. C. 4. S. 1 (2021): 46-61.
- Öztopal, M. K. "Azerbaycan İle İlişkileri Bağlamında Türkistan Devletlerinin Dağlık Karabağ Konusundaki Tutum ve Tepkileri". *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. C. 7, S. 1 (2021): 216-232.

- Özyılmaz, E. V. “Geçmişten Günümüze Karabağ”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C. 15. S. 2 (2013): 191-208.
- Paşayev A. “31 Mart- azərbaycanlıların soyqırımı günüdür. Bakıda 1918-ci il mart faciəsi”. <http://www.milliarxiv.gov.az/az/31-mart-azerbaycanlilarin-soyqirimi>, 31.10.2018 [Erişim tarihi: 10.04.2020].
- Pevehouse J. C. & Goldstein, S. J. *Uluslararası İlişkiler*. Ankara: BB101 Yayınları, 2017.
- Sayan, P. “Dağlık Karabağ’da Yeni Durum: Kapsayıcı Bir Barış İnşa Edebilmek”. *İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü*. 2020: 1-8.
- Şeyban, S. “Etki ve Sonuçları Bakımından İkinci Karabağ Savaşı’nı Farklı Açıdan Okumak: Türk Dünyası ve Dönüşen İş Birliği”. *Demokrasi Platformu Dergisi*. C. 11. S. 36 (2022): 36-62.
- Qasımlı, M. *Azərbaycan, Ermenistan və Türkiyə: Gerçek Tarih Arayışı (1920-1994)*. çev. Ali Asker, Nurlana Mustafayeva, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı: 2019.
- Quliyeva, G. C. *Azərbaycan xanlıqlarının Osmanlı dövləti ilə siyasi münasibətləri (XVIII əsrin II yarısı)*. Nurlan: Bakı, 2002.
- Rəhimova, M. red. *Azərbaycan arxeologiyası*. Altı cildə I cild, (Bakı: “Şərq-Qərb”, 2008).
- Roe, P. *Ethnic violence and the societal security dilemma*. Newyork: Routledge, 2004.
- Sadıgov, R. “2. Karabağ Savaşı ve Bölgesel Güçlerin Tutumu”. Soğuk Savaş Sonrası Sosyal, Ekonomik ve Siyasal Gelişmeler Bağlamında Güney Kafkasya. ed. Vefa Kurban, Seçik Öraz Beşikçi, Recep Efe Çoban. Ankara: İKSAD, 2021, 423-481.
- Sarıahmetoğlu, N. *Azeri-Ermeni İlişkileri 1905-1920*. Ankara: TTK Yayınları, 2006.
- Sarıkaya, Y. “Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan Üçlü İlişkilerinin Savunma İşbirliği Boyutu”. *Karadeniz Araştırmaları*. C. 16. S. 64 (2019): 585-597.
- Sarıkaya, Y. “İran’ın İkinci Karabağ Savaşı Tutumu: Takke Düştü Kel Göründü”. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. C. 7. S. 1 (2021): 84-103.
- Şeyban, S. “Etki ve Sonuçları Bakımından İkinci Karabağ Savaşı’nı Farklı Açıdan Okumak: Türk Dünyası ve Dönüşen İşbirliği”, *Demokrasi Platformu Dergisi*, C. 11. S. 36 (2022) 32-62.
- Seven, Ö. Lozan’da Azınlık Kavramı ve İki Dünya Savaşı Arası Dönemdeki Uygulamaları. (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007).
- Soğancıoğlu, Şeyma, “İkinci Karabağ Savaşı’nın Türk Basınına Yansımaları: “Cumhuriyet” ve “Sabah” Gazeteleri”. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*. C. 11. S. 1 (2022): 89-120.
- Sönmez, İ. Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı. (Doktora Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü, 2019).
- Suyundikov, S. “Dağlık Karabağ Savaşı’nın Çözümü Bağlamında Türkiye ve Rusya”. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*. C. 5. S.1 (2021): 132-145.

- Şahin, B. “Değişen Dünya Düzenine Bağlı Olarak Değişen Uluslararası Güvenlik Algısı”. *İMGELEM Dergisi*. C. 4. S. 6 (2020): 177-204.
- Şahin, Y. “Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar; Teorik Bir Giriş”. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*. C. 1. S. 1 (2013): 32-55.
- Шавров, Н. *Новая угроза русскому делу в Закавказье: предстоящая распродажа Мугани инородцам*. Санкт-Петербург, 1911.
- Şen, M. I. Dünya Savaşı Sonuna Kadar Macaristan. (Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016).
- Şen, S. T. Uluslararası Hukuk ve Sözleşmelerde Soykırım, Etnik Temizlik ve Saldırı Kavramları. (Doktora Tezi Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009).
- Şeyban, S. “İş Birliğinde Yeni Merhaleye Geçiş; “Türk Devletleri Teşkilatı”. KAFKASSAM, <https://kafkassam.com/sedanur-seyban-is-birliğinde-yeni-merhaleye-gecis-turk-devletleri-teskilati.html> [Erişim Tarihi: 22.12.2021].
- Şeyban, Ş. “Etki ve Sonuçları Bakımından İkinci Karabağ Savaşı’nı Farklı Açıdan Okumak: Türk Dünyası ve Dönüşen İş Birliği”. *Demokrasi Platformu Dergisi*. C. 11, S. 36 (2022): 32-62.
- Şimşek, M. “Terörizm: Kavramsal Bir Çalışma”. *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*. C. 3. S. 12 (2016): 319-335.
- Şimşek, M. Ş. *Yönetim ve Organizasyon*, Konya: Günay Ofset, 2002.
- Şimşir, B. N. “Kars Antlaşması”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kars-antlasmasi/>.
- Taşdemir, F. “Terörizm ve Silahlı Çatışmaları Düzenleyen Hukuksal Çerçeve”. *Uluslararası Sosyal & Hukuk Çalışmaları Kongresi*. ed. Mustafa Çakır. İstanbul: Legal Yayıncılık, 2011, 713-729.
- Taşdemir, F. “Uluslararası Hukukta Toprak Bütünlüğü İlkesi, Tanıma Doktrini ve Bir Norm Olarak Ayrılma Hakkı”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C. 18. S. 3 (2016): 644-668.
- Taşkıran, C. *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*. Ankara: Genelkurmay Basım Evi, 1997.
- Terzi, M. “Barış ve Uluslararası Güvenlik İçin Uluslararası İlişkiler Disiplinin Bilimsel Olarak Kuramsallaştırılmasında İdealizimin Yeniden İnşası: İdea-Realizm”. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*. C. 2. S. 1 (2018): 10-40.
- Teziç, E. *Anayasa Hukuku (Genel Esaslar)*. İstanbul: Beta Yayınları, 2012.
- Tohidi, S. R. “Bakü’de ‘1918 Mart Soykırımı’ - Ermenilerin Azerbaycanlılara Karşı Toprak İddialarının Yeni Bir Boyutu”. *Yeni Türkiye*, Ermeni Meselesi Özel Sayısı, III., S. 62 (2014): 1-18.
- TRT, *TRT Haber*, 11 06 2019. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/sarsilmaz-kardeslik-2019-tatbikati-basari-ile-gerceklestirildi-418906.html> [Erişim Tarihi: 18.06.2022].
- Tuncel, T. K. “Azerbaycan-Ermenistan Sınır Hattında 12 Temmuz 2020’de Patlak Veren Çatışma ve Karabağ İhtilafı Hakkında Değerlendirmeler”.

<https://avim.org.tr/tr/Analiz/AZERBAYCAN-ERMENISTAN-SINIR-HATTINDA-12-TEMMUZ-2020-DE-PATLAK-VEREN-CATISMA-VE-KARABAG-IHTILAFI-HAKKINDA-DEGERLENDIRMELER>, [Erişim Tarihi: 09.12.2020].

- Tunç H. “Uluslar Arası Sözleşmelerde Azınlık Hakları Sorunu ve Türkiye”. *Ankara Hacı Bayram Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. S. 2. C. 8 (2004): 1-58.
- Turan Salcı, “3+3 formatındaki bölgesel işbirliği platformu Güney Kafkasya’ya barış getirir mi?” Tarih: 10.12.2021, <https://tr.sputniknews.com/20211210/33-formatindaki-bolgesel-isbirligi-platformu-guney-kafkasyaya-baris-getirir-mi-1051648310.html> [Erişim Tarihi: 22.12.2021].
- Turan, G. “Uluslararası Hukukta Güvenlik Söylemleri: Uluslararası İlişkiler Teorileriyle Kesişen Düzlemler”. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*. C. 23. S. 23 (2021): 4-25.
- Turgut Kerem Tuncel, “Güney Kafkasya’da Kalıcı Barış ve İstikrarın Tesisine Yönelik İşbirliği Platformunun İlk Toplantısı”, Tarih: 10.12.2021, [https://avim.org.tr/tr/Yorum/GUNEY-KAFKASYA-DA-KALICI-BARIS-VE-ISTIKRARIN-TESISINE YONELIK-BOLGESEL-ISBIRLIGI-PLATFORMUNUN-ILK-TOPLANTISI](https://avim.org.tr/tr/Yorum/GUNEY-KAFKASYA-DA-KALICI-BARIS-VE-ISTIKRARIN-TESISINE-YONELIK-BOLGESEL-ISBIRLIGI-PLATFORMUNUN-ILK-TOPLANTISI) [Erişim Tarihi: 22.07.2022].
- Turgut, G. Türk Kültürü ve Uluslararası Savaş Hukuku (1949 Cenevre Sözleşmesi Dördüncü Konvansiyon Kuralları ile Türk Kültüründe Bulunan Değerlerin Sosyal Antropoloji Yönünden Karşılaştırmalı İncelemesi). (Yüksek Lisans Tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).
- Türk Dil Kurumu. “Azınlık Sözlük Anlamı”, <https://sozluk.gov.tr/> [Erişim Tarihi: 16.06.2022].
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışışleri Komisyonu Raporu (1/589), <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c016/tbmm22016089ss0150.pdf> [Erişim tarihi: 17.06.2022].
- Urud, M. *Zəngəzur* (Elmi-publisistik nəşr). Nurlar Nəşriyyatı: Bakı 2005.
- Yalçınkaya, A. *Kafkasya’da Siyasi Gelişmeler*. Ankara: Lalezar Kitabevi, 2006.
- Yapıcı, U. “Türkiye’nin Güney Kafkasya Politikası (1989-1993): Batı’nın Belirleyiciliği”. *Alternatif Politika*. C. 3 (2015): 425-456.
- Yıldırım, M. “Rönesans ve Reformasyon”. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. C. 8. S. 1 (Nisan, 2020): 184-210.
- Yıldırım, U. Karar Verme Teorileri Kapsamında Kriz Diplomasisi: Kosova Krizinde Martti Ahtisaari’nin Kriz Diplomasisi. (Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2022).
- Yılmaz, S. “Ermenistan-Azerbacan Barış Anlaşmasının Değerlendirilmesi”. *Karabağ Zaferi: Kafkasya’da Yeni Dengelerden Türk ve İslam Dünyasında Yeni İşbirliği Modeline, Ulisa12*, 2020: 34-40.
- Yukarı Karabağ’da 44 Günde Gelen Zafer: Türkiye Azerbaycan Kardeşliğinin Nişanesi*, İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, 2021.

- Yüce, A. “Azerbaycan-Türkiye Askeri İşbirliği Faaliyetlerinin Hukuki Temeli”. *Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbi Elmi Əsərlər Məcmuəsi*. Bakı, No:1 26, 2006.
- Yüce, A. “Bağımsızlıktan Günümüze Azerbaycan-Türkiye Savunma Sanayi (SS) İşbirliği Faaliyetleri (1991-2015)”. *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutu Elmi əsərlər* .59- cu cild: 151-178.
- Yüce, M. E. Çatışma Üzerine Yapısal Kuramlar: Ukrayna ve Yemen Örnekleri Üzerinden Karşılaştırmalı Bir İnceleme. (Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019).
- Заявление Президента Азербайджанской Республики. Премьер-министра Республики Армения и Президента Российской Федерации, <https://web.archive.org/web/20201111084724/http://kremlin.ru/events/president/news/64384> 10.11.2020 [Erişim tarihi: 12.01.2022].
- Zengezur Koridoru nerede, neden önemli? Zengezur Koridoru haritadaki yeri!, Tarih: 21.12.2021. <https://www.cnnturk.com/yasam/zengezur-koridoru-nerede-neden-onemli-zengezur-koridoru-haritadaki-yeri> [Erişim Tarihi: 22.05.2022].
- Zengin, A. K. “II. Karabağ Savaşı’nda Türk Kazanımları”. *Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü*. S. 3 (2021): 46-49.
- Zorlu, K. “Artık Türk Devletleri Teşkilatı var! Peki hangi kararlar alınacak?”. *Habertürk*, <https://www.haberturk.com/yazarlar/prof-dr-kursad-zorlu/3250984-artik-turk-devletleri-teskilati-var-peki-hangi-kararlar-alinacak> [Erişim Tarihi: 22.12.2021].
- Zorlu, K. “Türk Konseyi yeni bir sıçrama dönemine hazırlanıyor”. *SonDakika.com* [Erişim Tarihi: 22.12.2021].

Gazete Haberleri

- “7 Köy Daha Kurtarıldı”, *Aydınlık*, 06 Kasım 2020.
- “8 Köy Kurtarıldı”, *Anayurt*, 03 Kasım 2020.
- “Aliyev’e Destek Mektubu”, *YeniBirlik*, 15 Ekim 2020.
- “Azerbaycan Alayını Yok Etti”, *Akşam*, 22 Ekim 2020.
- “Azerbaycan Ne İsterse Yaparız”, *Türkgün*, 01 Ekim 2020.
- “Balons Ayarı!”, *Takvim*, 08 Ekim 2020.
- “Bu İşgal Bir Kangrendir”, *Hürriyet*, 09 Ekim 2020.
- “Çatışmada Tehlikeli Dönemeç”, *Evrensel*, 05 Ekim 2020.
- “Çatışmalar Yayılıyor”, *BirGün*, 05 Ekim 2020.
- “Dış Saldırı Olursa Türk Jetleri Uçar”, *Cumhuriyet*, 27 Ekim 2020.
- “Erdoğan’dan Net Mesaj: Şimdi Netice Zamanı”, *Anayurt*, 02 Ekim 2020.
- “Erivan Savaş Suçu İşliyor”, *Karar*, 23 Ekim 2020.
- “Ermenistan Ateşkese Rağmen Saldırdı”, *Yenisöz*, 11 Ekim 2020.
- “Ermenistan, Azerbaycan Topraklarını Boşaltmadan Durmak Yok”, *Milli Gazete*, 13 Ekim 2020.

“Ermenistan Bu Kez Nahçıvan’a Saldırdı”, *Yeniçağ*, 17 Ekim 2020.

“Ermenistan Çocukları Ölüme Gönderiyor”, *YeniBirlik*, 26 Ekim 2020.

“Ermeni Kışlası Vuruldu”, *Türkgün*, 07 Kasım 2020.

“Ermeni Vahşeti”, *Yeniçağ*, 29 Ekim 2020.

“Ermenistan Yine Sivilleri Vurdu”, *Korkusuz*, 16 Ekim 2020.

“Gardaş Tarih Yazıyor”, *Milat*, 04 Ekim 2020.

“Hem Sahada Hem Masada Kardeşimizin Yanındayız”, *Yeni Akit*, 30 Eylül 2020.

“Hilal Taktiğiyle Adım Adım Zafere”, *Türkgün*, 25 Ekim 2020.

“İşte Savaş Suçunun Kanıtı”, *Sabah*, 30 Ekim 2020.

“Kalleşler”, *Posta*, 18 Ekim 2020.

“Kalleşlik”, *Sözcü*, 12 Ekim 2020.

“Karabağ Özgür Olana Kadar Mücadele”, *Akşam*, 03 Ekim 2020.

“Karabağ’da 20 Köy Kurtarıldı”, *Diriliş Postası*, 24 Ekim 2020.

“Karabağ’da Çözüm Masada Değil, Sahada”, *Yeni Şafak*, 14 Ekim 2020.

“Karabağ’ın Kalbine Özgürlük”, *Hürriyet*, 09 Kasım 2020.

“Karabağ’da Kör Kalmayın”, *Milliyet*, 21 Ekim 2020.

“Karabağ’da Zafer Yakın”, *Milat*, 08 Kasım 2020.

“Masada Temas”, *Aydınlık*, 10 Ekim 2020.

“Minsk Üçlüsüne İfşa”, *Diriliş Postası*, 20 Ekim 2020.

“Misket Bombalı Hainlik”, *Türkiye*, 28 Ekim 2020.

“Paşinyan’a Dağlık Karabağ Tokadı”, *Yeni Akit*, 01 Kasım 2020.

Санкт-Петербургские ведомости, 1905, 21 апреля.

“Şuşa’ya 3 Kilometre”, *Yeni Şafak*, 31 Ekim 2020.

“Şuşa’da Azerbaycan Bayrağı Dalgalanıyor”, *Milli Gazete*, 10 Kasım 2020.

“Şuşa Sarıldı”, *Akşam*, 05 Kasım 2020.

“TBMM Başkanı Şentop Bakü’de”, *Türkiye*, 19 Ekim 2020.

“TBMM’den Ortak Bildiri”, *Milliyet*, 29 Eylül 2020.

“Tüm Gücümüzle Yanınızdayız”, *Sabah*, 28 Eylül 2020.

“Türk Dünyası Kucaklaştı”, *Milliyet*, 11 Kasım 2020.

“Türkiye Her Sahada Yanımızda”, *Yeni Söz*, 02 Kasım 2020.

“Türkiye Mutlaka Masada Olmalı”, *Karar*, 06 Ekim 2020.

“Türkiye’den Net Destek”, *Cumhuriyet*, 07 Ekim 2020.

“Zafer İçin Geri Sayım”, *Türkiye*, 04 Kasım 2020.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : ATAYEV, Vusal

Uyruğu : Azərbaycan

Eğitim

Derece

Üniversite ve Bölüm

Mezuniyet tarihi

Yüksek Lisans

Milli Savunma Üniversitesi
Atatürk Stratejik Araştırmalar
ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Uluslararası İlişkiler

2022

Lisans

Bakü Devlet Üniversitesi
Uluslararası Hukuk

2008

Bakü Devlet Üniversitesi
Hukuk

2014

Yabancı Dil

İngilizce

Rusça